

20011.

CHINESE UNIVERSITY
OF PETROLEUM

Suomalaisen
Kirjallisuuden Seuran

Toimituksia.

37 Osa.

20011

Helsingissä,
Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,
1865.

W. PÜTZ'in

YLEISEN HISTORIAN

OPPIKIRJA.

Suomentama.

I.

Vanha Aika.

HELSINGISSÄ,

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainossa,

1865.

W. PÜTZM

YLEISEN HISTORIA

Imprimatur: G. F. Aminoff.

Seurakunta

I

Vuosi 1861

HERZOG

Seurakunnan kirjasto

1861

SISÄLLYS.

Alkulause	Siv. 1.
---------------------	---------

Ensimmäinen Jakso. Aasia.

Edellinen muistutus	3.
A. Maantieteellinen katsaus Aasiaan	3.
§ 1. Aasian rajat. § 2. Vuoret. § 3. Vedet. § 4. Asujamet.	
B. Aasian eri valtakunnat.	
I. <i>Israelilaiset</i>	5.
Edell. muistutus. § 5. Palestinan maantiede. § 6. a. Israelilaisten historia. § 6. b. Israelilaisten sivistys.	
II. <i>Babylonilaiset</i>	17.
§ 7. Babylonian maantiede. § 8. Babylonilaisten sivistys. § 9. Babylonilaisten historia.	
III. <i>Assyrialaiset</i>	20.
§ 10. Assyrian maantiede. § 11. Assyrialisten sivistys. § 12. Assyrialisten historia.	
IV. <i>Medialaiset</i>	22.
§ 13. Median maantiede. § 14. Medialaisten sivistys. § 15. Medialaisten historia.	
V. <i>Persialaiset</i>	24.
§ 16. Persian valtakunnan maantiede. § 17. Persialaisten sivistys. § 18. Persialaisten historia.	
VI. <i>Foinikialaiset</i>	32.
§ 19. Foinikian maantiede. § 20. Foinikialaisten siirtomaat. § 21. Foinikialaisten kauppa, meriliike, keksinnöt ja teollisuus. § 22. Katsaus Foinikialaisten historiaan.	
VII. <i>Vähän Aasian valtakunnat</i>	38.
§ 23. Vähän Aasian maantiede. § 24. Lydian valtakunta.	

Toinen Jakso. Afrika.

	Siv.
Edellinen muistutus	41.
A. Maantieteellinen katsaus Afrikaan	41.
§ 25. Afrikan rajat. § 26. Maanlaatu. § 27. Vedet. § 28. Maan jako.	
B. Afrikan eri valtakunnat.	
I. Egyptiläiset	43.
§ 29. Egyptin maantiede. § 30. Egyptiläisten sivistys. § 31. Egyptiläisten historia.	
H. Kartagolaiset	51.
§ 32. Maantieteellinen katsaus. § 33. Kartagolaisten ulkomaiset alustat ja siirtomaat. § 34. Kartagolaisten sivistys. § 35. Kartagolaisten historia.	

Kolmas Jakso. Europa.

Edellinen muistutus	56.
A. Maantieteellinen katsaus Europaan	57.
§ 36. Europan rajat. § 37. Vuoret. § 38. Vedet. § 39. Maita.	
B. Europan eri valtakunnat.	
I. Kreikkalaiset	59.
a) Kreikan maantiede.	
§ 40. Yleinen maantieteellinen katsaus Kreikanmaahan. § 41. Pohjais-Kreikka. § 42. Keski-Kreikka. § 43. Peloponneso. § 44. Saaret.	
b) Kreikkalaisten historia.	
Ensimmäinen aikakausi. Vanhimmissa tiedoista alkaen Doorilaisten ulosmatkustukseen saakka	66.
§ 45. Kreikan vanhimmat asujamet. § 46. Argonauttien retki. § 47. Molemmat sodat Teebaa vastaan. § 48. Troian sota.	
Toinen aikakausi. Doorilaisten maahantulosta Persialais-sotiin asti	73.
§ 49. Doorilaisten eli Herakleisien vaellus. § 50. Kreikkalaisia siirtomaita Vähän Aasian länsirannalla. § 51. Tasavaltain	

- syntyminen. § 52. Sparta. § 53. Kaksi ensimmäistä Messenian sotaa. § 54. Ateena. § 55. Kreikkalaisten Siirtomaat.
- Kolmas aikakausi. Persian sodista Kreikan vapauden loppuun 83.
 § 56. Persian sodat. § 57. Perikleen aikakausi. § 58. Peloponneson sota. § 59. Spartan ylipäällikkyyys. § 60. Sota Spartan ja Teeban välillä. § 61. Makedonian sekautuminen Kreikan asioihin.
 § 62. Kreikkalaisten sivistys 93.
- II. *Makedonialaiset* 97.
 § 63. Makedonian Maantiede. § 64. Makedonian historia Aleksanteri Suureen asti. § 65. Aleksanteri Suuri. § 66. Aleksanteri Suuren valtakunnan jakaminen. § 67. Makedonia ja Kreikka. § 68. Syrian valtakunta Seleukisten ajalla. § 69. Egypti.
 § 70. Sivistyksen tila Makedonialais-aikakautena 108.
- III. *Ruomalaiset* 109.
 a) Italian Maantiede.
 § 71. Yleinen Maantieteellinen katsaus muinais-Italiaan. § 72. Ylä-Italia. § 73. Keski-Italia. § 74. Ala-Italia eli Suuri Kreikka. § 75. Saaret.
 b) Ruomalaisten historia.
 Ensimmäinen aikakausi. Ruomi kuningasten alla 115.
 § 76. Taru Ruomin perustamisesta. § 77. Seitsemän kuningasta.
 Toinen aikakausi. Ruomi tasavaltana.
 a) Ylimysvalta 120.
 § 78. Seuraukset Tarquinioiden karkoittamisesta. § 79. Plebejien ulosmatkustus. § 80. Sodat lähikansoja vastaan. § 81. Plebejien riita Patrisien kanssa yhdenarvoisuudesta kansallis-oikeuksissa. § 82. Viimeinen sota Vejin kanssa. § 83. Sota Gallilaisien kanssa. § 84. Riidan loppu Patrisien ja Plebejien välillä Liciniolais-lakien kautta.
 b) Kansavalta.
 aa) Italian valloittamiseen 125.
 § 85. Sodat Samnilaisten kanssa. § 86. Sota Tarentumin kanssa. Italian täydellinen valloittaminen.
 bb) Ulkosotia Italian valloittamisesta Grakkoihin asti . . . 128.
 § 87. Ensimmäinen Punilais-sota. § 88. Sodat Illyrialaisien ja Cisalpilais-Gallilaisien kanssa. § 89. Toinen Punilais-sota. § 90. Sodat Makedonian, Syrian ja Kreikan kanssa. § 91. Kolmas Punilais-sota. § 92. Sota Hispaniassa.

- ce) Sisällisiä rauhattomuuksia ja ulkosotia Grakkojen ajoista Auguston yksinvaltaan asti 136.
- § 93. Molemmat Grakkot. § 94. Sota Jugurtan kanssa Numidiassa: § 95. Sota Kimbriläisten ja Teutonilaisten kanssa. § 96. Marsilais- eli liittolais-sota. § 97. Sota Marion ja Sullan välillä. § 98. Kolme sotaa Ponton kuninkaan Mitridateen kanssa. § 99. Vielä muita sotia aina ensimmäiseen Triumvirikuntaan asti. § 100. Katilinan kapinallitto. § 101. Ensimmäinen Triumvirikunta. § 102. Toinen Triumvirikunta.
- Kolmas aikakausi. Ruomi keisarien alla 147.
- § 103. Oktavianon hallitsijasuku. § 104. Galba, Otoni, Vitellio ja kolme Flaviota. § 105. Ruomin valtakunnan onnellisin aikakausi. § 106. Kommodosta Diokletiaanohon asti. § 107. Jakamisten aikakausi valtakunnan jälleen-yhdistämiseen Konstantino Suuren kautta. § 108. Valtakunnan jälleen-yhdistämisestä Konstantino Suuren kautta sen pysyväiseen jakoon Teodosion kautta. § 109. Länsiruomalainen valtakunta aina perikatoonsa asti.
- § 110. Maantieteellinen katsaus Ruomin valtakuntaan 156.
- § 111. Ruomalaisten sivistys 157.
- Aikaluettelo** 161.

ALKU-LAUSE.

Maailman historia eli *Yleinen historia* kertoo niitä tosia ja merkillisiä tapauksia, jotka ovat muodostaneet ja muuttaneet ihmiskunnan kansakunnallisia kohtia.

Historian lähteet ovat: 1) *suulliset*: kertomukset, muistotiedot; 2) *kirjalliset*: a) muistomerkkien piirroksiset, b) kauppa- ja muistorahat, c) alkukirjat, niinkuin liitto- ja rauhakirjat, asetukset, julkiset asiakirjat y. m. s. d) aikakirjat, s. o. muistoon-panemat erinomaisista tapauksista (niinkuin hallitusmuutoksista, sodista, tappeluista y. m. s.), ajantiedot, päiväkirjat, e) *historiateokset*, antaen tietoja, milloin välittömiä, siis nykyisistä ajoista ja tapauksista, milloin välillisiä; 3) *Muistomerkit ilman päällekirjoitusta*: kuvaukset, kaikenlaatuiset rakennus- ja taideteokset, linnoitukset, jäännökset, työkoneet, aseet y. m. s.

Historian tutkinto on tapausten kokoominen niiden itse lähteistä, joka työ tehdään historiallisella arvostelulla, s. o. tutkistellen, onko lähteiden kertomia tapauksia uskomista, tahi ei.

Historian aputieteet: 1) *Maantiede* (vanhan, keski- ja uudemman ajan). 2) *Kronologia* eli *Ajanluku-tiede*, joka opettaa varmin mitoin määräämään, millä ajoin mikin on tapahtunut, ja mitä siitä on seurannut. Tämä mitta on otettu osittain kuun ja maapallon liikunnosta,

osittain miten milloinkin. Edelliseen mittatapaan perustaise a) *luonnollinen* ajanluku, joka osoittaa ajan jaon vuosiin, kuukausiin ja päiviin; b) *lainsäätäjain* omin miehen määräämälle perustukselle nojautuu *historiallinen* ajanluku, joka osoittaa sekä vuoden jaon ja pituuden eri kansoissa, että ne tapaukset, jotka ovat valitut erinäisten ajan lukujen eli ærain alkukohdiksi. *Merkillisimmät ærat* ovat: aa) *maailman luomisesta* Kristukseen asti. bb) *vuosien lukeminen ennen ja jälkeen* Kristuksen syntymä. cc) *Kreikkalainen ajanluku*, Olympia-kausittain, joihin meni neljä vuotta kuhunkin, vuodesta 776 e. Kr. dd) *Ruomalainen*, Ruomin perustamisesta (ab urbe condita 753 (752) e. Kr. ee) *Seleukisten ajanluku* (Aera Seleucidarum) vuodesta 312 e. Kr., jona vuonna Seleuko Nikator voitti Demetrio Poliorkeeteen (Gazan luona) ja valloitti Babylonin. ff) *Mahometilainen*, Hegira (Hedschra), vuodesta 622 j. Kr., jolloin Mahometi pakeni Mekkastasta Medinaan; gg) *Ranskalaisen tasavallan ajanluku*, joka lakkasi oltuansa 12 vuotta, 1792—1805.

Ajan suhteen jaetaan historia kolmeen suurempaan pääjaksoon, jotka ovat: 1) *Vanhan ajan historia*, vanhimmista ajoista Länsi-Ruomalaisen valtakunnan häviöön 476 j. Kr. 2) *Keski-ajan historia*, Amerikan löytämiseen 1492. 3) *Uudempi historia*, nykyiseen aikaan asti.

Nykyisimmällä eli *meidän ajan historialla* moni ymmärtää vaan tapaukset jälkeen Ranskan valtakumouksen 1789.

ENSIMMÄINEN JAKSO.

AASIA.

Edellinen muistutus.

Aasia, ihmiskunnan kehto, on yleiseen pidettävä sivistyksen kotomaana. Merkillisemmät uskonnot (sekä *Yksijumalainen*, niinkuin Juutalainen, Kristin ja Mahometilainen, että *Monijumalaiset*, Brahman, Zoroasterin ja Konfu-tsen), rikkaimmat ja sivistyneimmät kielet, useimmat taiteet, tieteet ja keksinnöt, kauppa ja teollisuus, sekä valtakuntien synty ovat alkuansa Aasiasta. Isompain ihmisparvien tunkeuminen Euroopan (Hunnilaiset, Seldschukit, Mongolit) hävitti osaksi Euroopan sivistyksen, ja ainoastaan Arapialaiset vaikuttivat tähän maanosaan edullisesti. — Laveudellansa (viittä suurempi kuin Europa) ja kolmessa ilman-alassa olevan tilansa suhteen voittaa Aasia muut maanosat rikkaudessa, loistossa ja moninaisuudessa, sekä eläin- että kasvikunnan puolesta. — Kauppaliikenne, jota helpoittivat suuret meret, laveat ranteet, maahan syvästi pistävät merenlahdet, sekä niihin laskevat suuret joet, etenkin etelässä, tekivät, että eteläpuoli (nimittäin India) tuli maailman kaupan keskeksi, joka sitten johti uutten merien ja uuden maanosan löytämiseen.

A. Maantieteellinen katsaus Aasiaan.

§ 1.

Aasian rajat.

Ehkä Aasian pohjaisin ja itäisin osa oli muinoin ihan tuntematon, tiedettiin kuitenkin tämän maanosan ympärillä

olevan kolmen puolen kolme eri mertä, ja länsipuolella sisämeren, joka on maapallon suurin järvi (katso § 3). Maarajat Eurooppaa ja Afrikkaa vasten määrätään aivan eri tavalla; (Egyptin lukevat muinaiset maantieteen-oppineet kokonansa, toiset taas osaksi vaan Aasiaan); kumminkin pidettiin myöhemmin Tanais (nyt Don) ja Arsinoen (nyt Suezin) kannas yleisesti hyväksyttynä rajana.

§ 2.

Aasian päävuoret.

Aasian lounais-puoli, jonka vanhat paraiten tunsivat, on enimmäkseen lännestä itään päin laajenevaa ylänkömaata. Sen eteläpartaana lännen puolella on *Tauro*, idän puolella *Imao* (läntinen Himalaija ja Belurtagh) ja sen jatko itään päin *Emodo* (itäinen Himalaija); rajana luoteessa on *Kaukaso* (Kaspian- ja Mustan meren välillä). Keskellä tätä ylänköä eroittaa (Imaosta ulospistävä) *Paropamiso* (nyt Hindu-Kusch) sen molemmat penkereet.

Paitsi näitä vuoria, jotka käyvät tämän suuren ylänkömaan ympäri ja muodostavat sen, oli myös Aasian raja- vuori Eurooppaa vastaan tunnettu yleisellä nimellä: *hyperborea- laiset* eli pohjanperäiset vuoret (nyt Ural).

§ 3.

Aasian vedet.

Meriä, merenlahtia, salmia.

Pohjassa *Jäämeri* (Oceanus septentrionalis).

Idässä *Itä-valtameri* (Oceanus Eoous).

Etelässä *Indian valtameri* ja *Erytraian meri* lahtinensa: *Arapian lahti* eli *Punainen meri* ja *Persian lahti*.

Lännessä *Sisämeri* (nyt Wälimeri). Sen Aasian puoleiset osat ovat: *Aigeian meri* (Arkipelago); Hellesponto (Dardanellien salmi), Propontis (Marmorijärvi), Trakian Bosporo (Kons-

tantinopolin salmi), *Ponto Eukseino* (Musta meri), Kimmerian Bosporo (Kaffan eli Jenikalen salmi), Maiotis (nyt Asovan järvi).

Järviä:

Kaspian meri, suurin järvi maan päällä, jonka kanssa luultavasti Araljärvikin muinoin oli yhteydessä, jonka tähden sitä ei mainitakaan vanhana aikana. *Asfaltijärvi* eli Kuollut meri ja *Gennesaretin järvi* (eli Galilean meri).

Jokia:

a) *Indian valtameren: Ganges, Indo* (Sind) ja kaksois-joet *Eufkrat* ja *Tigris*; molemmat viimemainitut laskeuvat Persian lahteen.

b) *Mustaan mereen: Halys* (Kisil Irmak).

c) *Kaspian mereen: Raa* (Wolga *) ja kaksois-joet *Okso* (Amu) ja *Jaksartes* (Sirr); ne kaksi viimeistä nyt Araljärveen.

§ 4.

Aasian muinaiset asujamet.

Aasian vanhemmat asujamet jakautuivat, erinomattain kieliin nähden, viiteen heimokuntaan, jotka olivat: 1) *Muinais-Frygialainen*, Wähässä Aasiassa, Idässä Halysjokeen asti, 2) *Semiläinen*, Halysjoelta ja Wälimerestä Tigrisjokeen asti, 3) *Persialainen*, Tigrisjoen ja Indon välillä, 4) *Indialainen*, johon kuuluivat kaikki kansat toisella puolen Indusjokea ja 5) *Skytyialainen* heimokunta, eli pohjois-Aasian kansat.

B. Aasian eri valtakunnat.

I. Israelilaiset.

Edellinen muistutus.

Heprealaisiksi ja Juutalaisiksi sanottiin muinoin sitä kansaa, joka nyt, hajoitettuna ympäri koko maailman, ei voi

*) Wolgan nimi Mordvan kielellä on vielä tänä päivänä *Rau*, josta gen. *Ravan*.

nimittää yhtäkään maata isänmaaksensa. Israelilaisiksi kutsuivat he itsiänsä esi-isästänsä Jakobista, jonka toinen nimi oli Israel s. o. Jumalan kanssa taistellut; Heprealaisten nimen saivat he siitä että olivat tulleet toiselta puolen Jordanin; nimi Juutalaiset, jolla alussa ymmärrettiin vaan Judan sukukunta, tuli vasta Babylonin vankeuden jälestä yleiseksi. — Muuten ei ole tämä kansa kuuluisa urostöiden ja valloitusten vuoksi; mutta siihen nähden on se kumminkin maailman historian mainioimpia, että sillä oli omituinen uskonnollinen ja valtiollinen hallitusmuoto, puhtaampi usko yhden ainoan Jumalan päälle, pyhät kirjansa ja surkea loppu.

§ 5.

Palestinan Maantiede.

Nimet ja rajat: Vanhan testamentin aikana on ainoasti se maa, joka ulottuu Wälimerestä Jordaniin, nimeltä *Kanaa*, ollen Kanaalaisten muinoinen asutopaikka. *Palestina* merkitsi alkuansa vaan Filistealaisten maata lounais-Kanaassa, mutta vähitellen tuli tavaksi siksi kutsua koko maata, joka Syrian ja Foinikian etelä-puolella ulottuu Wälimerestä Syro-Arapian erämaahan. Oltuansa pyhän historian näytelmä-alana on tätä maata myös kutsuttu *pyhäksi maaksi*. *Judea* tuli vasta Juutalaisten palattua maanpaostansa, semminkin Kreikkalaisten ja Ruomalaisten kirjateoksissa, tavalliseksi nimeksi koko tälle maalle, koska varsinkin Judealaiset palasivat maanpaosta.

Vuoria: *Libanonista* pistää ulos molemmin puolin Jordania pohjasta etelään kaksi tasan juoksevata vuoren selännettä aina Kivisen Arapian sisään.

Vesiä: 1) *Wälimeri*. 2) *Järviä:* a) *Asfaltijärvi* eli Kuollut meri oli muinoin viljava, Jordanin kostuttama laakso, johon Sodoma ja Gomorra hukkuivat. Väkevä höyry sen erinomaisen suolaisesta vedestä, jonka pinta on välistä täynnä isoja maapihka-palasia, tekee, että kaikki, mikä joutuu sen lähistöön, kuorettuu suolalla. Ei mikään elävä siedä siinä

olla, ja sen rannat ovat milt'ei aivan kasvittomat. *b)* *Gennesaretin järvi*, myös Galilean mereksi kutsuttu, jonka läpitse Jordani juoksee. 3) *Jokia: Jordani* juoksee pohjasta etelään Gennesaretin järven läpitse ja laskee Asfaltijärveen.

Maakuntain jako, erilainen eri-aikoina: 1) Josua jakoi maan 12 sukukunnan jälkeen. 2) Salomonin jälkeen hajosi se kuningaskuntiin Juda ja Israel. 3) Kristuksen aikana eroitettiin *a)* maassa tällä puolen Jordania: kolme etelästä pohjaan toinen toisensa yli kohenevaa tasamaata: *Judea, Samaria* ja *Galilea*, *b)* ja toisella puolen Jordania: *Perea*, jonka ylämaa on vaan pohjais-puoleltansa viljava.

Kaupunkia:

A. *Judeassa:* 1) *Jerusalemi*, Judean pääkaupunki, ja Davidin ajoista koko maankin, kunnabinensa: Sion, jossa Davidin linna oli, ja Moria, jolle Salomo rakensi Jehovan temppelin.

Vanhan, muukalais-kuningasten usein valloittaman ja riistämän Jerusalemin hävitti Nebukadnezar v. 585, mutta se rakettiin uudestaan maanpaon jälestä. Judan kuningas Hiskia yhdisti kaupungin kanssa kunnaan Akra (luode-puolella) ja Herodes Agrippa (v. 42 j. Kr.) kunnaan Betseta (pohjais-puolella). Edellinen rakensi siis toisen, ja jälkimmäinen kolmannen muurin. Titus hävitti, v. 70 j. Kr., tämän uuden Jerusalemin, mutta Hadriano uudisti taas sen, ehkä vähemmäksi piirittänsä, jonka jälkeen se sitten oli Ruomalainen siirtolais-paikka nimeltä Aelia Capitolina ja siihen asutettiin Ruomalaisia. Jerusalemin ympäristöön kuuluivat *Ötjymäki*, toisella puolen Kidronin puroa, ja *Golgata*, jossa Kristus ristinnaulittiin.

Temppeli seiso i täpuolessa Jerusalemia Morian kunnaalla, jonka jo David, ankanan ruttotaudin perästä, oli pyhittänyt alttarilla. Kaksi esikartanoa piiritti sen; ulkopuolimmainen kansan, ja sisäpuolimmainen pappien varalla. Tässä jälkimmäisessä seisoivat *a)* poltto-uhrien alttari, *b)* 10 kattilaa kuparijaloilla, joissa pestiin mitä poltto-uhriin kuului, *c)* niin kutsuttu vaskijärvi, mahdottoman iso kattila, jossa papit uhrattuansa puhdistivat itsensä ja joka seiso i kahdentoista vaskihärjän päällä.

Itse temppelissä oli kolme pää-osaa: *a)* katettu esihuone, *b)* pyhästö, jossa oli suitsutus-alttari, kultapöytä, jolla näkyleivät olivat esillä, ja viisi kultaista, seitsenhaaraista kynttiläjalkaa oikealla, ja viisi vasemmalla puolen, *c)* kaikkeinpyhin, jossa oli sekä ulko- että sisäpuolin kullalla silattu liitonarkki ja ne molemmat Kerubimit sen vartijoina. Yltä-ylitse sisäpuolella, sekä esikartanoissa että molemmissa pyhästöissä, olivat lattiat, seinät ja laki kullalla silatut.

2) *Betlehem*, etelässä Jerusalemissa, Davidin ja Jesuksen syntymäkaupunki. 3) *Seriko*, jonka Josua hävitti.

B. *Samariassa*: *Samaria*, Israelin valtakunnan pääkaupunki, jonka Salmanassar hävitti, vaan joka taas uudesta rakettiin.

C. *Galileassa*: Kanaa (hääät). Nazaret, jossa Jesus kasvatettiin.

D. *Pereassa*: Ei erittäin kuuluisata kaupunkia.

§ 6. a.

Israelilaisten historia.

I. Abrahamista Palestinan valloittamiseen

v. 2000—1500 e. Kr.

Abraham, Israelilaisten esi-isä, kulki paimentolaisena Mesopotamiasta Kanaanin maahan, jossa häntä sen asujamat kutsuivat Hebri, s. o. mies toiselta puolen (siitä hänen jälkeensä Heprealaisiksi?). Hän sai orjapiikansa Hagarin kanssa pojan Ismael, ja sitten vaimonsa Saaran kanssa Isaakin, jonka jälkeen hän hyljäsi Ismaelin, joka muutti Arabiaan. Abraham palveli yhtä ainoata Jumalaa ja pysyi vahvana Jumalan koettaessa hänen kuuliaisuuttansa, koska hän oli nöyrä uhraamaan hänelle poikansa Isaakin. Ympärileikkaus asetetaan. — *Isaakilla* oli vaimo Rebekka ja hänen kanssansa kaksoispojat Esau eli Edom ja Jakob, joka sittemmin sai nimen Israel. *Esau*, joka oli veljellensä myönyt esikoisoikeutensa, läksi etelään ja perusti siten, esi-isänä, Edomilaisten (Idumealaisten) kauppiaskansan. — *Jakob* tuli Isaakin kuoltua Israelilaisten päämieheksi ja eli aina edellensä, ynnä 12 poikansa kanssa, paimentolaisena. Hänen lemmityn poikansa Josef in möivät sen kateelliset veljet ismaelilaiselle kauppatkueelle ja se taas möi hänet Potifarille Egyptin maassa. Tämän vaimolta kavalasti syytettynä heitettiin hän vankeuteen, mutta taitonsa vuoksi unien selittämisessä ylennettiin hän kuninkaan apulaiseksi. Katovuosi Kanaanin maassa pakotti hänen vel-

jeänsä kahdesti käymään ostamassa viljaa Egyptistä; vasta useamman kerran koetettuansa heitä, ilmoitti Josef itsensä. Josefin pyynnöstä läksi Jakob kaikkine perheinensä Ala-Egyptiin, jossa Israelilaiset asuivat 430 vuotta ja kasvoivat suureksi sukukunnaksi (palatessansa oli heitä 600,000 sotaan kelpaavaa miestä). Alussa pidettiin heitä hyvästi, mutta sorrettiin sitten kovalla työllä, koska muka peljättiin, että he, sodan syttyessä, voisivat ryyhtyä Egyptin vihoillisten puolelle. — Seuraten sitä käskyä, että kaikki äskensyntyneet poikalapset piti murhattaman, pantiin myös

Mooses, Levin suvusta, Niilijokeen, mutta Faraon tytär pelasti hänet sieltä (siitä hänen nimensä), ja hän sai imettäjäkseen oman äitinsä, kasvatettiin kuninkaan hovissa ja opetettiin kaikissa Egyptiläisten opeissa. Surmattuansa erään Egyptiläisen pakeni hän Midianilaisten tyköön Arapiassa; mutta Jehovalta (palavasta orjantappura-pensaasta Horebin vuorella) kehoitettuna johdattamaan kansaansa Egyptistä Kanaan maahan, palasi hän Egyptiin. Yhtenä veljensä Aaronin kanssa pyysi hän Faraolta lupaa kansallensa saada olla kolme päivää erämaassa ja viettää siellä erästä juhlaa; kuningas myödytti sen vasta sitten, kuin kymmenen vaivaa oli hänen maatansa rasittanut. — Israelilaisten retki Punaisen meren poikki, johonka heitä takaa-ajavat Egyptiläiset hukkuivat, Arapiaan, sekä Horebin ja Sinain vuorten tienoille. Jehova antoi Sinailta Moosekselle lain kansansa ohjeeksi, joka sillä välin oli antautunut epäjumalia palvelemaan (kultavasikka). Kymmenet käskyt piirrettiin kahteen kivitaluun ja säilytettiin liitonarkissa. Neljäkymmentä vuotta kuljeksittuansa erämaassa Jordaniin asti kuoli Aaron ja Mooses.

Se laki, jonka Mooses julisti, käski palvelemaan yhtä ainoata Jumalaa, Jehovata, tätä valitun kansansa näkymätöntä kuningasta, jonka läsnäoloa koeltiin saada näkyväksi tabernakelin kautta, joka oli irtonainen maja, jonka sisimmässä (Kaikkein-pyhimmässä) liitonarkki laintauluinensa säilytettiin. Levin kaikki miespuoliset jälkeiset määrättiin pyhästön palvelijoksi, mutta papeiksi ainoastaan Aaronin perilliset. Levitat, asetettuina ympäri koko maan, elivät kymmenyksistä, osastansa uhrissa sekä esikosta. Papit toimittivat ei ainoastaan mitä jumalanpalvelukseen oli kuuluvaa, mutta myös käyttivät ja selittivät lakia, olivat sekä tuomarina että lääkärinä.

Heidän esimiehellensä, Ylimmäisellä papilla, oli etu-oikeus kysyä Jehovalta käskyä, mutta vaan tärkeimmissä asioissa, ja tätä varten meni hän keran vuodessa, sovintojuhlan, sisään Kaikkeinpyhimpään. Juhlia oli monta; paitse jokaviikkoista sabbatia vietettiin vuotuisesti kolme yhteistä juhlaa: Pääsiäis-, Helluntai- ja Lehtimaja-juhla; vieläpä Uusikuun-päiviä, Pasuna-juhlaa, Sovintojuhlaa, Sabbati- ja Riemuvuotta.

Josua kuljetti Israelilaiset Jordanin ylitse, valloitti ja hävitti linnoitetun Jerikon, sekä nöyryytti, sodittuansa viisi vuotta, 31 ruhtinasta silloin voimallisessa Kanaan maassa, ja samalla suurimman osan Palestinaa. Hän jakoi koko maan Israelilaisten 12 sukukunnalle, joista 10 sai nimensä Jakobin pojista, paiste Leviä ja Josefia, ja kaksi jälkimmäistä Josefin pojista, Manasse ja Efraim. Se jo kauan sitten muita arvoisampi Josefin suku (jota Josuakin oli) sai tämän jaon kautta kahta vertaa suuremman äänen yhteisasioissa kuin muut. Levitat, jotka olivat kansan opettajoina j. m. s., jaettiin niin tasan kuin mahdollista yli koko maan, ja saivat joka sukukunnalta neljä kaupunkia laituminensa, eli yhteensä 48 kaupunkia. Vanhimmat tahi kunkin sukukunnan päämiehet hallitsivat isänvaltaisesti kutakin näitä 12 sukukuntaa, mutta kaikki olivat keskenänsä yhdistetyt sen näkymättömän kuninkaan Jehovan valtikan alle, joka näkyväisen asiamiehensä, Ylimmäisen papin, sekä sen apulaisten, pappien ja profetain kautta, ohjasi kaikki lakiensa ja ilmoitustensa mukaan.

II. Palestinan valloittamisesta ruhtinavallan alkuun asti,

Tuomarien eli sankari-aikakausi.

1500—1095.

Sen näistä 12 sukukunnasta näin syntyneen liittovallan oli monta ja ankarata sotaa käyttävä, osittain vielä ei täydesti kukistettuja Kanaalaisia, osittain myös likikansoja vastaan, ja ensin itä- ja eteläpuoleisia (Ammonilaisia, Amalekilaisia, Moabilaisia ja Midianilaisia) ja sitten lounaspuoleisia Filistealaisia vastaan, joissa sodissa useampia sankaria ilmautui päällikköinä, joita kutsuttiin *Tuomariksi*, koska kansa raubankin aikana heidän arvollansa ja viisaudellansa ratkaisutti riitonsa. Ankarin oli (toista sataa vuotta kestävä) riita Filisteai-

laisten kanssa, jotka aina Davidin aikaan asti lakkaamatta koettivat valloittaa Kanaanmaan, ja olivatkin jo Simsonin aikana tosiaan ehtineet saada Israelin valtaansa.

Tuomaria oli yleensä 14, joista ovat erittäin mainittavat: *Gideon*, joka 300 nuorukaisen kanssa ajoi Midianilaiset pakoon; *Jefta*, joka voitti Ammonilaiset ja uhrasi Jumalalle oman tyttärensä; *Simson*, erittäin kuuluisa ruumiinsa voimasta, voitti Filistealaiset, mutta, petettynä vaimonsa kavaluuden kautta, kuoli vapatahtoisin kuoleman.

Tuomarinvirka sai vielä korkeamman arvon, koska *Eli*, Aaronin suvusta, liitti siihen Ylimmäisen papinkin ammatin. Onnettomassa sodassa Filistealaisia vastaan kadotti hän keltovottomat poikansa (Hofnin ja Pinehaan) sekä liitonarkin, jonka vihoilliset itse kumminkin pian saattoivat takaisin, peljästyneinä tapahtuneista vaivoista ja ihmeistä. Molempien näiden ylävirkojen yhdistys lakkasi kuitenkin Elin kuoltua, kun seuraava tuomari *Samuel* ei ollut Aaronin sukua, ja siten ei saanut pitää ylimmäisen papin virkaa. Samuel ymmärsi uudesta herättämällä profeetallisen vaikutuksen ja erittäin profeeta-kouluja asettamalla sivistää kansaa, ja sai sodassa loistavan voiton Filistealaisista. Mutta kun hänen poikansa, jotka hän vanhemmaksi tultuansa otti avuksensa tuomarinvirkaan, käytöksellensä saattoivat kansan nurkumaan ja myös uudet vaarat ulkoa uhkasivat, niin nähtiin selvästi, kuinka puutteellinen tuomarinvirka oli, yksin niinkin kelvollisen miehen kuin Samuelin ohjatessa, jonka tähden kansa halusikin parempata hallitusjärjestystä. Turhaan vastarintaa tehtyänsä, Samuel viimein valitsi ja voiteli kuninkaaksi *Saulin*, Benjamin sukua.

III. Ruhtinavallan alusta valtakunnan jakoon.

1095—975.

1) *Saul* (v. 1095—1055) hyväksyttiin yleisesti kuninkaaksi, vasta voitettuansa Ammonilaiset. Sitten voitti hän muut valtakunnan naapurikansat (Filistealaiset, Moabilaiset ja Edomilaiset), hävitti sukupuuttoon Amalekilaiset, mutta jätti, västen Samuelin kieltoa, heidän kuninkaansa ja enimmän karjansa hävittämättä. Samuel voiteli sentähden Davidin,

Judan Betlehemistä, kuninkaaksi. Tämä oli kanteleensoittajana ja aseenkantajana tullut Saulin hoviin; mutta voitettuaan Filistealaisen Goliatin, vainosi Saul häntä luulevaisella kateudella, ja hän pakeni Filistealaisten tyköön. Uudessa sodassa Filistealaisia vastaan kaatui Saulin kolme poikaa, jolloin hän tarttui omaan miekkaansa ja siihen itsensä kuolijaksi syöksi.

2) *David* (v. 1055—1015?), Psalmien laulaja, valitsi asunnokseen Jerusalemin, jonka oli valloittanut Jebusealaisilta, rakennutti itsellensä loistavan linnan Sionin vuorelle, ja kannatti jalossa jublasaatossa liitonarkin Jerusalemiin. Hän päätti Filistealais-sodan mitään voittamatta. Sen siaan kukisti hän Moabilaiset, Ammonilaiset ja heidän liittolaisensa, Zoban ja Damaskon kuninkaat, sekä Edomilaiset; ja näin oli vihdoin koko maa Wälimerestä Eufraatiin ja Oronteesta Arapien lahteen asti valloitettu. — Syvä jumalisuus ja järkähtymätön luottamus Jumalaan oli sen armaan Davidin pääluonne; ja jospa hän välistä suurestikin erehtyi (Uriä), on hän sen hartaasti ja toden perään katunut. — Hänen kunnianhimoinen poikansa Absalom ajoi isänsä pakoon, mutta tämänpä sotapäällikkö (Joab) voitti ja pisti hänet kuolijaksi hänen tartuttuaan hivuksistaan tammeen. David heitti, vähän ennen kuoltuansa, hallituksen pojallensa, nimeltä

3) *Salomo* (v. 1015—975), mainio *viisaudestansa*, jonka hän osoitti tuomioissaan (esim. kahden vaimon riidellessä yhdestä lapsesta), 3000 sanalaskussa ja 1005 virressä. Hän ei pitkittänyt isänsä sotaretkiä, mutta kokoili 40:vuotisella hallitusajallansa viisaasti ne hedelmät, joita loistavissa tappeluissa voitettu, pysyväinen rauha tuotti. Hän harrasti enimmin *rakennustöitä* (pyhiä ja kuninkaallisia) sekä *maansuojelusta* ja *parallisuutta*. Näin teetti hän Foinikialaisilla rakentajilla seitsemässä vuodessa sen erin komean Kansallistempelin Morian vuorelle ja asetti siihen loistavan temppelelpalveluksen. Päitsetätä rakensi hän uuden kuninkaallisen linnan, ja vahvisti maaturvan pääkaupungin vielä paremmin linnoittamalla sekä useammilla rajavarustuksilla. Suuret olivat hänen hankkeensa kaupan ja liikenteen eduksi. Edistääksensä maakauppaa

Eufratin varrella olevan Tapsakon ja Egyptin välillä, rakennutti hän sopivasti valittuun kosteikkoon Syrian erämaassa Tadmorin (Palmyran), joka kukoisti toista tuhatta vuotta. Merikulkua Indiaan (Ofir) käyttäti hän yhdessä Tyron kuninkaan Hiramın kanssa Arapian lahdesta (Eziongeberin satamasta). Mutta ne jalot rakennukset rasittivat kovasti kansaa ja kallis hovinpito saattoi raskaita veroja. Sentähden pyysi, Salomon kuoltua, Sihemiin kokoutunut kansa hänen poikaansa, nimeltä

4) *Rehabeam*, vähän keventämään ylellisiä veroja, ja kun tämä ei myödyttänyt sitä, valitsi 10 pohjaispuolista sukukuntaa *Jerobeamin* kuninkaaksi ja perustivat *Israelin* valtakunnan; ainoastaan eteläpuoliset sukukunnat *Simeon*, *Juda* (ja osa Benjamiakin) pysyivät Rehabeamille uskollisina ja perustivat *Judan* valtakunnan. Tämä *valtiollinen* ero oli myös *kirkollinen*, siten että Levin suku jäi Judan valtakuntaan ja ylläpiti Jehovan-palvelusta Kansallistemppelissä, jota vastoin Israelin sukukunnat luopuivat Jerusalemin kuninkaasta ja papistosta, uhrasivat mäkilöillä ja suostuivat usein Egyptiläiseen eläinten jumaloitsemiseen ja Foinikialaisten Baalin palvelukseen.

Ne vallatut muukalais-kansat, jotka asuivat pohjassa ja idässä, jouduivat Israelin valtakunnan osaksi, Edomilaiset taas eteläiselle valtakunnalle.

IV. Kuninkaanvallat Juda ja Israel,

jälkeen v. 975 e. Kr.

1) Pohjaispuolista *Israelin* valtakuntaa, jonka pääkaupunki oli (ensin Sihem, sitten) Samaria, häiritsivät alinomaiset sisälliset levottomuudet, ja se pysyi 19 kuninkaan hallitua ainoastaan vuoteen 722 asti. Kuninkaita vastaan, jotka tahtoivat estää Israelin sukukuntia Jerusalemin temppelistä ja saada ne molemmat valtakunnat iäti erillensä toisistaan ja tämän tähden suosivat muukalaista epäjumalan palvelusta, seisoi eräs Jehovan-palvelusta harrastava kansallinen lahkokunta. Johdatettuna profeetoilta (niinkuin Elias, Elisa ja muut) vastusti se kiivaasti muukalaista jumalanpalvelusta ja oli vanhaa

Israelin ubripalvelusta vastaan, sekä koetteli uudistaa yhdistystä Judan kanssa. Sentähden oli tämän valtakunnan historia, enemmän kuin 250 vuotta, lähes alituinen taistelu profeetain ja kuningasten välillä.

Kuninkaas vainosivat leppymättömällä vihalla profeetoita, mutta raskaimmankin vainon alla nousivat nämä voitollisella voimalla, ja heidän paljas sanansa oli väkevämpi kuin kuningasten kaikki ulkonaiset keinot ja aseet. Nämä riidat tuottivat alinomaisia hallitsijanmuutoksia, etenkin koska kuninkaas, luovuttua Jumalan valitsemasta Davidin suvusta, kokonansa olivat kansan käsissä, joka heidät valitsi. Ainoastaan Jehun heimo, joka eli sovinnossa profeetain kanssa, voipi näyttää 5 kuningasta, jotka hallitsivat vähän päälle sadan vuoden (v. 885—770).

Kunin uuden hallitsijajeimon vaihteessa tiesivät maan vihoilliset hyväksensä käyttää siitä nousnutta häirinkiä ja karkasivat rutosti maahan; varsinkin antoi se sekasorto, joka tuli Jehun sukua kumottaessa, maailmauvaltaa tavoittaville Assyrian kuninkaille toivotun tilaisuuden karata maahan. Alussa tyytyivät he lahjoihin ja vuotuiseseen veroon, vaan anastivat kohta valtakunnan lähes koko koillisen puoliskon ja kuljettivat sen asujamet pois. Israelin viimeinen kuningas (Hosea), kehoitettuna siitä vastarinnasta, mitä saarikaupunki Tyro teki Assyrialle, rupesi liittoon Egyptin kanssa Assyrian kuningasta *Salmanassaria* vastaan, mutta tämä otti hänet vangiksi. Kansa kumminkin puolusti maata urhoollisesti, kaikki linnokit täytyi Salmanassarin ottaa väkiryssäköllä ja Samaria lankesi vasta kolme vuotta sitä piiritettyä, v. 722. Useimmat ja jaloimmat asujamista muutettiin kaukaisiin Assyrian kaupunkeihin, ja sieltä taas lähetettiin siirtolaisia Palestinaan, ja näiden yhdistyksestä sinne jääneiden Israelilaisten kanssa syntyivät Samarialaiset.

2) Vähempi *Judan valtakunta*, jonka pääkaupunki oli Jerusalem, sai suuren edun siitä, että sillä oli Kansallistempeli vallassaan, yhteys jumalanpalveluksessa ja että kuningasvalta melkein lakkaamatta kulki Davidin suvussa. Se seisoi sentähden kaikkia ajan myrskyjä vastaan liki neljä sataa vuotta (v. 975—586) ja pysyi ylhäällä puolitoista vuosisataa myöhemmäksi, kuin se paljoa voimallisempi pohjainen valtakunta.

Israelin kuninkaat koettivat anastaa Judankin valtakuntaa, ja tämä saattoi heidät keskenänsä sotaan, joka kesti kuudettakymmentä vuotta, joka alussa (Rehabeamin aikana) tuotti Judalle suuren tappion (Jerusalem valloitettiin) ja josta seurasi, että eteläiset alamaiskansat erkanivat valtakunnasta. Tämä turmiollinen sota päätettiin liitolla, vaan se hyvä kuningas Josafat, joka yhdisti molemmat hallitsijaheimot, koska hänen poikansa (Joram) nai Israelin kuninkaan tyttären *Atalian*, saattoi täten uusia turmioita Judan valtakunnalle. Sillä *Atalia* asetti ei ainoastaan Baalin palveluksen Jerusalemiin, mutta rupesi myös hävittämään Davidin sukua, murhaten omat lastensalapset; hädin tuskin pelastettiin yksi kuu-kauden vanha sikiö sitä vanhaa kuningasheimoa (*Joas*) ja kasvatettiin salaa temppelissä. Ylimmäinen pappi antoi muutaman vuoden perästä julistaa hänet kuninkaaksi ja murhata sen hirmuisen *Atalian*. Samalla kuin hän asetti Davidin suvun entiselleen, uudisti hän myös Jehovan-palveluksen ja hävitti Baalin temppelin Jerusalemissa. — Etelävaltakunnan vaurastuessa vuteen voimaan, samoin ajoin kuin pohjoispuolinen lähestyi loppuansa, ilmautui täälläkin ylellisyys ja taipumus muukalaisten tapoihin ja epäjumalan palvelukseen, ja kuin profeeta *Jesaian* varoituksia halveksittiin, niin kävi hänen ennustuksensa, että Assyrialaiset masentaisivat Judan valtakunnan, pian toteen; sillä Judan, jota ahdisti sekä eteläpuolen likikansat että Israeli, täytyi maksaa Assyrian avun ei ainoastaan temppelin ja kuningaslinnan aarteilla, mutta myös itsenäisyytensä kadottamalla. Kuningas *Hiskia* kieltäytyi maksamasta veroa ja varusti Jerusalemin uudella muurilla, joka ei kuitenkaan olisi seisonut Assyrialaisten rynnäköä vastaan (711), ellei hävittävä rutto olisi levennyt vihoillisten leirissä, jonka tähden Assyrian kuninkaan *Sanheribin* täytyi paeta.

Sadan vuoden perästä, kuin Assyriasta uhkaava vaara jo oli onnellisesti mennyt ohitse, tuli Judan valtakunta ensin *Egyptin* ja sitten *Babylonian* ylivallan alle. Egyptin kuningas *Neko* rupesi, vähää ennen Assyrian valtakunnan kukistumista, valloittamaan Assyrian entisiä omistusmaita tällä puolen Eufraatin. Judan kuningas *Josia* riensi *Nekoa* vastaan *Megiddon* lakealla, mutta menetti sekä tappelun että henkensä (v. 608). Tästä alkaa nyt voimallisten muukalaiskansojen ylivalt, ja valtakunta läheni lähenemistään loppuansa, ehkä kyllä se jalomielinen profeeta *Jeremias* teki mikä mahdollista oli sitä estääksensä. Koska *Nebukadnezar*, tappelun kautta *Karkemischin* luona, lopetti äsken perustetun Egyptiläisvallan Aasiassa, täytyi myös Judan valtakunnan antautua *Babylonian* ylivallan alle. Se koetti useampia kertoja päästä vapaaksi tästä raskaasta muukalaisvallasta, vaan nämä koetteet eivät

onnistuneet. Mutta tämä syvästi tunnettu nöyryytys, sekä järkähtämätön vakuutus Jerusalemin ja temppelin pyhydestä vaikuttivat uuden vapahdussodan, koska Egyptin kuningas Hofra (Apries), uudistaaksensa Egyptin ylivaltaa Aasiassa, lupasi lähettää apua Kaldealaisia vastaan. Heikko kuningas Zedekia antoi, korviinsa ottamatta profeetain Jeremian ja Hesekielin varoituksia, täten vietellä itsensä julkisesti erkanemaan Babylonian vallasta. Nebukadnezar piiritti pääkaupunkia 1½ vuotta, löi takaisin Afrikaan avuksi rientävän Egyptin sotajoukon, kuljetti Babyloniin sen paetessansa vangiksi jou tuneen Zedekian, jonka hän kahlehti ja sokasutti, poltti temppelin ja isommat rakennukset, hajoitti muurit ja heitti vaan alhaisemmat kansanluokat aloillensa, peltoja ja viinamäkiä viljelemään, v. 586.

V. Israelilaiset Babylonian ja sitten Persian ylivallan alla.

Niitä Babyloniin ja toiselle puolen Eufratia kuljetettuja Juutalaisia kohdeltiin sangen eri tavalla. Vangitut sotilaat ja ne, jotka olivat ottaneet enimmäen osan viimeisessä kapinassa, näyttävät tulleen orjina jaetuiksi voittavan sotajoukon päälliköille; muut saivat pitää itsenäisen vapautensa ja elättivät henkeänsä maanviljelyksellä, karjanhoidolla ja käsitöillä. He saivat pitää yksin omat lakinsakin. Mutta rakkaus kadotettuun isänmaahan ei heissä sammunut, ja sinne palaamisen toivoa pitivät vireellä profeetat (Hesekiel y. m.). Tämä toivo toteutuikin Persialaisten valloitettua Babylonia. Sen erin kunnioitetun profeeta Danielin esirukouksesta antoi Kyyro Juutalaisille luvan palata pakolaisuudesta; he olivat luultavasti hänen maata vallatessaan olleet hänelle sangen avulliset, koska Kyyro lahjoitti heille, paitse temppelikalleuksia, myöskin varoja rakentaa uuden temppelin Jerusalemissa.

§ 6. b.

Israelilaisien sivistys.

Heprealaisien uskonnollis-isänmainen Kirjallisuus on historiallisia kirjoja, runollisia teoksia, osittain laulurunollisia,

niinkuin Psaltari ja Salomon korkea veisu, osittain opettavaisia, niinkuin Salomon sananlaskut, Jobin kirja, Valitusvirret, neljän suuremman profeetan (Jesaian, Jeremian, Hesekielin, Danielin) sekä 12 pienemmän profeetan ennustuskirjat. Rakennustaidetta maassa harjoittivat ulkomaalaiset, etenkin Foinikialaiset taideniekat; muita kuvaustaiteita Heprealaiset eivät tunteneet. Soitanto sitä vastoin, koska sitä käytettiin temppeleipalveluksessa, varsinkin Davidin jälkeen, lienee ylennyt jotenkin korkealle kannalle.

Israelilaisten *kauppaa* ulkomaan kanssa haittasi se Mooseksen sääntö, ett'ei hänen kansansa saanut pitää yhteyttä muukalaisten kanssa, ja myöskin Arapialaisten ja Foinikialaisten läheisyys, jotka löivät kaupan Aasiassa allensa. Kuitenkin Palestina möi monelle kansalle jyviä, öljyä, hunajata ja palsamia. Se merikauppa, jonka Salomo ja Tyron kuningas Hiram alkoivat Davidin anastamasta Eziongeberin satamasta, lakkasi tämän paikan kadotettua. Painavampi oli oman maan keskinäinen kauppa, jonka yhdyntäpaikaksi Jerusalemi tuli kolmen jokavuotisen kansallisjuhlan kautta.

II. *Babylonialaiset.*

§ 7.

Babylonian Maantiede.

Asema: *Babylonia* eli *Kaldea* (laveammassa merkityksessä) oli iso lakea, Eufratin ja Tigrisjoen välillä, ja rajana oli etelässä Persian lahti, pohjassa Median muuri, joka erotti Babylonian Mesopotamiasta ja suojeli maata pohjaispuolisten raakojen kansojen ryöstöretkiltä. Kuitenkin luettiin Babyloniaan muuan kapea maapalsta Eufratin länsipuolellakin, joka supeammassa merkityksessä kutsuttiin Kaldeaksi.

Maanlaatu: Sateen puutteessa kasteltiin maata kanavoista ammenuskoneilla, ja se antoi satoa kaksin- ja kolminsadoin kerroin. Puista menestyi pian yksinänsä palmu, jonka hedelmätä sekä syötiin että myös valmistettiin hunajaksi ja viinaksi.

Jokia: *Eufrat* ja *Tigris*; molemmat tulevat Taurolta Armeniassa; niillä oli muinaisaikana eri suunsa kummallakin; mutta ne yhdistyvät nyt vähää ennen laskeutuansa Persian lahteen, josta lähtien jokea kutsutaan Skat el Arab.

Euftratissa on talvella ja vielä enemmän keväällä, kuin lumi sulaa Armenian vuorilla, ankarat tulvat; näitä estetään suluilla ja vesi johdetaan monilla kanavoilla, joista maatakin samalla kastellaan, pois osaksi alempana olevaan Tigriin, osittain kaivettuihin järviin.

Kaupunkia: 1) *Babyloni* eli Babel, rakettu nelikulmaan molemmin puolin Eufratia, joka sivu kolme maantieteellistä peninkulmaa, ympäryys siis 12 peninkulmaa; ympärillä oli muuri, joka oli 50 kyynärää leveä ja 200 kyynärää korkea, varustettu 250 tornilla ja 100 kupariportilla. Kaupunki ei kumminkaan ollut tiheään rakettu, mutta sisälsi myös isoja ketoja ja puutarhoja. Muurit purettiin sittemmin, käytettäväiksi muihin rakennuksiin. 2) *Kunaksa*, tappelu 401.

Rakennuksia Babylonissa: a) suurin oli *Baalin* eli *Beelin temppeli* eli *Babelin torni*, jossa oli 8 tornia päälleyksin, joista 3—4 vielä on jäljellä, ja ovat yli 200 jalan korkuiset; b) *kaksi kuninkaallista linnaa*, joista isompi Eufraatin itäpuolella oli kokonainen ryhmä rakennuksia, ja siinä c) *riippuvat puutarhat*, s. o. puutarhat, jotka penkereittäin rakettiin kivistä muuratujen kupukaarosten päälle ja olivat korkeammat kuin itse Babelin kaupungin muurit.

§ 8.

Babylonialaisten sivistys.

Babylonialaisten *uskonto* oli, samoin kuin muidenkin muinais-Aasialaisten, enimmäkseen Luonnonjumaloitsemus, taikka että palveltiin niitä esineitä, joissa luonnon voimien ajateltiin olevan läsnä ja vaikuttavan. Erinomattain nähdään heidän jumaloinneen tähtiä, joiden asemasta, noususta ja las-kusta papit luulivat voivansa käsittää jumaloiden tahdon, ihmisten onnenvaiheet, tulevaiset luonnonilmiöt; ja he joutuivat tällä tavoin tieteellisiin keksintöihin.

Hallitusmuoto. Jumalallisella kunnioituksella palveltu itsevaltiias «kuningasten kuningas» oli linnassaan piiritetty monilukuisilta virkamiehiltä. Magilaisten ja Kaldealaisten papisääty, joka yksinänsä oli kaiken tieteellisen taidon isäntänä, ohjasi tähdenselitys-opillansa ja ennustustaidollansa sangen paljon hallitusta.

Kauppa oli erinomaisen kukoistava, osittain maanlaadun viljavuuden tähden, osittain ja erinomattain maan oivallisen tilan subteen Indojoen ja Wälimeren keskivälillä, Persian lahden ja kahden, aluksin kuljettavan joen lähistössä, joka myös teki, että liikenne Wähän ja varsinaisen Aasian välillä paremmin karttui.

Maakauppa matkueissa: *a) Idässä* Indian kanssa (sieltä: kalliita kiviä, jahtikoiria ja paine-aineita) ja Baktrian kanssa (sieltä: kultaa); *b) Lännessä* Wähään Aasiaan ja Foinikiaan (sinne kuljetettiin Arapian ja Indian tavaroita).

Kauppa Eufratijokea myöten, nahka-aluksilla, jotka toivat palmuviinaa Armeniasta.

Merikauppa Persian lahden ylitse *Arapiaan* (sieltä: hedelmiä, pumputia, pyhän savun aineita ja laivaksia) ja *Indiaan* (pitkin Hindostanin länsirantaa — sieltä: höysteitä, elfenluta, mustapuuta, kalliita kiviä, helmiä; ja Ceiloniin — sieltä: kanelia).

Teollisuus. Kankaita (villa- ja pumpulivaatteita, huivia), ylellisyyskahuja (hyvänhajuista vettä, taiteellisesti leikatuita sauvoja ja kiviä).

§ 9.

Babylonialaisten historia.

Babyloniassa syntyi aikaiseen valtakunta, jonka perustajana sanotaan olleen *Nimrod* v. 2000 e. Kr. Babyloniasta perustettiin Assyrian valtakunta. — Sittenmin elivät Babylonialaiset puolen tuhatta vuotta Assyrian ylivallan alla, kunnes he *Nabonassarin* aikana irtautuivat siitä v. 747 (tästä alkaa *Nabonassarin era*). Babylonian myöhemmistä kuninkaista ovat merkilliset:

Nabopolassar, joka ynnä Median kuninkaan Kyaksareen kanssa lopetti Assyrian valtakunnan ja Niniven langettua sai osaksensa maan tällä puolen Tigriä, siihen kuitenkin luke-matta niitä maakuntia, jotka kuuluivat Egyptin alle. Täten tuli hän niin voimalliseksi, että voi lopettaa Egyptiläisten äsken perustetun vallan Aasiassa. Ja koska Neko, neljä vuotta hallituansa Syriata, kääntyi Eufraatin puoleen, lähetti Nabopolassar poikansa Nebukadnezarin häntä vastaan ja tämä voitti Egyptiläiset Karkemischin (Circesiumin) tappelussa v. 604, mutta kutsuttiin, isänsä kuoltua, ajaksi takaisin Babyloniin.

Nebukadnezar (v. 604—562) korotti Babylonin valtakunnan suurimpaan voimaansa. Tuskin oli hän Babelissa vahvistainut uuteen arvoonsa, kuin jo riensi Syriaan, valloitti Damaskon ja muut Aramealais-valtakunnat. *Judan* kuninkaan (Jojakimin) täytyi myös tunnustaa hänen ylivalentansa. *Egyptiläiset* ajettiin kohta peräti pois Aasiasta. Judan valtakunnan luopumus ja hävitys, katso sivu 16. Sodassa *Foinikiaa* vastaan, joka oli tehnyt liiton Zedekian kanssa, hävitti hän Sidoonin ja piiritti Tyroa 13 vuotta, mutta hänen täytyi laivaston puutteesta jättää sen valloittaminen. Hänen valtakuntansa ulottui nyt Nilijoesta toiselle puolen Tigriä.

Hänen sanotaan olleen seitsemän vuotta mieletönnä ja sill'aikaa hänen puolisonsa Nitookrin ohjanneen hallitusta. Hän rakensi sen uuden kuninkaallisen linnan ja ne riippuvaiset puutarhat.

Naboneedo, viimeinen kuningas, auttoi turhaan Kroisoa Persian kuningasta Kyyroa vastaan, joka sitten piiritti Naboneedoa Babylonissa. Kaupunki vallattiin siten, että Euftrat, asujanten juhlaa pitäessä, juoksutettiin sivujärveen, ja Babylonია tuli Persian voittomaaksi v. 538.

III. Assyrialaiset.

§ 10.

Assyrian Maantiede.

Assyria ulottui Tigrin ja Median välillä etelässä aina Babyloniin asti, pohjassa Armeniaan. Pääkaupunki Ninive (Niino), Tigrin varrella, oli ympärykseltään yhdenkokoinen kuin Babylon, varustettu muureilla, jotka olivat 100 jalkaa korkeat ja kyliksi leveät rinnan ajaa kolmella vaunulla. Arbeelan luona oli kylä Gaugameela, jossa Dareion voitti Aleksanteri Suuri (v. 331).

§ 11.

Uskonto ja hallitusmuoto olivat likipitään samat kuin Babylonialaisten. Assyrialaisen taiteen ja erittäin tähän asti

tuntemattoman kuvaveiston jäännöksiä on vasta nykyisin kaivettu melkeän paljo Mosulin tienoilla Tigrin tykönä, jossa jo kauvan on arveltu löydettävän vanhan Niniven jäännökset.

Ne ovat enimmiten kohoveistoksia, joiden esineet kuuluvat osittain uskontoon ja juhlamenoihin, osittain ja etenkin historiaan, samoin kuin Egyptiläistenkin kuvaveistoksissa. Itse työ on paljon siistimpää kuin kaikki mitä tähän asti tunnemme vanhasta Aasian taidollisuudesta. — Muista Assyrialaisen sivistyksen haaroista ei ole meillä mitään tietoa.

§ 12.

Assyrialisten historia.

Assyrian valtakunta perustettiin Babyioniasta. Ensimmäisenä kuninkaana nimitetään

Niino, noin v. 2000 e. Kr. Hän itse, samoin kuin puolisonsakin ja jälkeisensä *Semiramis*, sanotaan käyneen mahdotoman suuria sotia Aasiassa (Baktriaa ja Indiata vastaan) ja Afrikassa, joissa sotavoimien molemmin puolin sanotaan nousseen muutamaan miljonaan.

Semiramis valloitti, kuten kerrotaan, suurimman osan Libyaa ja Aitiopiata, ja läksi viimein sotaan erästä Indian kuningasta vastaan suurella sotalaumalla (3 miljoonaa jalkaväkeä, 500,000 heivoisväkeä ja 100,000 vaunua?) ja 2000 aluksen laivastolla pitkin Indojokea. Hän voitti tosin Indiaalaisten vielä suuremman voiman, mutta tuli voitetuksi, vihoillisen keksittyä hänen petöksensä valhe-elehvantilla, ja Indiaalaisten kuningas itse haavoitti häntä. Kohta kotiin tultua korotettiin hän jumaloiden sekaan.

Tästä lähtien seuraa Assyrian historiassa enemmän kuin tuhannen vuoden vajuus, jolta ajalta emme tunne muuta, kuin että Assyrialaiset ovat mahtaneet valloittaa Babylonian ja Median; sillä molemmat nämät valtakunnat erkanivat sittemmin Assyriasta.

Assyrian voima oli vielä niin suuri, että sen kuninkaat 8:ssa vuosisadassa voivat valloitusaikeensa kääntää toisannepäin, nimittäin *lännen* puolelle. Ensin täytyi Israelin valtakunnan maksaa veroa, ja sitten vallattiin osa siitä, ja vieläpä viimein koko maa. Katso sivu 14. Ennen Israelin valtakunnan valloittamista oli Salmanassar joutunut pitkälliseen so-

taan Foinikialaisten kanssa, jotka olivat ensimmäiset, jotka jotenkin kykenivät seisauttamaan Assyrian kuningasten voittoriientoa. Sidoon, vanha Tyro ja muutamat muutkin Foinikian kaupungit tekivät kohta rauhan Salmanassarin kanssa ja antoivat hänelle laivoja saarikaupunki Tyroa vastaan, joka yksinään alkoi sodan uudesta ja sai loistavan voiton. Salmanassarin toinen jälkeinen

Sanherib (vuodesta 713?), jonka aikana Assyrian valtakunta yhä vaan yltyi ylpeyteen ja hillittömään voitonhimoon, käytti tilaisuuden karataksensa Egyptin maahan, silloin kuin se keski- ja pohjais-Egyptissä vallitseva pappi Setoon oli riitautunut sotilassäädyn kanssa; ja kuin muuan satunnainen tapaus pakoitti hänet häpeällisesti palautumaan, rupesi hän Judan valtakunnan kimppuun, joka jo kauan oli evännyt veroa maksaa ja hieronut sovintoa Egyptin kanssa. Mutta Jerusalemin edustalla rupesi turmeleva rutto rajuamaan hänen leirisänsä, ja hänen suuri sotalaumansa palasi oikopäätä Niniveen.

Hänen lähimmäisen jälkeisensä hallitessa alkoivat Mediaalaiset (kuningas Fraortes) ankaran sodan Ninivetä vastaan. Mutta sen tukevan pääkaupungin piiritys ei onnistunut ja Fraortes sekä suurin osa hänen joukkoansa hukkuivat palatessaan. Tämän poika Kyaksares oli voittanut Assyrialaiset tappelussa ja ruvennut toisesti piirittämään Ninivetä, kuin maahan tunkeuvat Skytialaiset karkasivat hänen päällensä. He sekä pakoittivat hänet heittämään piirityksen, että myös valtasivat koko Median, jota he 28 vuotta riistivät ja hävittivät. Vasta heidän lähdettyänsä maasta, Assyrian kuninkaan *Sarakin* aikana, päättyi Niniven valloittaminen, luultavasti Babylonian kuninkaan Nabopolassarin avulla (v. 604?).

IV. Mediaalaiset.

§ 13.

Median Maantiede.

Rajat: Pohjassa Kaspian meri, idässä Hyrkania ja Partia, etelässä Suusiana ja Persis, lännessä Assyria ja Armenia.

Maanlaatu: Pohjaispuoli eli vähä Media oli kylmä, hedelmätön vuorimaa, eteläpuoli eli iso Media sitä vastoin viljava tasamaa, jossa Nisaian kedoilla kasvatettiin lumikarvansa, isou-tensa ja kerkeytensä puolesta mainioita Nisaian hevosia.

Pääkaupunki Ekbatana oli rakettu mäen rinteelle, jossa kuninkaan linna seisoi seitsenkertaisine muurinensa, joista sisempi oli ulompata korkeampi, ja seitsenvärisine harjoinensa. Ensin Median ja sitten Persian kuningasten asuntona ja tilansa suhteen suuren kauppätien varrella Babylonian ja Indian välillä, nousi Ekbatana mitä kukoistavimmaksi kaupungiksi Aasiassa.

§ 14.

Medialaisten sivistys.

Uskonto: Medialaiset olivat Aarialaisten papisvaltakunnasta eli n. k. Zendkansalta, jonka he valloittivat, saaneet *Zoroasterin* opin. Magilaisilla oli, sen yleensä levenneen luottamuksen kautta velhoihin ja ennustajiin, vallan paljo sanomista sekä yhteisissä että yksityisissä asioissa.

Hallitusmuoto. Se henkivartijain suojelema kuningas, jota palveltiin jumalallisella kunnianosotuksella ja jota harvoin kävi lähestyminen, oli täydesti itsevaltiias.

Teollisuus. Aasian ylimykset käyttivät yleisesti sitä aineensa hienouden ja kauniin karvansa suhteen kuuluisata Median vaatteusta.

§ 15.

Medialaisten historia.

Medialaiset elivät, samoin kuin Babylonialaiset, kauan aikaa Assyrian ylivallan alla, josta he irroittivat itsensä ja olivat sitten isomman aikaa jaettuina eri heimokuntiin, kunnes valitsivat yhteiseksi kuninkaaksensa Tuomarin, nimeltä

1) *Dejokes*, joka rakennutti Ekbatanan ja sen kuninkaanlinnan. Hänen poikansa

2) *Fraortes* valloitti Persialaiset ja eräitä muitakin Aasian kansakuntia. Tämän poika

3) *Kyaksares* tahtoi kostaa isänsä edestä, joka kuoli sotiessaan Assyrialaisia vastaan, ja oli ikään ruvennut piiritämään Ninivetä, kuin Skytialaisten paimentolais-kansa alkoi tulvehtia pohjaispuolelta Mediaan ja hallitsi 28 vuotta länsi-Aasiaa aina Syriaan saakka ja ulotti ryöstöretkensä vielä Egyptiin asti, josta kuningas Psammetiko lahjoilla sai heidät palajamaan. Karkotettuansa Skytialaiset rupesi *Kyaksares* yhdessä Babylonin kuninkaan Nabopolassarin kanssa uudestaan sotimaan Assyriata vastaan, hävitti Niniven (v. 604?) ja valtasi Assyrian itämaakunnat Tigristä ylä-Indoon asti, mutta heitti länteiset Babylonin kuninkaalle. Hänen poikansa

4) *Astyages* menetti valtansa Persialaisten ylitse, jotka erkanivat hänen tyttärenpoikansa *Kyyron* aikana, ja kun hän itse läksi heitä vastaan, tappasi hän *Pasargadain* tappelun ja otettiin vangiksi.

Kertomus Kyyron lapsuudesta. Kuningas *Astyageen* uni virrasta — hänen tyttärensä *Mandane* naimisessa Persialaisen *Kambyseen* kanssa — *Kyyro* heidän poikansa — toinen uni viinapuusta — *Kyyro* *Harpagolta* heitetty murhattavaksi, mutta paimenelta pelastettu, kasvaa paimenten seassa — kuningas leikissä — *Astyages* tuntee hänet — *Harpago* syötetty oman poikansa lihalla — *Magilaiset* selittävät unen jo olevan täytetyn — *Kyyro* lähetetty takaisin Persiaan vanhempainsa luokse — kehoitettuna *Harpagolta* jäniksen sisään neulotun kirjeen kautta, suostuttaa hän Persialaiset erkanemaan Medialaisista — ne kaksi erilaatuista päivää — *Kyyro* lähtee Persialaisten kanssa *Astyagesta* vastaan — *Harpago*, lähetettynä *Kyyroa* vastaan, menee sotajoukkoineen hänen puolellensa — *Astyages* lyöty ja vangiksi otettu *Pasargadain* tappelussa.

V. Persialaiset,

§ 16.

Persian valtakunnan Maantiede.

Maakunta Persis ulottui etelässä Mediasta, Suusianan ja *Karmanian* välillä, *Persian* lahteen. *Persian valtakunta* taas *Wälimerestä* *Indojokeen*, ja *Mustasta* ja *Kaspian* merestä *Indian* valtamereseen; paitse tätä kuului siihen koillinen *Afrika*-kin ja lyhyen ajan myös *Trakia* ja *Makedonia*.

Erinäisiä maita Persian valtakunnassa:

- I. Euroopassa: Trakia ja Makedonia (ainoastaan 11 vuotta).
- II. Afrikassa: Egyptin maa ja sen rajainen Libya, ynnä Kyreene ja Barka.
- III. Aasiassa:

A. *Maita tällä puolen Eufratin:*

- 1) *Wähä Aasia* (katso § 23).
- 2) *Syria*, Wälimerestä Eufratiin (milloin Foinikian kanssa, milloin ilman sitä), johon Persian aikakaudessa luettiin Mesopotamiakin. — Tämän maan tila teki sen kauppaliikkeen keskeksi Eufratin ja Foinikian välillä, ja tästä syystä syntyikin siihen isoja kaupunkia, niinkuin 1) Damasko, jota jo mainitaan Abrahamin aikana. 2) Tapsako Eufratin varrella. 3) Tadmor eli Palmyra, Salomon rakentama, sittemmin erinäisen kuningaskunnan pääkaupunki (Odenaton ja Zenobian hallitessa), siinä muinoin viljavassa, nyt hietaisessa Palmyrenen maakunnassa.

3) *Foinikia* (katso § 19).

4) *Palestina* (katso § 5).

B. *Maita Eufrat- ja Tigrisjokien välillä:*

1) *Armenia*, jossa ei ollut kaupunkia, vaan ainoastaan suuria, aukeita kyliä.

2) *Babylonia* (katso § 7).

C. *Maita Tigris- ja Indojokien välillä:*

Iranin ylävän tasamaan ympärillä on kaikki puolin rajavuoria, jotka tekevät, että se on ikään kuin luonnollinen linnoitus, johon pääsee ainoastaan muutamien ahtaiden vuorisolien kautta. Ne missä jyrkemmät, missä viettävämmät rajavuoret sulkevat keskeensä kuiva- ja kuuma-ilmaisia maita, jotka kuitenkin kostutuslaitoksilla vetettyinä kantavat runsaan kasvun.

a) *Lännessä*: 1) *Assyria* (katso § 10). 2) *Media* (katso § 13). 3) *Suusiana* Babylonian ja Persis-maakunnan välillä Persian lahden luona; pääkaupunki oli Suusa, jossa Persian kuninkaat enimmin pitivät asentoa.

b) *Etelässä*: 1) *Persis* Suusianan ja Karmanian välillä, Persian lahden luona. Sen kaupungit ovat: *Perseepolis*, mui-

noin kuningasten asuntopaikka, sitten heidän hautuupaikkansa, ja *Pasargadai*, Kyyron rakentama, syystä että hän tässä voitti Astyageen, yksi valtakunnan pääkaupunkia, jossa kuninkaallista aarteistoa säilytettiin ja Kyyron hauta oli.

2) *Karmania* Persian lahden luona, Persin ja Gedrosian välillä.

3) *Gedrosia* Indian valtameren luona, Karmanian ja Indian välillä, vähimmin viljelty kaikista Persian maakunnista.

c) *Idässä*: 1) *Arakosia*, pohjaiseen Gedrosiasta. 2) *Paropamisolaisten maa* (näin nimitettiin yhdellä nimellä useampia kansoja, jotka asuivat Paropamison eteläkallalla) Arakosian ja Baktrianan välillä. 3) *Indiassa*, yläkömaan itärinne Indo-laaksoon asti (sittemmin kutsuttu Indoskytiasi).

d) *Pohjaisessa*: 1) *Baktriana*, Paropamisolaisten maan ja Sogdianan välillä. Pääkaupunki oli Baktra (nyt Balk). Tämän maan asujamet olivat Zendkansaa, jonka keskellä Zoroaster ilmautui opettajana ja ennustajana. 2) *Hyrkania* ynnä Partian ja Margianan kanssa, Kaspian meren ja Kaspian vuoren välillä.

e) *Sisämaassa*: *) 1) *Aria*, suuri aromaa, jossa oli moniaita viljavia aloja, ynnä muuan osa sitä myöhempätä Drangianaa.

D. *Tunturimaa Okson ja Jaksarteen välillä* eli

Sogdiana, pohjaisin kaikista Persian maakunnista, on rajana viljellyn ja paimentolais-maan välillä. Sen asujamet ovat osittain Sogdianalaisia, joilla on vakinaiset asunnot, osittain paimentolais-Skytialaisia. Sen useammilla kanavoilla vete-tyssä viljavassa eteläpuolessa oli Marakanda (nyt Samarkand?), Sogdianalaisten kuninkaankaupunki. Jaksarteen varrelle perusti Kyyro, paimentolais-Skytialaisten alituisia karkauksia vastaan, linnoituksen Kyeschata ja Aleksanteri Suuri toisen, nimeltä *Alexandria ultima*.

*) Drangiana, samoin sisemmässä ylämaassa, ja kartalla erimaakuntana merkitty, tuli siksi vasta Aleksanteri Suuren jälkeen; sillä ennen luettiin se milloin Arakosiaan, milloin Ariaan.

§ 17.

Persialaisten sivistys.

Persialaiset, joilla yleiseen oli suuri taipumus muukalais-
ten tapoihin ja käytöksiin, saivat Medialaisilta hovimenonsa,
vaatteenpartensa, Zoroasterin opin sekä Magilaisten säädyn;
molempien näiden viimemainittujen kautta oli «suurikuninkaan»
muuten kova itsevaltaisuus rajoitettu. Häntä pidettiin täysi-
valtaisena maan ja kansan omistajana, ja vallatut kansakun-
nat maksoivat hänelle veroa, kumminkin Dareion, Hystaspeen
pojan, hallitusaikaan asti vaan lahjojen nimellä. Hänen, vuo-
den aikojen mukaan, vaihettelevassa asuntolinnassansa (πύλαι)
Suusassa, Babylonissa tahi Ekbatanassa olivat hänen ympä-
rillänsä ei ainoastaan hovilaiset (kuninkaan «silmät ja korvat»),
joiden kautta kaikki asiat esiteltiin ja tulivat hänen eteensä,
mutta myös monilukuinen sotajoukko, parahiten hevoisväkeä.
— Perseepolin jäännöksissä tavataan melkein paljo teoksia,
jotka pienimmissäkin osissansa osoittavat täydellistä raken-
nustaitoa, kuvaveistoksilla, jotka näyttävät olleen ainoastaan
kohotyötä.

§ 18.

Persialaisten historia.

A. Persialaisten historia ennen Kyyroa.

Persialaiset olivat maansa erilaadun suhteen joko pai-
mentolaisia tahi maanviljelijöitä. Koko kansaa oli neljä pai-
mentolaisheimoa, kolme maata viljelevää ja kolme sotilas-
heimoa, jotka vallitsivat näiden alempien ylitse. Etevin kai-
kista oli *Pasargadisten* heimo ja siitä taas Akemenisten suku-
kunta jaloin, josta kuninkaat aina valittiin. Persialaiset pani
(noin 640) Median kuningas Fraortes allensa, mutta heitä
hallitsi omat kuninkaansa, joista Akemenes oli ensimmäinen.
Tämän jälkeisellä Kambyseellä oli Median kuninkaan Astya-
geen tyttären Mandanen kanssa poika Kyyro (katso § 15).

B. Persialaisten historia alkaen Kyyrosta valtakunnan häviöön.

558—331.

1) *Kyyro*, 558—529, tuli kavaluuden kautta (katso § 15) kaikkien Persialais-heimojen johdattajaksi ja voitti heidän päällikkönä Astyageen Pasargadain luona sekä valloitti Median, joka länteen päin ulottui Halysjoelle asti ja siellä oli rajakkain Lydian kanssa. *Lydian kuningas Kroiso*, joka luottamuksella hyväksensä selitti erään ennustuslauseen Delfoista, kulki Halysjoen ylitse Kyyroa vastaan, joka oli pakoon ajanut hänen lankonsa Astyageen ja ryntäytyi hävittäen Kappadokiaan, mutta peräytyi päättämättömän tappelun perästä (Pterian luona, ei kaukana Sinoopesta?) Sardes nimisen pääkaupunkinsa sisään, jonka Kyyro, uudesti tapeltuansa, piiritti, ryntäen otti ja hävitti. Vertaa § 24. Anastettuansa Lydian valtakunnan, joka ulottui Halysjoesta Aigeian mereen asti, valloitti Kyyro Harpagolla *Kreikkalaiset kaupungit vähän Aasian ranteella*. Itse valloitti hän ylä-Aasian Jaksartesjokea myöten, otti, pari vuotta piiritettyänsä, *Babylonin*, joka oli Kroison kanssa liitossa, siten että, kaupungissa juhlaa pidettäissä, juoksutti Eufraatin väylästänsä, ja lopetti siten Babylonian valtakunnan, johon kuului myös Syria, Palestina ja Foinikia, v. 538, sekä antoi Juutalaisille luvan palata maahansa.

Sotaretkellä Massagetalaisia vastaan (samaa laatua kansaa kuin Skytialaiset) sanotaan Kyyron kaatuneen tappelussa, ja Tomyris nimisen kuninkaattaren viskanneen hänen päänsä ihmisen verellä täytettyyn säkkiin.

2) *Kambyses*, 529—522, valloitti *Egyptin*, voitettuansa (Pelusiumin tykönä) kuningas Psammeniton. Persialaisten karkaus Egyptin maahan peljästytti lähinäisiä kansakuntia niin, että *Libya*, *Kyreene* ja *Barka* omin ehdoin antautuivat hänen alleensa, samoin *Kyprokin*. Hän yritti ryhtyä uusiin valloituksiin Afrikassa, karkaamalla Kartagilaisten, Ammonilaisten ja Aitiopialaisten päälle, vaan se ei onnistunut ollenkaan, siitä syystä, että Foinikialaiset eivät myöntyneet antamaan laivastoansa omaa siirtomaatansa Kartagia vastaan; se sotajoukko, jonka hän lähetti Ammonilaisia vastaan, hukkui juoksu-

bietaan, ja hänen itsensä täytyi toisen sotajoukon kanssa, jolla hän läksi Aitiopialaisia vastaan, ruokavarojen puutteesta peräytyä takaisin.

Hänen palattuansa Memfiin sattui Apisjuhlan viettäminen; hän pieksähti papit, löi Apishärjän kuolijaksi, pilkkasi Egyptin jumalanpalvelusta ja teki ylipään suurta julmuutta. Nähtyänsä unen, että hänen veljensä Smerdes oli vallannut kuningasistuimen, antoi hän murhata hänet; mutta saatuaan tietää, että eräs Magilainen, joka oli hyvin tämän näköinen, oli anastanut vallan, tahtoi hän palata Persinmaahan, mutta kuoli lapsetonna Syrian Agbalanassa, haavasta reidessänsä.

3) *Väärä Smerdes*, v. 522, tunnettiin jo seitsemännellä kuukaudella leikatuista korvistansa ja murhattiin ynnä useampien Magilaisten kanssa seitsemän Pasargadisen aikaansaattaman salaliiton kautta. Sitten seurasi

4) *Dareio I*, Hystaspeen poika, v. 521—485. Hän *jakoi valtakunnan 20 maaherrakuntaan*; kussakin näistä Satrapi (maaherra) piti hallintoa, ja rauban aikoina oli hänellä luultavasti päällikkyys maakunnassa olevan sotaväenkin ylitse. Koska Persialaisten voittomaat jo ulottuivat etelässä valtameren ja aromaalaisten vastustus esti vallan levenemistä pohjaispuolella, rupesi Dareio laajentamaan valtakuntaansa länteen ja itään päin.

Samo vapautetaan. Syloson Samossa, joka oli kerran Memfissä lahjoittanut Dareiolle purpuraviitan, hankki häneltä isänmaansa vapahduksen eräästä pakkovaltiaasta.

Babylonin uudesta valloittaminen (v. 515), joka kaupunki oli luopunut Persian vallasta, onnistui vasta 20 kuukautta sitä piiritettyä, kuten kerrotaan, Zopyron kavaluuden kautta, joka oli silponut jäsenensä; sen tehtyä ristinnaulittiin 3000 ylhäistä Babylonilaista ja Zopyro sai Babylonin maaherrakunnakseen ja kaikki sen tulot elinkautiseksi palkinnokseen. Babylonin murit, portit ja luultavasti Beelin temppelikin hävitettiin. Vaikka Heerodoto nimittää vaan tämän ainoan kapinan, niin tiedämme kuitenkin eräästä äsken löytyneestä päällekirjoituksesta, että samaan aikaan *useampia kapinoita* syttyi valtakunnan itäpuolissa, ja vasta saatuaan ne onnellisesti tukahutetuiksi istui Dareio vakaisella istuimella. Sitten ryyhtyi hän

Sotaan Skytialaisia vastaan (v. 513) kostaaksensa heidän entisiä karkauksiansa Mediaan. Sotalaumalla (700,000 miestä?) läksi hän Bosporon ylitse Europaan, voitti Getalaiset ja Trakialaiset, meni Isterin ylitse ja heitti Jonialaisten varjeltavaksi sen sillan, jonka joen poikki oli rakentanut. Skytialaiset peräytyivät yhä pohjaiseen päin (sanotaan Tanaisjoen ylitse) ja hävittivät maan niin, että Dareion täytyi ruokavarojen puutteesta palata ilman mitäkään toimittamatta. Skytialaiset riensivät edeltäpäin ja kehottivat Jonialaisia purkamaan sillan Isteriltä. Miltiades koetti saada heidät noudattamaan tätä neuvoa ja käyttämään hyväksensä tätä erinomaista tilaisuutta voittamaan vapautensa jälleen; mutta Miletolainen Histiaio esti heidät sillan hävittämisestä. Palatessaan valloitti Persian sotapäällikkö Megabazo itä- ja etelä-Trakian ja otti vastaan Makedonian kuninkaalta Amyntaalta «maata ja vettä» hänen alamaisuutensa osotteeksi. — Voittomaat länteisessä Indiassa olivat myös vähäpätöiset, sillä valtakunnan raja ei siirtynyt edemmäksi kuin Indojokeen asti.

Kreikan ja Persian väliset sodat, v. 500—449.

Jonialaisten kapina v. 500—494. Aristagoras, Mileton maaherra, joka oli tuomittu maksamaan kustannukset turhaan tehdystä sota-yrityksestä Naksoa vastaan, taivutti Jonialaiset luopumaan Persian alta. Ateenan ja Eretrian avulla polttivat Jonialaiset Sardeen, mutta voitettiin sitten ja valloitettiin.

European Kreikkalaisten osanotto tässä Jonialaisten kapinassa saattoi Persialaiset jatkamaan valloitusotiansa länteen päin.

Ensimmäinen ja toinen sotaretki Kreikanmaata vastaan, siitä katso § 56.

Dareio kuoli ankarasti varustaessaan uutta sotaretkeä, joka keskeytyi kapinan kautta Egyptissä. Häntä seurasi poikansa

5) *Kserkses I*, v. 485—465. Kukistettuansa Egyptin varusti Kserkses *kolmanteen sotaretkeen Kreikanmaata vastaan* maaväestön, jonka sanotaan olleen 1,700,000 miestä, ja lai-

vaston, jossa oli 1,200 sota-alusta Foinikiasta ja vähästä Aasiasta, sekä 3000 kuormalaivaa. Hän kaivatti Aatosniemen läpitse, rakensi kahdesti sillan Hellesponton ylitse ja tunkeusi sotalaumoinensa Trakian, Makedonian ja Tessalian kautta Kreikanmaahan. Sotaretkistä v. 480 ja 479, samoin kuin Kreikkalaisten karkaussodista Persialaisia vastaan katso § 56. Kserkses murhattiin henkivarjelu-väkensä päälliköltä (Artabanolta).

6) *Artakserkses I* (v. 465—424). Egyptiläisten uudistettu yritys, Libyan ruhtinaan Inaroon ja Ateenalaisten avulla, takaisin voittaa vapautensa, meni mitättömiin. *Kreikkalais-sodan lopusta* katso § 56.

Alku valtakunnan huononemiseen ja häviöön a) *maaherrojen kapinoiden* kautta, joihin syynä oli näiden suurellainen valta, koska yksi mies yhdisti ei ainoastaan kansallisen ja sotavallan maaherrakunnassaan, mutta välistä hallitsi useampiakin maaherrakuntia, ja b) *palkka-sotaväen pitämisestä*, jota otettiin etenkin Kreikanmaalta; tämän kautta ne ennen niin sotaiset Persialaiset vaipuivat ylellisyyden hennoittaviin nautintoihin.

7) *Kserkses II* (v. 424); hänen hallituksensa 45 päivää murhasi hänet oma veljensä

8) *Sogdiano*, jonka taas kuuden kuukauden perästä murhasi toinen veli Ooko, joka nousi valta-istuimelle nimellä

9) *Dareio II Nooto* (v. 423—405) ja jota hallitsi puolisonsa, nimeltä Parysatis. Hänen hallitusaikansa on täynnä alituisia kapinoita, joita nostivat kuningashuoneen ruhtinaat, valtavat maaherrat ja valloitetut kansat. Näin erkanivat Egyptiläiset kolmannen kerran ja puolustivat vapauttansa 64 vuotta omain kuningasten alla.

10) *Artakserkses II Mneemon* (v. 405—362). *Sota hänen veljensä Kyyron kanssa*, joka tahtoi Spartan palkkaväestön avulla väitellä häneltä valtaistuinta pois, päättyi Kyyron kaatumuksella ja kuolemalla Kunaksan tappelussa v. 401. Kreikkalaiset, jotka puoleltansa olivat voittaneet, palasivat Ksenofontin johtaessa, 10,000 miestä, sanomattoman paljon kärsittyänsä, Vähään Aasiaan. *Sota Spartan kanssa*, katso § 59.

11) Ooko, nimellä *Artakserkses III*, hallitsi v. 362—338. Foinikialaiset kokivat turhaan irtautua Persian vallasta. Sidoonin kaupungin, jonka sen oma kuningas (Fennes) petti, polttivat sen asujamet itse; Foinikian muiden kaupunkien täytyi taas notkistua väkevämmän alle. Sen jälkeen voitti Artakserkses Kreikkalaisella apuväellä Egyptiläisetkin, Pelusionin luona, ja teki heidän maansa, sen oltua 64 vuotta vapaana, taas Persian voittomaaksi; heidän kuninkaansa (Nektanebo) pakeni Aitioopiaan. Tylyn julmuutensa tähden vihattua Artakserksesta ohjasi kokonansa Egyptiläinen Bagoos, joka myrkytti kuninkaan ja kaikki hänen poikansa, paitse nuorimpaa, nimeltä

12) *Arses* (v. 338—336), jonka hän koroitti valtaistui-melle, mutta pari vuotta jälempi murhasi, jolloin hän jälkeiseksi määräsi

13) *Dareio Kodomannon*, Dareio Nooton sukua, (335—330). Hänellenkin valmisti Bagoos myrkyä, joka hänen itsensä kuitenkin täytyi ottaa. Dareio ei voinut estää valtakuntansa hajoamista, joka Kreikan sotien jälestä heikkoni heikkonemistansa. Aleksanteri Suuri voittaa hänen maaherransa Graniikon luona v. 334; itse hän lyödään Isson tykönä v. 333 ja Gaugameelan luona 331, sekä murhataan Besso nimiseltä maaherraltaan v. 330. Vertaa § 65.

Syitä Persian valtakunnan häviöön: 1) Valtakunta heikonnut sotaretkien kautta Eurooppa vastaan, 2) Palkkaväestön pitäminen, josta Persialaiset itse hentoutuneet ja alinomaisia sotia. 3) Liian valtavan maaherrojen useat kapinat Artakserkses I:n jälkeen, 4) Tapojen turmelus hoviseuroissa naisten ja kuohilasten vaikutuksesta hallintoon.

VI. Foinikialaiset.

§ 19.

Foinikian Maantiede.

Nimet ja rajat. Kreikkalaiset ja Ruomalaiset nimittivät tätä maata, jolla tilansa tähden oli omakielinen nimitys *Kanaa* s. o. alankomaa, siinä runsaasti kasvavan palmupuun (*φοινίκη*)

vuoksi *Foinike*, *Phoenicia*. Lännessä oli maan rajana meri, muuten olivat rajat eri aikoina erilaiset.

Maan pituus oli noin 50 maant. peninkulmaa, sen leveys muutamin paikoin tuskin neljännes, toisin taas vähän enemmän kuin peninkulma.

Maan- ja ilmanlaatu sekä tuotteet. Tämä kaita ranta-ala, pitkin ylävämpätä maata, on lakea, jonka poikki monin paikoin mereen pistää vuorenkärkiä, niinkuin Karmel, Kap Beyrut y. m. Tällä vähäisellä maalla on, tilansa suhteen, eri ilmanlaatu, ja se on erinomainen tuotteitensa runsauden ja moninaisuuden puolesta; semminkin viinin viljelyksen, hedelmäpuiden, palmunterhojen ja öljypuistojensa puolesta. Maanviljelystä ja karjanhoitoa harjoittivat Foinikialaiset yhtä suurella menestyksellä kuin Kartagolaisetkin, jotka olivat mainiot maanviljelijät. *Libanonista* saivat he malmia ja rautaa, ja sen kivenlouhokset sanotaan jo Kadmon ottaneen ylös. Meren ranta Karmelin tienoilla tarjosi lasinteolle sopivata hietaa, ja meri taas kalaa ja purpurasimpukoita toisena painavana edun lähteenä.

Kaupunkia: Maa jaettiin neljään valtakuntaan: 1) *Sidoon*, 2) *Tyro*, johon kuului se jo aikaisin perustettu ja sitten *Sidoonilaisten* taas asuttama saarikaupunki sekä sen vastapäätä mantereella oleva vanha kaupunki, 3) *Arado*, alusta vaan vähäinen siirtopaikka luotosaarella, sitten omistava suuren alan mannertakin. 4) *Beryto* ja 5) *Biblo*.

§ 20.

Foinikialaisten siirtomaat.

Ei mikään vanhan ajan maa ole, vähään piiriinsä nähden, perustanut niin useita ja valtavia kaupunkia ja siirtomaita, kuin Foinikia.

Syy siirtomaiden perustamiseen oli täällä sama, kuin vanhan ajan muissakin valtakunnissa, nimittäin *a)* että tahdottiin välttää liikaa kansoitusta ja siitä syntyviä valtiollisia ja kunnallisia epäkohtia, *b)* että sisällississä rauhattomuuksissa heikompi lahko joko omin ehdoin tai pakosta siirtyi pois kotomaasta, *c)* että kansakuntia tunkeutui maahan keski-Aasiasta, erittäin Assyrialaisia, Egyptiläisiä ja Kaldealaisia, *d)* maanrasi-

tukset ja olletikin ne tällä rantamaalla usein tapahtuvat maanjäristykset, e) halu uusiin hankkeihin, joissa alinomainen yhteys kaukaisten, vielä sivistymättömien kansojen kanssa oli tarpeen.

Tavallisesti anastivat he ensin joitakuuta pienempiä saaria mantereeseen lähistössä, ja kansan karttuessa syntyi vastapäätä mantereella kaupunkia, jotka pian loistollansa tummensivat sen vanhan kaupungin ja useimmin olivat se kohta, josta lähdettiin valloittamaan suurempia maa-aloja.

Katsaus Foinikian siirtomaihin.

1) *Aasian mantereella Foinikian ulkopuolella*, etenkin kauppap tien varrella Eufraatin likimaissa, perustettiin jo muinaisaikoina asutuspaikkoja, ja sitten myös Vähän Aasian kauppaliikenteen lähtöpaikoilla *Kilikiassa* (Tarso) ja *Syriassa*. Foinikian eteläpuolella on pitkin rantaa useampia kauppaloita (Joppe, Askalon), joiden toinen rivi menee länttä kohden *Egyptiin*, toinen etelää kohden *Punaiseen mereen*, jossa jo muinaisajoista oli arapialaiset satamat Elat ja Eziongeber, luultavasti Foinikialaisten perustamat, eli ainakin heidän käymänsä kauppapaikat. *Persianlahden* saarillakin (Baharein saaret) oli Foinikialaisia uudispaikkoja (Tylo ja Arado).

2) *Wälimeren saarilla*: Ensiksi Foinikian vastapäätä olevalla *Kypron* saarella, *Rodolla*, jo ennen Doorialaisten tultua, jotka ajoivat Foinikian siirtolaiset pakoon, useammilla *Sporadeista* (Teera) ja *Kykladeista* (Melo), *Kreetalla*, *Kyteeralla* ja pohjaisessa Hellespontoon asti, erinomattain *Tasolla* (joka oli merkillinen ei ainoastaan runsasten kultakaivantojensa tähden, mutta senkin puolesta, että se oli kaupan ja siirtoretkien kanta- ja lähtöpaikkana Trakiaan ja Pontoon päin). Foinikialaiset luopuivat, Doorialaisten tunkeuttua sinne, näistä siirtomaista Wälimeren itäpuolella, paitse Kyproa ja Tasoaa. Mutta sitä kauemmin puolustivat he siirtomaitansa Wälimeren länsipuolella, *Sicilialla* (Panormo, Motye, Soloeis), *Maltalla*, *Sardiinialla* (Karalis), *Korsikalla*, *Balearin-* ja *Pityusin*-saarilla (joiden oivalliset satamat olivat välipaikkoina heidän matkoillansa Hispaniaan).

3) *Hispania* (Iberia), nimittäin sen lounaspuoli (maakunta Tarsis), oli pääpaikkana Foinikialaisten siirtomaille näillä tienoin, ja nähdään olleen yksi niitä harvoja heidän siirtomaitansa, jonka he kokonansa löivät allensa, ja johon pääsemästä he sentähden monta vuosisataa läpensä estivät kaikki muukalaiset kilpailijat. Iberia on, samoin kuin Sardiniakin, enimmäen Afrikasta saanut Foinikialaiset asukkaansa, jonka tähden Afrikassa ja Hispaniassa tavataankin monta samanimistä kaupunkia (Kartago, Gades, Hippooni, Ityke eli Utika, Leptis, Malaka, Tunis).

4) *Afrikan* pohjais- ja luoteis-rannalla oli pitkä jono Foinikialaisia asutuspaikkoja, joka alkaa suuresta Syrtislahdesta ja ulottuu länsirannalla Kernenen saareen ja pitkin vanhoja kauppateitä sisä-Afrikkaan asti. Täällä perustivat Sidoonilaiset jo 12:ssa vuosisadassa e. Kr. *Byrsan* ja lähes samaan aikaan *Hippooinin*; Tyrolaiset noin v. 1100 *Utikan*, ja heidän valtansa suurinna ollessa 9:ssä ja 8:ssa vuosisadassa koko joukon kaupunkia Numidiassa ja Mauritaniassa. Vielä useampia siirtomaita oli Afrikan länsirannalla, johon Tyrolaisten sanotaan perustaneen 300 kaupunkia.

§ 21.

Foinikialaisten kauppa, meriliike, keksinnöt ja teollisuus.

Foinikialaiset olivat monena vuosisatana maailman ensimmäinen kauppiaskansa. He olivat Itä- ja Länsimaan kauppayhteyden välittäjät, saaden meri- ja maakaupallansa kaukaisten maiden tuotteita, joita he osittain tekivät kaluiksi ja monien eri maissa olevien siirtopaikkainsa kautta vielä laajemmalle levittivät. Jo kaikkein vanhimmista tiedoista tavataan he kauppiaina, jotka enimmäen vaelsivat ympäri tavaroinensa. Maisin ja meritse käydystä ribkamakaupasta syntyi kohta tukku-kauppakin, joka oli yksityisten ja viimein suurempien yhdyskuntien käsissä sekä saattoi muodostamaan omituisen siirtomaalaitelman. Heidän kauppansa pääaineena olivat vähemmän kotimaansa tuotteet ja tekemät, kuin ne tavarat, jotka *Eufra-*

tin lähimaista ja Egyptistä, joko näistä suorastaan tahi *Indiasta* ja *Aitiopiasta* välillisesti näiden maiden kautta, kuljetettiin Foinikian markkinoille. He vaihtoivat *itäisen* kauppamaailman tavaroita omien *länsimaitensa* tuotteihin parhaiten metalliin ja niistä enimmiten hopeaan.

Tällä ovat *heidän kauppansa pääsuunnatkin* osoitetut.

Kauppaa *idässä* käytiin a) Egyptiin sekä meritse että maitse, b) Aitiopiaan ja Indiaan meritse, c) Arabiaan ja Eufratin tienoille maitse. *Lännessä* puoliseen kauppaan kuuluivat Wälimeren rannat ynnä Bosporon, Ponton ja Maiotin kanssa, Afrikan ja Europan länsirannat pohjaiseen päin aina Britanniaan asti, etelässä Kerneen, ja sitä kävivät välittömästi Foinikialaiset itse taikka heidän siirtolaisensa. — Foinikialaiset ovat myös, Egyptin kuninkaan Neekon kehoituksesta, koettaneet purjehtia Afrikan ympäri idästä länteen päin.

Foinikialaiset olivat myös muinaisaikoina itäisten ja länsimaiden sivistyksen välittäjinä, ja tämä on paljon auttanut uskomaan heidän omaa vakuutustansa, että he muka olisivat *keksineet* tärkeimmät sivistyksen välikappaleet. Mutta he saivat nämä kauempana idässä asuvilta kansoilta, niin esim. mitat ja rahat Babylonialaisilta, puustavikirjoituksen luultavasti eräältä Aramealais-kansalta, tähtitieteen Kaldealaisilta, purpuralla-painamisen Assyrialaisilta, lasin valmistuskeinon kukaties Egyptiläisiltä. Sitä vastoin ei voi kieltää, että he hyvin aikaiseen ja etuisasti ovat viljelleet monta teollisuuden haaraa. Heille tulee kieltämättä kunnia *laivanrakennuksen* täydellisentämisestä, kovertamalla tehdystä ruubesta alkain aina kuljetusalukseen (Tarsislaivaan) ja siihen täydesti varustettuun kolmisoutuiseen sotalaivaan asti; heidän taitonsa *nostaa, sulattaa ja valmistaa metallia, kangasten kutominen ja purpurallapainaminen, lasin valmistaminen* sekä korituskaluiksi että maljoiksi, etenkin juoma-astioiksi, on Foinikialaisten teollisuudesta painavinta.

§ 22.

Katsaus Foinikialaisten historiaan.

1. Omavaltaisuuden aika.

Jo siihen aikaan, jona Israelilaiset valloittivat Kanaanmaan, tavataan se «suuri Sidoon» vallavimpänä kaupunkina,

joka muka tahtoi olla muille maansa kaupungille jonkunmoisen johdattajana, ja siirtolaisia ruvetaan lähettämään itään ja länteen päin. Noin vuoden 1100 paikoilla muuttivat, erään sodan Filistealaisten kanssa pahoin päätettyä, arvoisimmat Sidoonin perhekunnat *Tyroon* (saarikaupunkiin), joka kohta sen jälkeen mainitaan ensimmäisenä Foinikian kaupunkina, Sidoonin vahingoksi. Davidin ja Salomon aikana seisoo Tyro ja Foinikia korkeimmalla valtansa kannalla. Erittäin nerollinen oli kuningas *Hiram* (hall. v. 980—947) laajentamaan ja kaunistamaan sitä alussa vähäistä saarikaupunkia. Israelilaisien kanssa kävi hän yhteistä kauppaa Indian Ofir-nimiseen kultamaahan. Hänen jälkeistensä hallitessa vaikuttivat pitkäliset labkoriidat usein ulosmuuttoa, ja Tyron hallitusmuodon alkava muuttuminen kansavallaksi pakoitti ylimys-papillista lahkokuntaa lähtemään maasta. Nämä rikkaat ja jalot sukukunnat aseutuivat *Kartagoon* (v. 814 eli 813), jonne Sidoonilaiset jo kauan sitten olivat perustaneet siirtomaan. Tämä tuli Tyrolle yhtä vahingolliseksi kuin kansan muuttaminen Tyroon ennen oli ollut Sidoonille. Kartagon päästyä kukoukseen yajosi Tyron valta ja kunnia.

II. Vallanalaisuuden aika.

Puolivälistä 8:ttä vuosisataa alkain kokivat keski-Aasian ruhtinaat ulottaa valtaansa Wälimereen asti ja siten saada allensa sen tänne sekä idästä että lännestä yhdistyvän kauppa- liikkeen. Tämä tuli heille sitä helpommaksi, kuin Foinikian, Syrian ja Israelin vähäiset valtakunnat sotivat keskenänsä ja voitettut aina anoivat apua jonkun suuren valtakunnan (Assyrian, Babylonian, Egyptin) hallitsijoilta.

Näin ulotti *Assyrian* kuningas Salmanassar valloituksensa yli suurimman osan Foinikiata, ollen häntä auttamassa Sidoonin, vanhan Tyron y. m. laivastot saarikaupunkia vastaan, joka kumminkin merivoiton kautta varjeli vapautensa. Kohta sen jälkeen, useampain Foinikialais-valtakuntien menetettyä valtiollinen vapautensa Assyrialaisille, joutuivat he Egyptiläisten ja Babylonialaisten riitoihin vallasta Vähän Aasian ylitse. He auttoivat liittolaisina Egyptin kuningasta Neekoa, hänen valloittaissansa maita tällä puolen Eufratia, ja hänen tapeltuuan onnettomasti, Karkemischin luona, tulivat he voittajain *Babylonialaisten* vallan alle (v. 604).

Babylonian valtakunnan hävitessä Kyyron kautta (538) joutuivat Wälimeren läheiset maat suorastaan *Persialaisten* valtaan. Alussa he kohtelivat Foinikialaisia lempeästi; näiden täytyi vaan maksaa eräs vähäpätöinen vero ja muutamilla sota-aluksilla liittäytyä Persian laivastoon. Melkoisen meri-valtansa kautta olivat he Persialaisille suureksi avuksi niiden sodassa Kreikkalaisten kanssa. Mutta onnettomasti tapeltuansa merellä ja Persialaisten yhä yltyvien veronkiskomisten kautta tuli heidän tilansa Kserkseen jälestä sietämättömäksi; Sidoonin urhoollinen kapina, kuningas Tenneen johdolla, päättyi kaupungin häviöllä. Seuraus tästä oli, että otettiin Makedonialainen valloittaja hyvästi vastaan; ainoastaan Tyro koetti jälleen voittaa vapauttansa, mutta joutui, seitsemän kuukautta oltuansa saarrettuna, Aleksanteri Suuren käsiin, ja Aleksandrian perustettua meni Foinikialaisten kauppa peräti mitättömiin.

Foinikian viidessä isommassa valtakunnassa (Sidoon, Tyro, Arado, Beryto, Biblio) oli, muinais-ajoista alkaen aina Makedonialais-aikakauteen asti, perimöinen *kuningashallitus*, ei kumminkaan rajattomalla vallalla, vaan molempien *Senaattien*, sekä suuremman että pienemmän (edellisessä oli 30 edustajaa), tuli, kuten Kartagossakin oli tapa, käyttää tärkeimmät valtioasiat, ja heidän toimiansa tarkasti taas *Kansankokous*, joka ne välistä kumosi.

Sidoonilaisten kolme kuningaskuntaa, Tyro, Sidoon ja Arado, tekivät *Valaliittokunnan*, jonka etupäässä muinais-aikoina seisoi Sidoon, loppupuolella 11 vuosisataa Tyro, ja Persialais-aikakautena taas Sidoon. Jokainen näistä kolmesta vallasta lähetti liittokokoukseen puoltamattomassa Tripolissa 300 Senaatoria kuninkainensa keskustelemaan yhteisistä asioista, etenkin päättämään sodasta ja rauhasta. Etupäinen valtakunta käytti usein ylivaltaansa polkeakseen kumppaniansa, jotka muukalaisten vihoillisten karatessa maahan menivät niiden puolelle, esim. silloin kuin Assyrialaiset sotivat saarikaupunkia Tyroa ja Persialaiset Sidoonia vastaan.

VII. Vähän Aasian valtakunnat.

§ 23.

Vähän Aasian Maantiede.

Rajat: Pohjassa Ponto Eukseino; lännessä Trakian Bosporo, Propontis, Hellesponto ja Aigean meri; etelässä Wälimeri; idässä Euftrat.

Maanlaatu: Sisäpuoli tätä lauhkean ilmanalansa vuoksi erinomaisen viljavaa saarentoa on metsätöntä yltasankoa ja siksi vallan sopiva lammas- ja vuohilaitumeksi. Sen ympärillä on rajavuoria, jotka ovat Armenian ylängön läntistä jatkoa. Ne rajavuoret, jotka sen eroittavat rantamaasta, ovat etelässä Tauro, pohjassa Antitauro; länteen päin laskeutuu se alemmiksi vuoren selänteiksi (niinkuin Tmolo, Sipylo, Ida, Olympo) Aigean mereen päin.

Jokia: a) *Ponto Eukseinoon:* Halys; b) *Propontis-järveen:* Graniiko (tappelu v. 334); c) *Aigean mereen:* Hermo (ja siihen kuuluva kultarikas Paktoolo); d) *Wälimereen:* Eurymedoni (tappelu 469), Kydno (jossa Aleksanteri Suuri kylpi).

Vähä Aasia on vanhemmassa historiassa saanut merkittävyytensä pääasiallisesti niistä Kreikkalaisista siirtomaista, jotka parhaastansa perustettiin niiden oivallisten satamain lähistöön, joita sen rannat olivat runsaasti täynnä. Täältä kautta kun oli käytävä itämaista länsimaihin, on tämä ollut usean sodan näytelmäpaikkana, ja vuoroittain niiden kansojen saaliina, jotka, sodan ja rauhan retkillänsä idästä länteen, täällä yhtyivät.

Maakuntain jako ja Kaupunkia:

A. *Pohjais-rannalla:* 1) *Bitynia*, ja kaupungit Kalkeedon Bosporon luona ja Nikaia (ensimmäinen yhteinen kirkolliskokous). 2) *Paflagonia*, ja kaup. Sinoope (Diogenes). 3) *Ponto*, kaup. Trapezo.

B. *Länsi-rannalla:* 1) *Troas*, kaup. Troia eli Ilioni, hävitetty, Priamon hallitessa, Kreikkalaisilta v. 1184 (vertaa § 48). 2) *Mysia*, kaup. Kyziko samananimisen saarenon kannaksella (Alkibiadeen voitto v. 410). 3) *Lydia*, kaup. Sardes ja Magnesia Sipyron vuoren luona (tappelu v. 190). 4) *Karia* monine niemikkeineen, joista Mykale on kuuluisa Persialaisten tappiosta v. 479.

C. *Etelä-rannalla:* 1) *Lykia*. 2) *Pamfyliä*. 3) *Kilikia*, kaup. Tarso, Kydnon luona (Apostoli Paavalin syntymäpaikka) ja Isso, siitä nimitetyn lahden rannalla (tappelu v. 333).

D. *Vuorimaita Taurolla:* 1) *Pisidia*, uljaan vuorikansan asuma, jota ei kenkään vieras valloittaja ole voittanut. 2) *Isauria*, samoin rohkean vuorikansan asuma, joka oli vilkkaasti osallisena Kilikialaisten merirosvoamisissa.

E. Sisä-ylänkö: 1) *Frygia*. 2) *Lykaonia*. 3) *Kappadokia*. 4) *Galatia*, kaup. Gordion (solmu).

§ 24.

Lydian valtakunta.

Alkuperänsä ja sivistyksensä puolesta sangen erilaatuista Vähän Aasian kansakunnista ovat ainoastaan *Lydialaiset* päässeet johonkin suurempaan voimaan. Heidän valtakuntaansa kuului,

Kroison hallitessa, koko Vähä Aasia Aigean merestä Halysjokeen asti (paitse Lykiaa ja Kilikiaa) ja myös Kreikkalaiset rantakaupungit, paitse Miletoa. Mutta kuin Kroiso läksi Halysjoen ylitse ja karkasi rajamaahansa, Persian valtakuntaan, saattoi hän pian omansakin häviöön (v. 546?).

Puhe Kroison ja Solonin kesken, joka piti Ateenalaista Telloa, hänen oivallisten lastensa ja oman kuolemansa vuoksi sodassa isänmaansa edestä, onnellisimpänä ihmisenä, ja hänen jälestänsä veljeksiä Kleobia ja Bitonia, jotka vetivät äitiänsä Junonin temppeliin ja nukkuivat sen tehtyensä parempaan elämään.

Heerodoton kertomus Lydian valtakunnan häviöstä. Koska Kroiso aikoi karata Kyyron päälle, kysytti hän siltä jo ennen koetukselle pannulta ennusjumalalta Delfoissa, pitikö hänen käymän Persialaisten kimppuun, selitti saadun vastauksen eduksensa ja matkusti Halysjoen ylitse, mutta vetäytyi, kuin tappelu Pterian luona ei mitään ratkaissut, takaisin Sardeesen ja antoi eron palkatulle väestöllensä, arvellen, että Kyyro, joka ei tappelussa päässyt voitolle, nyt oli heittävä Sardeenkin rauhaan. Kyyro, tämän kuultuansa, riensi äkkiluulematta Sardesta vastaan, karkoitti kameleinsa avulla Lydian hevoisväen, ajoi sen jalkaväen pakoon, valloitti kaupungin, pari viikkoa sitä piirrettyänsä, ja ryösti sen. Kroiso, ensin pelastettu puhelajhan äkisti saaneen poikansa kautta, sitte polttolavalla (ynnä 14 Lydialaisen pojan kanssa) huudahtamalla Solonin nimen, lähetti kahleensa Delfoihin sekä neuvoi Kyyroa totuttamaan Lydialaisia veltostavaan ylellisyyteen, hänen voidakseen siten olla vakuutettu heidän kuuliaisuudesta. Tällä tavoin tahtoi Kroiso varjella kansaansa tulehasta onnettomasti orjina myötäväksi.

TOINEN JAKSO.

AFRIKA.

Edellinen muistutus.

Afrikaa, josta vaan pohjais- ja koillis-puolet muinaisaikoina olivat tunnetut, kutsuivat Kreikkalaiset Libyaksi (Λιβύη). Tämä maanosa on sekä ulkomuotonsa suhteen (ranteella ei mitäkään isompia merenlahtia, niemiä ja saarennoita), että sisäluonteensa puolesta (mahdottoman suuri, asumaton ja yhdenmuotoinen ylätasanko etelässä sekä avara alamaa pohjassa, molemmat kapeilla rantapenkeryksillä) on yksimuotoisin kaikista muista maanosista ja eroitakse muista vanhan maailman osista lähes saarennäköisellä muodollansa. Ollen parahiten lämpimässä ilmanalassa jakaupi Afrika päiväntasaajan kautta kahteen lähes yhdenkokoiseen puoliskoon. Vähä on moninaisuus sen erin omituisessa eläin- ja kasvikunnassa. Matkustamista 1) *ulkopuolella* Afrikata hyvin vähän edistää se yhtämuotoinen rantamaa, jyrkkäkoskiset, harvat ja vähäpiiriset joet; molemmista pääjoista on toinen yhdistetty vaan suuren järven kanssa ja toisen (Nigerin) suu on vasta muutama vuosi sitten löydetty; 2) *sisäpuolella* Afrikata vai'istavat sitä suuret aavikot ja aluksin kuljettavien jokien puute.

A. Maantieteellinen katsaus Afrikaan.

§ 25.

Afrikan rajat.

Lännessä ulko- eli Atlantin meri, pohjassa sisämeri (Wäliimeri), idässä Aasia, eri rajamääräyksellä (katso § 1),

Arapian lahti ja Erytran meri. — Vanhat ajattelivat Afrikan olevan etelässä piiritetyn valtamerellä, joka yhdisti Erytran meren Atlantin meren kanssa.

§ 26.

Afrikan maanlaatu.

Vuoria: Atlas; Libyan ja Arapian vuoret, jotka sulkevat Niili-laakson; *Kuuvuori*. — *Hieta-aavikoita*: hietameri Libyan vuorten, Wälimeren, Atlaan, Waltameren ja Nigritian välillä, nyt *Sahara*, suurin aavikko maan päällä (puolen Euroopan kokoinen), jonka vähemmässä eli itäisessä puoliskossa tavataan siellä täällä muutamia lähteitä ja kosteikkoja, kun sitä vastoin länteinen ja isompi puolisko on liikkuvaisen ja juoksevan hiedan merenä.

§ 27.

Afrikan vedet.

Meriä, merenlahtia ja salmia.

Pohjassa sisämeri eli Wälimeri, idässä Erytran meri Arapian lahden kanssa, etelässä Aitiopian meri, lännessä ulko- eli Atlantin meri, Herkuleen salmella yhdistetty Wälimeren kanssa.

Jokia:

Wälimereen laskeupi Niili (katso § 29); Guinean lahteen Niger (jonka suun Richard ja John Lander löysivät vasta v. 1830).

§ 28.

Afrikan maan jako.

Muinaisaikoina jaettiin Afrika luonnonlaatunsa suhteen kolmeen isompaan osaan: 1) Asuttu Libya Wälimeren rannalla, jossa Egypti ja Kartago sekä myöhemmin Numidiakin ja Mauritania olivat merkellisimmät valtakunnat, 2) kesyttömäin eläinten Libya, 3) autio eli hietainen Libya. Sisä-Afrikata sanotaan yleisesti Aitiopialaisten maaksi.

B. Afrikan eri valtakunnat.

I. Egyptiläiset.

§ 29.

Egyptin Maantiede.

Rajat: Pohjassa Wälimeri, idässä Arapia ja Arapian lahti, etelässä Aitiopia, lännessä (ilman määrättyttä rajoitta) Libya; kumminkin ymmärrettiin muinoin Egyptillä tavallisesti vaan Niilinlaaksoa; vasta Ptolemaiojen aikoina ulonnettiin rajat itään ja länteen päin.

Maanlaatu: Niilinlaakson ympärillä on kaksi alastonta ja vedetöntä vuoriselännettä, Libyan ja Arapian vuoret, joiden molempain poikki käy useampia poikkilaaksoja, jotka osaksi menevät Punaiseen mereen, osaksi taas suureen ja pieneen kosteikkoon Libyan aavikossa.

Läntinen vuoriharjanne suojelee Niilinlaaksoa Libyan aavikon juoksu-hiedasta; itäharjanne, joka ulottuu läpi koko maan Punaiseen mereen asti, sisältää ylä-Egyptissä kolme eri ainelajia, etelässä rusopunaista graniittia (siitä Obeliskit, Monoliti-tempelit ja Kolossit), sen jälkeen monenkarvaista hiekkakiveä (siitä tempelit), joka vähitellen muuttuu kalkkivuoriksi pohjaisessa eli keski- ja ala-Egyptissä (siitä pyramidit).

Ainoastaan se näiden molempien vuoriselännetten sul-kema, Niiljoen läpikulkema, paria kolmea peninkulmaa leveä laakso ja Delta (paitse hietaista ja hetteistä rantamaatansa) ovat viljavaa maata, jota Niili kastelee vuotuisilla tulvillansa ja näiden jättämä muta samassa väettä.

Vesiä:

Järviä: Moiris-järvi, eräässä Libyan vuoren ympäröimässä notkossa, saapi vetensä kanavan kautta Josefin kanavasta ja siis välillisesti jotenkin (130 jalkaa) korkeammalla olevasta Niilijoesta.

Jokia: Niili saa alkunsa Kuuvuorelta kaksin haaroin, laskekse Syeenen luona, jossa viimeiset putoukset pidättävät sen juoksua, Egyptin maahan, on nyt yli 100 peninkulmaa aluksin kuljettava ja jakautuu, 20 peninkulman päässä suus-

tansa, taas kahteen päähaaraan, jotka sulkevat Deltan (ennen merenlahti) ja purkautuvat Wälimereen. Alituisesta sateesta ylä-Aitiopiassa märkänä vuoden aikana (Toukokuusta Syyskuuhun) nousee Niili joka vuosi ja tulvehtii, kun on ylimmäälänsä (Elokuusta Marraskuuhun), koko laakson ylitse.

Tuotteita: Krokotili, jota muutamat Egyptiläiset pitivät pyhänä, elätivät ja yritti-voideltuna hautasivat arkuissa, mutta jonka toiset taas söivät; virtahepo, Ikneumon, Ibis. — Jyviä (Egypti oli jo Abrahamin ja Josefin aikoina likikansojen turvana nälän hädässä; sittemmin tuli se Ruomin ja Konstantinopolin jyvää-aitaksi); Pumpulia; Papyropensas; Looto (josta leipää). — Puiden ja metallien puute, mutta kallisten kivien rikkaus.

Maan jako: 1) *Ylä-Egypti* eli Teebais, 2) *Keski-Egypti* eli Heptanomis (siihen kohdin, jossa Niili jaakse), 3) *Ala-Egypti* eli Delta ja mikä molemmiin puolin Deltaa oli kuuluva Egyptiin.

Kaupunkia, kaikki kukkuloille rakettuja:

A. *Ylä-Egyptissä:* 1) Syeene, Niilin luona, rajakaupunki Aitiopiata kohden, 2) *Teeba* (eli Diospolis), molemmiin puolin Niiliä, Egyptin kuningasten vanhin asuinpaikka, rikkaampi kuin mikään muu maailman kaupunki menneen suuruuden muistomerkeistä, ja niitä oli *a)* osittain maan *päällä:* temppeleitä, obeliskia, linnoja, yksi kilpailuskenttä, yksi käytävä 200 mahdolloman ison Sfingin (ihmisleijonan) välitse, ja toinen, jossa varmaan lienee ollut yli 600 samaulaista; *b)* osittain maan *alla,* niinkuin ne epälukuiset katakombit (hakatut hautarivit) Libyan vuorijaksossa.

B. *Keski-Egyptissä* ovat muinais-muistomerkit aikaisemmin ja yleisemmin tulleet hävitetyiksi kuin ylä-Egyptissä, mutta jääneet hautakammiot osoittavat vielä kadonneiden kaupunkien arvoisuutta. Merkillisin oli *Memfis* Niilin vasemmalla rannalla, jonka jäännöksistä on saatu rakennusaineita Kairon moskeoihin. Sekä etelä- että pohjaispuolella vanhaa kaupunkia on pyramidia (katso § 30).

C. *Ala-Egyptissä:* *a) Deltassa:* 1) Naukratis, johon Amasis antoi Kreikkalaisten kauppiaiden asettua. 2) *Sais,* sitten Psammetikon ajan kuningasten asuinpaikka. *b) itäpuolella Deltaa:* 1) Pelusion, soiden keskellä; pidetty Egyptin avaimena Aasiaan päin; Psammeniton tappio. 2) Heliopolis.

c) länsipuolella *Deltaa*: Aleksandria, Aleksanteri Suuren perustama, neljän satamansa kanssa; suurimman vastapäätä oli Faron saari, mainioine majakkoinensa.

§ 30.

Egyptiläisten sivistys.

Uskonto. Jo iänikuisina aikoina tapaamme Egyptiläisillä omituisen jumalais-sadullisen järjestön, kolmeen eri luokkaan kuuluvilla jumaloilla, jotka ovat keskenänsä osittain heimo-yhteydessä, osittain vennon vieraat.

Ensi luokkaan kuuluvat 8 jumalata eri maakunnista, ja oli palveluksen esineenä *Ammon* eli näkymätön jumala Ylä-Egyptissä, *Ptah* eli maailman luoja Keski-Egyptissä (Memfissä) ja *Neit* eli luonnon luopa voima poikinsa *Ra*, s. o. aurinko, Ala-Egyptissä (edellinen Saissa, jälkimmäinen Heliopolissa). Ne 12 toisen luokan jumalata ovat jok'ainoa ensi luokan jumaloiden ja useimmat (8) *Ra*'n lapsia. Samoin on kolmas jumalaluokka toisen kanssa heimo-yhteydessä, siten että kolmannen luokan pääjumalat *Osiris* ja *Isis* sekä heidän poikansa *Hooro* ovat syntyänsä muutamasta toisen luokan jumalaparista (*Kronos* ja *Reea*). Yleiseen uskottiin sielun pysymistä kuoleman jälkeen, joka kumminkin oli riippuva ruumiin säilyttämisestä; sen mädättyä täytyi sielun ruveta matkustamaan eläinkunnan kautta. Siitä se huolellinen ja kallis ruumisten yrittäminen ja välihautaaminen, jota paitse ei vainaja voinut astua alas autuaalliseen manalaan, jonka hallitsijana oli *Osiris*.

Omituinen on jumalain ja eläinten muotojen yhdistäminen. Eikä siinä kyllä, että useat jumalat kuvattiin eläinpäisiksi, mutta yksin eläimiäkin (parahiten kissoja, koiria, käärmeitä, *Ibis*'tä, haukkoja, krokotilia) palveltiin jumaloina; erityisiä näistä pyhistä eläimistä ruokittiin temppeleissä ja pantiin yrttivoiteeseen kuoltuansa. Suurimmassa arvossa näyttää Memfin *Apis* olleen.

Hallitusmuoto. Kansa oli jaettu seuraaviin seitsemään säätyyn:

1) *Papissäädyn* pää-asunnot olivat Teeba, Memfis, Heliopolis ja Sais, joissa oli emätemppeleitä. Papillinen ja ylimmäis-papillinen virka oli perimöinen, ja poikien täytyi jäädä samalle tempelille ja saman Jumalan palvelukseen kuin heidän isänsäkin. He yksinänsä olivat kaiken tieteellisen sivistyksen omistajia — olivat siis tuomaria, lääkäreitä, tunnustähtien selit-

täjiä, rakentajia j. n. e.; he yksinensä toimittivat valtion virkoja, ja olivat siten hallitsevana sukukuntana.

2) *Sotilaat*, oikeastaan ala-Egyptissä (olletikin alituisten sotien tähden Aasian kanssa). 3) *Karjanpaimenet*. 4) *Sianpaimenet*, saastainen ja halveksittu suku, hyljätty kaikesta muiden sukujen keskuudesta ja myös temppeleistä, mutta välttämätön, koska sikoja tarvittiin uhriksi ja toukosiementä maahan polkemaan. 5) *Ammattilaiset*. Tähän säätyyn kuuluivat taide-
niekat, kauppiaat, rihkamoitsijat ja käsityöläiset. 6) *Tulkitsijat*, vasta Psammetikon ajasta alkain (katso § 31). 7) *Laiivurit*, jotka harjoittivat vesikulkua Niilijoella ja kanavoilla. — *Kuninka*at eli Faraonit valittiin, hallitsevan heimon kuoltua, pappien kautta luultavasti sotjlassäädystä; heidän valtansa oli rajoitettu pappien vaikutuksen kautta, joita alati heidän ympärillään oli; heidän asuntonansa oli Teeba, sitte Memfis ja viimein Sais.

Taide. Rakennus-, kuvanveisto- ja maalaaustaide olivat Egyptiläisillä toinen toiseensa sangen liketi yhdistetyt, sillä kaikki rakennukset olivat ikään kuin peitetyt kuvaveistoksilla, jotka tavallisesti olivat päällystetyt moninaisella maalilla. Erinomaisimmat rakennukset olivat: 1) *Temppelit*. Nämät temppelit eivät olleet mitäkään täydelleen kokonaista, mutta usein vaan yhtenä rakennusryhmänä (ilman yhteydettä keskenänsä), jonka ulkomuoto oli sangen yksimuotoinen viistoilla seinillänsä, ilman pylväitä ja ikkunoita, mutta yltäkylin peitetty heleänloistavilla kuvaveistoksilla, kun sitä vastoin sisäpuoli osoittaa suurta rakennustaidollista rikkautta ja moninaisuutta, erinomattain kasvinnäköisissä pylväissään. 2) *Linnat*. 3) *Katakombit* eli haudat, joissa mummioita säilytettiin, hakatut Libyan vuoriharjanteesen, etenkin Teeban seu-
duilla, monine sokkelokäytävinensä. 4) *Obeliskit*, s. o. nelisnurkkaiset, ylhäälle suipistuvat patsaat, usein vaan yhdestä graniittiharkosta, 50—180 jalan korkuiset. Ne hakattiin ulos ylä-Egyptin vuorista, asetettiin temppelien ja linnojen portin suulle sekä varustettiin hieroglyfikirjoituksilla. (Monta näitä Obeliskia on viety Ruomiin, yksi myös Pariisiin). 5) *Pyramidit*, joita tavataan ainoastaan keski-Egyptissä. Ne olivat samoin nelisnurkkaisia, ylhäälle suippenevia, usein tasaisellakin ne-

liöllä päättyviä rakennuksia, enimmäen kalkkikivestä, sekä tarkoin asetettuina sivuinensa neljän ilmansuunnan mukaan, ja milloin mitenkin korkeita. (Isoimman, nyt 450 jalan korkeisen, Keopsin pyramidin rakensi 100,000 henkeä 30 vuodessa). Ulkopuolin olivat pyramidit päällystetyt graniitilla ja osittain myös varustetut päällekirjoituksella; niiden sisässä oli käytäviä, jotka veivät huoneihin eli vaan johonkin hautakammioon. Vielä tavataan noin 40 pyramidia Memfin tykönä neljässä pääjoukossa. Että ne olivat vanhan valtakunnan kuningasten kalmistoja, sitä ei ole enää epäileminkään, kun on useimpien sisusta jo tarkoin tutkittu. 6) *Labyrintti*, Moirisjärven lähistössä, oli 12 katettua kartanoa (s. o. kuninkaan linnaa), joissa oli 1,500 huonetta maan päällä ja, kuten kerrotaan, yhtä monta maan alla.

Kuvanveistäntö. Ei mikään kansa ole ollut ylellisempi kuvaveistoksissa kuin Egyptiläiset, sillä vaikka niitä rakennuksia, jotka koristavat Niiljoen rannikoita, oli hyvin paljon, niin ei yksikään niiden seinä, ei yksikään pylväs jäänyt ilman kohoveistoksetta tahi ainakaan ilman kuvakirjoituksetta. Heidän kuvanveistäntöönsä kuuluvat *aa) erilliset vartalokuvat*, jotka suuruudessa (60 jalkaa ja korkeammatkin) voittavat kaikkien muiden kansojen suunnattoman isot kuvat; mahdollottoman suuret Sfingit, tavallisesti lepääviä jalopeuroja naisten päillä ja rinnoilla (merkiten muka korkeimman hengellisen ja ruumiillisen voiman yhteyttä), välistä myös oinaksen päällä, ovat kuin lepääviksi vartijoiksi laitetut temppelien, linnojen ja hautojen eteen, välistä tehden kokonaisia kujanteita. *bb) Kohoveistoksia*, osittain uskonnollista, osittain historiallista ainetta.

Nimenomaista *maalaustaitoa* ei ole Egyptiläisillä ollut, sillä yksin siinäkin, kussa kuvaveistos ei ollut värillä sivelletty, vaan maalattuja kuvia esiteltiin tasaisella pohjalla, puutuu kaikki *varjoitus*. — Se *kirjoitusmuoto*, jota Egyptiläiset käyttivät muistomerkkeihinsä, oli hieroglyfi- eli kuvakirjoitus.

Kauppa oli kauan, olletikin laivaksien puutteesta, supistunut vaan sisämaahan, ja vesikulkua harjoitettiin kauan aikaa ainoastaan Niiljoella. Egypti, etenkin ylä-Egypti oli asemansa kautta Aasian ja Afrikan välillä ja lähellä

kultarunsasta Aitiopiaa sekä Niilin, koko pohjais-Afrikan ainoan aluksiin kuljettavan joen kautta, aiottu suuren kauppayhdistyksen keskeksi Indian (josta pumpulia ja ryytiä), Arapian (josta suitsutusta ja maus-tavaraa), Aitiopian, Egyptin, Libyan ja Kartagon välillä. — Paremmiin edistyi Egyptin kauppaa, kun Psammetiko avasi maansa satamat Kreikkalaisille ja Foinikialaisille, joten Egyptin tuotteet saivat paljoa suuremman menekin, ja tämä vaikutti myös suuresti maanviljelykseen ja teollisuuteen.

Egyptiläisten *teollisuuden*, samoin kuin tavat ja menot tulemme me tuntemaan heidän kuvaveistoksistaan, erinomattainkin hautakammioistansa. Niiden erinomainen täydellisyys taidollisessa katsannossa on, niinkuin Indialaisissa, luettava säätyjärjestön ansioksi. Heidän teollisuutensa esineinä oli kankaita (verkaa, mattoja, huivia), värjäyksiä, monenkaltaisia ja erin kauniita metalliteoksia, saviastioita jokapäiväistä käytäntöä ja pyhäin eläinmuumioiden säilyttämistä varten.

§ 31.

Egyptiläisten historia.

I. Vanha valtakunta (1076 vuotta?).

14 hallitsijasukua sanotaan ikimuinais-aikoina (1076 vuotta) hallinneen, mutta ainoastaan kolme (1:nen, 4:s ja 12:s) koko Egyptiä, niiden toisten vallitessa yhdellä aikaa. Ensimmäinen kuningas ensimmäistä sukua eli *Menes*, joka yhdisti ne ennen erinäiset maakunnat, Deltan ja Teebain, yhdeksi valtakunnaksi, rakensi Memfin ja laajensi valtakunnan voittomailla Libyasta. Neljännen suvun ajalla rakennettiin ne suurimmat pyramidit (Giseh'issä). Kuudetta sukua, ja luultavasti erästä sen kuningasta Moiria, tulee Egyptin kiittää suurista kapavalaitoksistaan Niilijoesta Moirisjärveen, jolla keinoin tästä seudusta (Fajum), joka ennen oli kuiva loubikko seisovalla vedellä, nyt tuli Egyptin hedelmällisin maakunta. Pitkällisten keskinäis-sotien perästä onnistui 12:lle suvulle uudistaa valtakunnan yhteys. Tämän hallitessa rakettiin luultavasti Labyrinthikin.

II. Hyksöin valta (925 vuotta?).

Äkkiluulematta hyökäsivät Hyksot koillisesta, Kanaasta ja Arapiasta, Egyptiin ja ulottivat suurella julmuudella ja

hävityksellä valtansa Memfiin asti ja tekivät Teebaissa ja Deltassa olevat valtakunnat veronalaisiksi. Teebain kuninkaats vapauttivat viimein Egyptin tästä painavasta vieraiden yllivallasta.

III. Uusi valtakunta.

Ajettua Hyksot pakoon loppuivat yhdenaikaiset hallitsijasuvut. Sen uuden valtakunnan ensimmäiset kuninkaats olivat voitollisia sotasankaria ja valloittajia. *Ramses* Suuren, Kreikkalaisten *Sesostrin*, sanotaan etenkin tehneen suuria valloituksia Afrikassa (Aitiopiassa) ja Aasiassa, ja ne muistopatsaats, joita Heerodoto näki hänen jälestänsä Foinikiassa ja Vähässä Aasiassa, ovat nykyjänsä jälleen löydettyt. Hän rakensi myös muurin Pelusionista Heliopoliin, Deltan turvaksi Beduinia vastaan.

Epäiltävä on kumminkin, onko hän, kuten muutamat väittävät, monilla kanavoilla läpileikannut Egyptin, estääksensä siten ratsastajajoukkoja tunkeumasta maahan, vai eivätkö nämäts jo kuulu vanhan valtakunnan aikoihin.

Hänen seuraajoistansa, jotka jälleen kadottivat Aasiassa valloitetut maat, ovat merkilliset:

Rampsinit, kertomuksen tähden siitä varkaudesta, joka tapahtui hänen rabastossansa.

Noin v. 720 karkasivat *Aitiopialaiset* Egyptiin ja hallitsivat ainakin 50 vuotta Ylä-Egyptiä. *Seeto* taas, joka oli papissäättyä, anasti hallituksen keski- ja pohjais-Egyptissä. Hän loukkasi sotilassäättyä halveksimalla sitä ja ottamalla heidän alusmaansa pois; sotilaats kieltäytyivät sentähden sotimasta Assyrialaisia vastaan, jotka olivat jo tunkeuneet Pelusioniin asti; nämä pakoitettiin kuitenkin kohta herkeemään saarrannastansa.

Seeton jälkeen tuli valta taas sotilassäädyn käsiin ja Egypti jaettiin 12 ruhtinaan, Dodekarkain, välillä (v. 671—656). Muuan näistä, *Psammetiko*, joka hallitsi Saissa ja laski Kreikkalaisia ja Foinikialaisia Ala-Egyptiin, ajettiin toisten kateudesta maan soisiin seutuihin, mutta ajoi itse, pestatun kreikkalaisen sotaväen avulla, hallitsijakumppaninsa pakoon ja asetti jälleen ruhtinasvallan.

Sailaisen hallitsijasuvun yksinvalta.

v. 656—525 e. Kr.

1) *Psammetiko* (v. 656—617) palkitsi kreikkalaista voura-
väestöä heidän avustansa osoittamalla heille maataloja, ja louk-
kasi tällä sotilassäätyä, josta melkeä osa matkusti ulos Aitio-
piaan. Siitä alkaen oli Egyptin sotajoukon paras osa paljasta
kreikkalaista palkkaväkeä. Näillä uudistivat Egyptin kunin-
kaat valloituskokeitansa, varsinkin Syriassa ja Foinikiassa.
Psammetiko karkasi Foinikian päälle, mutta viivytettiin Sy-
rialaisen rajakaupungin Atsoton (Asdodin) luona, joka kovasti
puolustibe ja valloitettiin vasta 29 vuotta sitä piirrettyä, sekä
Syriaan päin tunkeuvilta Skytialaisilta. Memfis oli vielä edel-
lensä varsinaisena pääkaupunkina, ehkä Sais tavallisesti oli
kuningasten asuntona. Egyptiin aseutuneiden Kreikkalaisten
antoi hän opettaa Kreikan kieltä Egyptiläisten pojille, ja niistä
on alkuansa Tulkitsijain sääty. Hänen poikansa

2) *Neeko* (v. 617—601) tunkeusi valloitusretkellensä Pales-
tinan ja Syrian kautta, aina Eufraatiin asti, jossa hänet Ne-
bukadnezar voitti Kirkesionin luona v. 604 ja hän menetti
kaikki mitä oli valloittanut. Purjehtiminen Afrikan ympäri
Foinikialaisten kautta.

3) *Psammis* (v. 601—595). (Onneton sotaretki Aitiopiata
vastaan.)

4) *Apries* (Raamatussa Hofra, v. 595—570) kadotti mität-
tömällä retkellensä Kyreenetä vastaan, sotajoukkonsa kapinan
kautta, vallan Amaasille ja voitettiin kreikkalais-väestöinensä,
otettiin itse vangiksi ja murhattiin.

5) *Amaasis* (v. 570—526) vahvisti valtansa liiton kautta
Polykrateen, Samon vallikon, sekä Kreikkalaisten kanssa, joille
hän antoi Naukratin heidän asuaksensa. Hänen hallitessaan
Egyptin onnellisin aika.

6) *Psammenito* (v. 525), jonka Kambysees voitti Pelusionin
tykönä; Memfis vallattiin ja Egypti tuli Persian voittomaaksi
v. 525 (vertaa § 18).

IV. Egypti Persian ylivallan alla.

v. 525—332 e. Kr.

Kambyseen julma käytös sitä jo aina arvollisempaa papissäätystä kohtaan ja se pilkka, jonka hän osoitti Egyptin uskonnolle, siitti kansallis-vihaa, joka pakotti Egyptiläisiä *kolmesti* luopumaan Persiasta: 1) Dareio I:sen aikana, mutta Kserkses kukisti heidät jälleen; 2) Artakserkses I:sen ajalla, joka taas pani Egyptin valtikkansa alle (ainoastaan Amyrtaio pysyi vielä voittamatta Niilin suun suoseuduissa); 3) Dareio Nooton alla anasti Amyrtaio vallan ja Egyptiläiset pysyivät 64 vuotta vapaina omain kuningasten alla, kunnes Artakserkses III jälleen heidät valloitti. Aleksanteri Suuri teki Egyptin Makedonian voittomaaksi v. 332.

II. Kartagolaiset.

§ 32.

Maantieteellinen katsaus.

Rajat: Kartagon piirin rajana oli sen kukoistavimpana aikana pohjassa Wälimeri, idässä Kyreene (rajakivet: *aræ Phäkenorum*), lännessä Numidia. — *Kaupunkia:* 1) Kartago, niemekkeellä, sisimmässä lahden kainalossa, kaksois-satamiensa, toinen ulompi kauppa-aluksille, toinen sisempi sotailivoille. 2) Utika, vanhempi Kartagoa. 3) Tapso (Cæsarin voitto Juban ylitse v. 46 e. Kr.).

§ 33.

Kartagolaisten ulkomaiset alustat ja siirtomaat.

Kartagolaisten valloitusten ja siirtomaiden tarkoitus oli kaupallinen: *välittääksensä Europan ja Afrikan kauppaa*. Koska kauppa Wälimeren itäpuolella jo oli Foinikialaisten ja Kreik-

kalaisten käsissä, niin he pysyivät vaan tämän meren länsipuolilla ja täällä olivat saaret oivallisine satamoinensa ikäänkuin yhdistyssiltoina Hispanian, Gallian ja Italian kanssa. Balearin ja Pityusin saarista pidettiin kauppa-yhdistystä Hispanian kanssa, Sardiniasta ja Korsikasta Gallian ja pohjais-Italian kanssa, Siciliasta ja Maltasta etelä-Italian kanssa. Vielä pitkitetty siirtomaiden perustaminen saarilla saattoi vähittellen niiden *valtiolliseen omistamiseen*, ei niin paljon valloitus-halusta, vaan pikemmin katsoen kauppa-etua.

A. *Ulkomaisia voittomaita*, maaherrain hallitsemia:

1) *Sardinia*, tähdellinen osittain tuotteitensa suhteen (jyviä), osittain vallan turvana Välimerellä ja tavaran säilypaikkana Kartagon kaupalle länsi-Europan kanssa. 2) *Korsika*, ainoastaan osa sitä oli Kartagolaisten. 3) *Sicilia* samoin ei ollut koskaan kokonansa Kartagolaisten vallassa, jotka saivat Foinikialaisten sikäläiset uudispaikat. 4) *Länsi-Välimeren vähemmät saaret*: Balearin saaret, Melite (Malta). 5) *Hispaniassa* oli Kartagolaisilla alussa vaan muutamia alustoja etelä- ja länsirannalla, ja vasta kadotettuansa Sicilian ja Sardinian kokivat he valloittaa koko maata.

B. *Ulkomaisia siirtopaikkoja Afrikan pohjais- ja länsirannalla* sekä *Hispanian länsirannalla*, joita voittomaiden tapaan aina pidettiin kovassa yhteydessä emäkaupungin kanssa, joka asemansa kautta pian niiden keskellä ja avaran maa- ja merivaltansa avulla tiesi pitää herruutensa yllä. Melkartipalveluksen levittäminen siirtomaihin.

§ 34.

Kartagolaisten sivistys.

Hallitusmuoto. Kaksi *Suffeettaa* eli kuningasta, jotka kansa valitsi elinkaudeksi ylimmistä suvuista, ja Senaatti käyttivät hallitusta. Jos kuninkaat ja senaatti olivat eri mieltä, niin heitettiin päätäntö-oikeus kansalle sen kokouksissa.

Kauppa: a) *Merikauppa.* Kartagolaiset, jotka tavoittivat saada yksinänsä käydä kauppaa lännessä, avasivat ainoastaan

pääkaupunkinsa satamat muukalais-kansain aluksille, mutta estivät niitä niin paljon kuin mahdollista siirtomaistansa, välttääksensä kaikkea itsellensä vahingollista kilpaa.

Heidän merikauppansa ulottui lähes kaikkiin Wälimeren rannikoihin ja saariin, mutta erinomattain sen länsipuoliin, Siciliaan, etelä-Italiaan, Meliteen (Kartagon käsateoksien, erittäin kangasten, pääpaikka), Korsikaan, Aitaliaan eli Elbaan, Balearin saariin, mutta parhaastansa Hispaniaan ja luultavasti Galliaankin. Ulompänä Herkuleen patsaita ryyhtyivät he Gadeesta Foinikialaistenkin kaupankäyntiin Tinasaarilla *) ja Pernsteini-ranteella, ja Afrikan länsirannikolla ulottui heidän kauppansa ei ainoastaan heidän siirtomaihinsa, mutta he kävivät salaa merikauppaa Guineankin rikkaissa kultamaissa.

Kaupan pää-esineet: a) *Vietävää:* mustia orjia, kalliita kiviä, kultaa, käsateostavaroita; b) *Tuotavaa:* öljyä ja viiniä Italiasta, hunajata ja vahaa Korsikasta, rautaa Elbasta, hedelmiä ja hevois-aasia Balearin saarista, metallia Hispaniasta.

b) *Maakauppa* paimentolais-matkueiden kautta molempain Sirtien välillä:

1) *Idässä* Ammonioniin ja Egyptiin (vertaa § 30), 2) *etelässä* Garamantilaisten maahan (nykyisessä Fetsanissa) ja vielä sisä-Afrikaan (sieltä: mustia orjia, suolaa suolajärvistä, aavikon suolakerroksista ja suolavuorista, palmupähkinöitä Biledulgeridista, kultaa ja kalliita kiviä).

§ 35.

Kartagolaisten historia.

1. Kartagon perustamisesta Syrakusalais-sotiin asti

v. 480 e. Kr.

Foinikialaisten jo perustettua Afrikan pohjais-rannalla Utika ja luultavasti muitakin kaupunkia, tapahtui noin v. 814 (?) Kartagon perustaminen erään puolueen kautta, joka keskinäisten riitojen tähden oli heittänyt kotonsa Tyron (vertaa § 22). Tämä jo alusta muista riippumaton valtakunta laajeni

*) *Tinasaaret* ovat tavallisen luulon mukaan Britannia ja Hibernia; Heeren arvelee niitä Scilly-saariksi Englannin länsirannalla; Vogel pitää niitä Foinikialaisten valheena, heidän saadakseen kysymyksen tinan kotimaasta tyydytetyksi ja muiden kauppiaskansojen huomion käännetyksi pois oikeista tinamaista (Hispaniasta ja Britanniasta).

väleen 1) valloittamalla lähikansat, joita heidän maahansa perustettujen Kartagon siirtomaiden kautta pidettiin vallanalaisina, 2) ulkomaisten valloitusten ja siirtokuntain kautta, katso § 33.

II. Syrakusalais-sotien alusta Ruomalais-sotiin asti,

v. 480—264 e. Kr.

Ensi alku sen äkisti kukoistavan valtakunnan häviöön oli Kartagolaisten onneton yritys valloittaa koko Sicilia, jossa jo olivat anastaneet muinaiset Foinikialaisten siirtopaikat. Tämä saattoi heidät pitkälliseen sotaan Syrakusan kanssa, joka, usein keskeytyen, kesti 200 vuotta ja jota enimmäkseen käytiin Siciliassa, ilman saamatta toivottua etua.

III. Ruomalais-sotien alusta Kartagon häviöön,

v. 264—146 e. Kr.

Ensimmäinen Ruomalais-sota v. 264—241, katso § 87.

Sota Kartagon palkkaväestön kanssa (v. 240—237). Ensimmäinen Ruomalais-sota tuotti, päitse Sicilian kadottamista, täydellisen hämmengin ja puutteen Kartagon raha-asioissa, niin että vielä saamatonta palkkaa ei voitu maksaa sen palkkasotaväelle. — Siitä nousi heidän seassansa kapina, jonka Hamilkar Barkas onnellisesti tukahutti. Tässä sodassa ottivat Ruomalaiset Kartagolaisilta Sardinian ja vähän jälempiä myös Korsikan.

Hankkiakseen synnyinkaupungillensa palkintoa sen pörhainten maiden, Sicilian ja Sardinian, tappiosta sekä järjestääksensä sen rahaseikat, rupesi Hamilkar Barkas *valloittamaan Hispaniaa*. Hän, ja hänen jälestänsä vävyensä Hasdrubal, saattoi osittain sovinnolla osittain aseilla koko etelä-Hispanian aina Iberoön (Ebroon) saakka Kartagon vallan alle, kunnes suostumus Ruomalaisten kanssa, ett'ei käydä Iberon ylitse eikä hätyyttää Ruomalaisten liittolais-kaupunkia Saguntumia, esti heitä enemmän valloittamasta. Hasdrubalin kuoltua salamurhan kautta, nimitettiin 26-vuotias *Hannibal*, Hamilkarin poika, sotapäälliköksi ja valloitti Saguntumia — josta

Toinen Ruomalais-sota v. 218—201, katso § 89.

Hannibal tuumasi yhdessä Syrian kuninkaan Antioko Suuren kanssa ryyhtyä uuteen sotaan Ruomalaisia vastaan; mutta, hänen vastustajainsa annettua ilmi tämä hänen tuumansa, pakenee hän Antiokon tykö ja sitten Bitynian kuninkaan Pruusiaan luo, jossa hän itsensä myrkyttämällä vältti Ruomalaisten vainoamiset.

Masinissa, Numidian kuningas ja Ruomin liittolainen, otti Kartagolaisilta, jotka, viimeisen rauhan johdosta, eivät ilman Ruomalaisten luvatta saaneet alkaa mitäkään sotaa, kaksi heidän maakuntaansa. Paitse tätä osti hän itsellensä puolustajoina Kartagossa, ja kun nämä ajettiin kaupungista pakoon, nousi sota. Masinissa voittaa Kartagolaisten sotajoukon, sulkee sen ja pakoittaa antautumaan. Tämä sota, jota Kartago oli käynyt ilman Ruomalaisten luvatta, antoi näille toivotun tilaisuuden uudistamaan sotavihaa.

Kolmas Ruomalais-sota v. 150—146 ja Kartagon loppu, katso § 91.

KOLMAS JAKSO.

EUROPA.

Edellinen muistutus.

Europa tosin on pienin, mutta voimallisin ja sivistynein, sekä alansa suhteen tiheimmin asuttu kaikista maanpiirin osista. Ollen enimmäkseen lauhkeassa ilman-alassa se ei tosin luonnontuotteitensa paljouden, moninaisuuden ja kauneuden puolesta voi vertoja vetää Aasialle ja Amerikalle, mutta on melkein kaikkialla sovelias maanviljelykseen sekä tarjoaa laveaa ja mukavaa kulkuyhdistystä, katsoen sen avaroihin rannikkoihin, moniin mantereen lähistössä oleviin saariin, sen epälukuisiin järviin ja aluksin kuljettaviin jokiin. Se voittaa vielä muut maanosat kaikessa, joka syntyy sielun vaikutuksesta, ja josko valtioiden muodostaminen, tieteet, kone- ja kaunotaiteet, keinollisuus ja kauppa ovatkin enimmäkseen alkuaansa Itämaista, niin ovat ne kumminkin Europan maassa, ensin etelässä sitte pohjaisessa, kehenneet ja vaurastuneet mitä täydellisimmiksi. Tämän hengellisen etevyyden ja suuremman sotataitonsa kautta ovat Europalaiset ei ainoastaan seisonet jokaista vierasta valloittajaa vastaan, mutta myös levittäneet valtansa ja samalla sivistyksen kaikkiin muihin maanosiin keksintöjen, valloitusten, siirtopaikkojen ja kaupan kautta.

A. Maantieteellinen katsaus Europaan.

§ 36.

European rajat.

Pohjassa Pohjais-Waltameri eli Jäämeri, lännessä Atlantin- eli Ulkomeri, etelässä Wälimeri eli Sisämeri, idässä Tanais (nyt Don), Palus Maiotis, Kimmerian Bosporo, Ponto Eukseino, Trakian Bosporo, Propontis, Hellesponto ja Aigean meri. Tämän maanosan laveudesta oli sangen vaillinainen käsitys muinaiskansoilla, jotka aina viimeisiin aikoihin asti niin vähän tiesivät Pohjan maista.

§ 37.

European päävuoret.

European päävuoret, jotka vaan kohoavat aivan tavalliseen korkeuteen ja siis eroittavat enemmän vedet kuin kansat toisistansa, ovat:

1) Pyreneit (*Pyrenæi montes*), 2) Alpit (*Alpes*), 3) Apenninit (*Apenninus*), 4) Heemo (nyt Balkan), 5) Karpatit (*Carpatæ*), 6) Hyperborea-vuoret (nyt Ural). Oliko Kölen-vuori muinoin tunnettu, se on epäiltävä.

§ 38.

European vedet.

Meriä, merenlahtia ja salmia.

Jäämeri. Atlantin meri, Saksan meren (*mare Germanicum*), Suevin meren (Itämeri?) ja Britannian meren (Kanava) kanssa, yhdistyy Gades-salmen kautta (nyt Gibraltarin salmi) Wälimeren eli Sisämeren kanssa, jonka osat ovat: Tuscian eli Tyrreenian meri (myös *mare inferum*), Adrian meri (myös

mare superum), Jonian ja Aigean meri; tämä viimeksimainittu yhdistyy Hellespontin, Propontin ja Trakian Bosporon kautta Ponto Eukseinon kanssa ja tämä taas Kimmerian Bosporon kautta Maiotisjärven kanssa. Suurimmat *Wälimeren lahdet* ovat: Ligustian (nyt Genuan), Tarentin ja Tergesten (Triestin) lahdet; *Jonian meren*: Korintin (Lepanton) lahti; *Aigean meren*: Saronin ja Termain lahti (Salonikin lahti).

Järviä:

Italiassa: Verbaano (lago maggiore), Lario (lago di Como), Benaako (lago di Garda), Trasimeeno (lago di Perugia).

Helveetiläisten maassa: Brigantino (Bodenjärvi), Lemaano (Geneve-järvi).

Kreikan maassa: Kopais.

Jokia:

1) *Atlantin mereen:* Beetis (Guadalquivir), Anas (Gaudiana), Tago (Tajo); Durio (Duero), Garumna (Garonne) ja Ligeri (Loire). 2) *Britannian mereen:* Sequana (Seine). 3) *Saksan mereen:* Reeno (Reini), Visurgis (Weseri) ja Albis (Elbe). 4) *Suevin mereen:* Viado (Oderi) ja Vistula (Weikseli). 5) *Wäli-mereen:* Ibero (Ebro), Rodano (Rooni), Arno ja Tiberi. 6) *Adrian mereen:* Atesis (Etschi) ja Pado (Po). 7) *Ponto Eukseinoon,* jonne väbällä matkaa purkautuu neljä Europan suurinta jokea: Ister, jonka yläjuoksu oli nimeltä Danubio (Donava), Tyras (Dniesteri), Borystenes (Dnieperi) ja välillisesti *Maiotisjärven* kautta Tanais (Doni).

§ 39.

Maita Europassa.

A. *Varsinaisella mantereella:* 1) Gallia, 2) Germania, 3) Eteläiset Donavan maat (Vindelicia, Reetia, Norikum, Pannonia), 4) Dacia, 5) Europalainen Sarmatia.

B. *Saarentoja:* 1) *neljä etelässä:* a) kolme suurempaa (samoin kuin etelä-Aasiassa): Hispania, Italia, Kreikan saarento (Illyria, Meesia, Makedonia, Trakia ja Kreikanmaa) ja b) yksi pienempi: Taurian Kersoneeso (nyt Krimi); se ensimmäinen saarento on menövälinä Afrikaan, kolmas Aasiaan.

2) *kaksi pohjaisessa*: Kimbrian saarento (Juurinmaa) ja Skandinavia (myös Baltia, nyt Ruotsi ja Norja).

C. *Saaria*:

1) *Atlantin meressä*: Britannia, Hibernia (Irlanti).

2) *Wälimeressä*: Baleares, Sardo eli Sardinia, Kyrno eli Korsika, Trinakria eli Sicilia, Melite (Malta).

3) *Jonian meressä*: Korkyra (Korfu), Itaka (Teaki), Kefalonia (Kefalonia).

4) *Aigean meressä*: Kreeta (Kandia), Kykladit, Euboiia (Negroponte).

B. Europan eri valtakunnat.

I. Kreikkalaiset.

a) Kreikan Maantiede.

§ 40.

Yleinen Maantieteellinen katsaus Kreikanmaahan.

Nimet: Kreikkalaiset itse kutsuivat sitä maata, jossa asuivat, nimeltä *Hellas*, jolla supeammassa merkityksessä ymmärsivät Tessalian ja keski-Kreikanmaan, mutta laveammassa Peloponneesonkin. Kreikkalaisissa ei tavattava nimi *Græci* näyttää alussa olleen erään Helleniläisen kansakunnan nimitys Dodonan tienoilla Epirossa, ja sitten Ruomalaisilta jälleen käytetyn. Ruomalaisten voittomaana sanottiin Kreikanmaata (paitse Tessaliata ja Epiroa) *Akaiaksi*.

Rajat: Pohjassa Kambunian ja Keraunian vuoret, idässä Aigean ja Myrtoin meret, lännessä ja etelässä Adrian ja Jonian meret.

Ei yhdelläkään Europan maalla ole, kokonsa suhteen, niin laveata rannikkoa (720 maantiet. peninkulmaa, koska Italialla on 580 ja Ranskanmaalla ainoastaan 275) kuin Kreikanmaalla. Tämän ja sangen monilukuisen satamainsa kautta saattoi se helposti yhtyä muunkin maailman kanssa, käydä kauppaa joka suunnalle, lähettää siirtolaisia joka haaralle ja pysyä niiden keskustana.

Vuoria: a) Pohjais-Kreikassa on se alaston, lähes ikuisella lumella peitetty *Pindo* Tessalian ja Epiron välillä, vesijakona Jonian ja Aigean merien välillä. Siitä lähtee 1) länteen päin *Keraunian* vuoriselänne, joka päättyy jyrkkään Akrokerauniaan, joka on Jonian ja Adrian merien erokohtana; 2) itään päin *Kambunian* vuoret sekä niihin kuuluva *Olympo*, jonka meren luona oleva korkein kukkula pidettiin Jumaloiden asuntona. Tästä eroitetaan Tempe-laakson ja Peneo-joen kautta vuori *Ossa*, johonka *Pelioni* luottuu; etelässä on vuori-laakson rajana *Otrys*, joka taas liitäkse Pindoon.

b) Keski-Kreikassa: 1) pohjassa Pindon jatkoja, niinkuin *Eeta* Termopylain vuorisolan kanssa (tappelu v. 480); 2) etelässä yksinäisiä, ainoastaan vähän toisiinsa liittyviä vuori- ja mäki-ryhmiä, niinkuin se kolmin kukkuloin jyrkästi kohoava *Parnasso*, *Helikoni* (Runotarten asunto), *Kitaironi* (Oidipo pantu sinne murhattavaksi), *Penteliko*, *Hymetto* ja hopearikas *Laurionin* vuori.

c) Peloponneeso on muodoltansa ylänkö; sen ylängön (Arkadian) ympärillä on joka kulmalla korkeat vuoret, jotka haaroillansa muodostavat saarennon neljä nientä. Korkein on pohjais-harjanne *Kyllenen* vuoren ja eteläinen *Taugetonin* vuoren kanssa.

Niemiä: Artemisioni Euboialla (tappelu v. 480); Suunioni Attikan etelä-niemi; Malea ja Tainaroni (nyt Matapan) Lakonian äärimmäiset niemet; Aktioni, Ambrakian lahdella (tappelu v. 31).

Vesiä:

a) *Meriä ja merenlahtia:* Aigean meri Termain ja Maliaan lahtien kanssa; Myrtoin meri, Euboian etelä-kärjen, Peloponneeson itärannan ja Saarien välillä, Saronin- ja Argolin lahtien kanssa; Jonian meri Lakonian, Messenian, Korintin ja Ambrakian lahtien kanssa.

b) *Järvistä* on Kopais Boiotiassa suurin; se paisuu syksysateista melkoiseksi järveksi, joka keväällä osaksi kuivettuu. Pitkien maanalaisten, enimmäen luonnon tekemäin kanavojen kautta yhdistyy se Euboian meren kanssa; korkeamman ase-

mansa suhteen juoksuttavat nämät tulvaveden jälleensä vasta vissillä veden korkeudella.

c) *Jokia* on tosin, niinkuin vuorimaissa ainakin, useita; mutta kun meri tungeks kaikkiältä sisään ja maa on melkein kapea, ovat ne lyhyitä ja niin vähävetisiä, että kesällä enimmiten kuivettuvat: 1) Peneo Termain lahteen, 2) Akeloo (nyt Aspropotamo) Akarnanian ja Aitolian välitse Jonian mereen, 3) Keefiso Kopais-järveen, 4) Alfaio Jonian mereen, 5) Eurootas Lakonian lahteen.

Ilmasto. Kenties ei missäkään maassa ilmaston erinäisyys ole niin suuri kuin Kreikanmaassa; maanlaadun erilaisuuden suhteen on lämpimän määräkin aivan erilainen, niin että esim. Maaliskuussa kevät (Lakoniassa), kesä (Messeniassa) ja talvi (Arkadiassa) sattuvat yhtäaikaan. Toukokuusta Lokakuuhun asti on erinomaisen kuiva eikä sada pian yhtäkään; mutta tuulet korkeilta vuorilta ja järviltä jäähdyttävät hellettä. Sitä kovemmin sataa talvella, jolloin se vähän alemmissa seuduissa ilmoitakse myrskyssä ukonilman kanssa ja ankaroiissa, tavattoman tibeissä rankkasateissa. Korkeimmat vuorenkukkulat ovat lähes kaikki ainiaan lumella peitetyt.

Maan jako: a) *Pohjais-Kreikka*, johon kuuluivat: 1) Tessalia, 2) Epiro; b) *Keski-Kreikka* eli *varsinainen Hellas*, johon kuuluivat: 1) Akarnania, 2) Aitolia, 3) Dooris, 4) Lokris, 5) Fokis, 6) Boiotia, 7) Attika, 8) Megaris; c) *Etelä-Kreikka* eli *Peloponneeso* (nyt Morea), johon kuuluivat: 1) Korintia, 2) Sikyonia, 3) Akaia, 4) Eelis, 5) Messenia, 6) Lakoonika, 7) Argolis, 8) Arkadia; d) *Saaret*.

§ 41.

Pohjais-Kreikka.

1) *Tessalia*, jonka luonto on kaikkialta tarkoin rajoittanut, on parhaastansa kaksi syvänettä, joista suuremman sanotaan muinoin olleen järvenä, kunneka maanjäristys eroitti Ossan Olympostasta ja laski siten Peneon juoksemaan sen ahtaan, ihanan Tempe-laakson läpitse. *Kaupunkia:* 1) Lamia (Lamian sota v. 323). 2) Farsaalo (Cæsarín voitto v. 48); ei kaukana siitä Kynoskefalen mäet (tappelu v. 197). 3) Jolko (Argonautit).

2) *Epiro* (jossa asui useampia puolikreikkalaisia kansoja, joista Kaonialaiset, Tesprotialaiset ja Molossilaiset olivat valtavimmat). Dodoona, jossa vanhin kreikkalainen Ennusta paikka (*Zeys*).

§ 42.

Keski-Kreikka.

- 1) *Akarnania*, kaup. Ambrakia, Pyrron asuntolinna.
- 2) *Aitolia*, kaup. Termo, Aitolialais-liittokunnan kokouspaikka.
- 3) *Dooris*, jossa oli neljä pientä kaupunkia (niin kutsuttu doorilainen Tetrapolis).
- 4) *Lokris* oli kaksi maakuntaa, joissa asui kolme Lokrilais-heimoa. a) Toisessa näistä, Korintin lahden luona, asuivat *Ozolais-Lokrit*. Kaupunkia: 1) Amfissa, viimeisen pyhän sodan aikana Makedonian kuninkaan Filippo II:sen hävittämä. 2) Naupakto (nykyisen Lepanton lähistössä), jonka kautta Doorilaiset kulkivat Peloponnesoon ja jonka sittemmin Ateenalaiset heittivät Messenialaisille. b) Toisessa maakunnassa Euboian meren ja Malian lahden tykönä asuivat *Opuuntilais-Lokrit*, näin nimitetyt pää-asuimensa Opuuntin jälkeen, ja pohjaispuolella näitä aina Termopyläihin asti *Epikneemiläis-Lokrit*, jotka saivat tämän nimensä Kneemis vuoresta.
- 5) *Fookis*, jossa oli Parnasso; sen juurella oli Apollonille pyhitetty Kriisan lakea. Kaupunkia: 1) Delfoi, Parnasson lounais-kupeella, rakettu ympäräteaterin tapaisesti sen molempien pääkukkuloiden väliin; siellä oli Pyytiläis-Apollonin, ulompanakin Kreikan maata, kuuluisa temppeli ja ennusjumala, jonka vastauksia Pyytia julisti temppelissä, istuen kultaisella kolmijalalla ennusvoimaisen aukeaman suulla. Temppeliä piirittävässä etupihassa oli ladottuna ubrilahjoja yksin loitoimmistakin kansoista ja useat kaupungit pitivät siellä omat rahastohuoneensa. Paikan arvo lisääytyi myös siellä kokou-tuvan Amfiktyonien oikeuden ja Pyytiläis-taistelujen kautta. 2) Kriisa, aikaiseen hävitetty tuntemattomasta syystä, ja sen

satamakaupunki Kirra, joka hävitettiin Solonin aikana ja määrättiin piirinsä Delfoin jumalalle. 3) Elateia Keefison laaksoissa, Fookin ja Boiotian avain.

6) *Boiotia*. Tämän viljavan vuorilaakson ylenympäri on vuoria (Kitaironi, Helikoni, Parnasso) ja se sisältää isompia ja vähempiä lakeita, jotka ovat olleet monen painavan tappelun kenttänä. *Kaupunkia:* a) *Keefison varrella:* 1) Keryneia (tappeluja v. 338 ja 86). 2) Orkomeno (Syllan voitto v. 86). b) *Kopais-järven ympärillä:* 1) Koroneia (tappelu v. 394). 2) Haliarto (tappelu v. 394). c) *Meren luona:* 1) Aulis (Kreikan laivaston kokouspaikka Troian sotaan lähtiessä). 2) Deelioni (tappelu v. 424). d) *Muussa Boiotiassa:* 1) Tespia, Helikonin juurella (Tespialaiset Termopylain tappelussa); Tespian ja Plataian välillä oli luultavasti Leuktra (tappelu v. 371). 2) Plataia eli Plataiai (tappelu v. 479). 3) Teeba, jonka akropolin perustivat Foinikialaiset Kadmon johdolla ja joka siitä sai nimen Kadmeia; sen alemman kaupungin muurit rakennettiin, tarun jälkeen, Amfionin laulannon avulla; Aleksanteri Suuren hävittämä (v. 335), mutta Kassanterin uudestaan rakennuttama. 4) Tanagra (tappelu v. 457).

7) *Attika*, jossa oli runsaasti marmoria Pentelikossa, hopeata Laurionin vuorikaivoksissa (ja hunajata Hymetton vuorella). *Kaupunkia:* 1) Ateena, jossa oli kolme pää-osaa: akropolis, alakaupunki ja kolme satamaa: Faleeroni, Munykia ja Peiraios. Persialaisten hävitettyä kaupunki, rakensi Temistokles sen uudellensa paljoka komeammaksi, piiritti sen muureilla, ja Kimooni yhdisti sen kahden pitemmän muurin kautta Peiraion kanssa. 2) Eleusis (Cererin salapyhäisyydet). 3) Dekeleia, Peloponneeson sodassa Spartalaisten linnoittama. 4) Maratoni (tappelu v. 490).

8) *Megaris*, Doorilaisten tullessa maahan eroitettu Attikasta. Megaran (τὰ Μ.) kaupunkiin perustivat Doorilaiset, palatessansa sodasta Kodroa vastaan, siirtopaikan.

§ 43.

Peloponneeso (nyt Morea).

1) *Korintia*, maakunta Istmon kannaksella Saronin ja Korintin lahtien luona; sen kaupunki oli *Korinti*, jyrkän vuoren juurella, jonka päällä oli Akrokorinti, Kreikan tukevin linna ja Peloponneeson avain. Se oli asemansa puolesta varastopaikkana maakaupalle pohjais- ja etelä-Kreikan välillä ja vielä enemmän merikaupalle Italian ja Aasian välillä, koska alukset vedettiin maitse lahdesta lahteen, ja vieläpä kreikkalaisten käsi- ja taideteoksien pääpesänä (korintilainen pylväslaatu, saviteokset, Korintin malmi), ja tuli kaikkien näiden kauppahaarojen kautta kansakkaimmaksi (300,000 asujanta), rikkaimmaksi ja loistavimmaksi, mutta myös ylellisimmäksi kaupungiksi koko Kreikanmaassa. Hävitettynä, paitse linnaa, Mummion kautta v. 146, sen jäljensä Cæsari rakensi. Istmon kannaksella olivat Poseidonille pyhitetyt temppeli, juoksukenttä (Stadiumi) ja näytelmäpaikka (teateri); täällä vietettiin Istmolais-taisteluja.

2) *Sikyonia*, pääkaup. Sikyoni, sekin arvoisa Kreikan käsitemestavain pesäpaikka.

3) *Akaia*. Kaupunkia: 1) Aigioni, Akaialais-liittokunnan kokouspaikka. 2) Patrai (nyt Patras), satama. — Vanha pääkaupunki Helike vajosi mereen (v. 373 e. Kr.) maanjäristyksen kautta, joita tällä rantamaalla usein tapahtuu.

4) *Eelis*, jonka osat ovat: 1) varsinainen Eelis samanimisellä kaupungilla. 2) Pisaatis, jossa Olympia; tämä ei ollut mikään kaupunki, vaan vähitellen syntynyt joukko rakennuksia, lehdikoita, alttaria ja kilpakenttiä, jotka kuuluivat Olympian Zeyn temppeliin ja olivat aiotut Olympian taistelujen tarpeeksi; öljylehdikossa seisoi temppeli, jossa oli Fidiaan kullasta ja elfenluusta tekemä Zeyn vartalokuva istuallansa ja ylettyi kattoon asti. 3) Trifylia.

5) *Messenia*. Kaupunkia: 1) Pylo (nyt Navarino), Nestorin asuinlinna (?); 2) Itoome, linnoitus (Aristodeemo); sen juu-

relle rakensi Epaminondas 3) Messenen. 4) Ira, linnoitus (Aristomenes).

6) *Lakonika*. Kaupunkia: 1) Sparta eli Lakedaimoni useammalla kunnaalla Taugeton rinteillä ja Eurotaan oikealla rannalla, ilman muuritta. 2) Helo (Helotit).

7) *Argolis*. Kaupunkia: 1) Argo (lat. Argi), vanhin kaupunki Peloponneesolla ynnä satama Nauplia (nyt Napoli di Romania), 2) Mykeenai, Agamemnonin asuinlinna, josta vielä on säilynyt mahdottoman isoja muuria (leijonaportti ja Atreon n. k. rahastohuone). — Nemea oli eräs laakso, jossa oli muuan Zeyn pyhästö eli temppele (Nemean taistelut).

8) *Arkadia*, korkeain vuorten välillä, jossa oli kova ilmanala, mutta oivalliset laitumet. Kaupunkia: 1) Mantinea (tappelu v. 418 ja 362). 2) Megalopolis, Arkadian nuorin ja suurin kaupunki, perustettu Epaminondaan kehoituksesta.

§ 44.

Saaret.

Kreikan saaret ovat enimmäkseen mantereen lähistössä joukoittain vieretysten ja perätysten, ja näyttävät ikimuinais-aikoina olleen sen rajoina, mutta sittemmin tulen tahti veden voimain kautta tulleen temmattuiksi irti toisistansa.

I. *Jonian meressä:*

1) Korkyra (nyt Korfu). Pääkaupunki Korkyra. 2) Leukadia (nyt S:ta Maura). 3) Itaka, samanimisellä kaupungilla (Odysseys). 4) Kefalleenia (nyt Kefalonia). 5) Zakynto (nyt Zante). 6) Sfakteria, Pylon vastapäätä. 7) Kyteera (nyt Cergo).

II. *Aigean meressä:*

a) *länsipuolella:* 1) Kalauria, jossa Demostenes kuoli. 2) Aigiina. 3) Salamis (tappelu v. 480), kaikki Saronin lahdessa. 4) Euboia (nyt Negroponte), Euripon kautta erotettu mantereesta; kaup. Kalkis ja Eretria.

b) *pohjaispuolella:* Taaso (muinoin kulta- ja hopeakaivoksilla).

c) itäpuolella: 1) Lesbo, kaup. Mityleene. 2) Kio. 3) Saamo (Pythagoras, Polykrates). 4) Roodo (kuparinen jättiläiskuva Roodon kaupungin satamassa).

d) eteläpuolella: aa) *Kykladit*: 1) Deelo (Apollonin syntymäpaikka), 2) Nakso (Ariadne), 3) Paaro (marmori). bb) Kreetta (nyt Kandia), kaup. Knosso, Minon asutopaikka (Daidalon rakentama Labyrintti).

b) Kreikkalaisten historia.

Ensimmäinen aikakausi.

Vanhimmissa tiedoista alkaen Doorilaisten ulosmatkustukseen saakka,
v. 1104 e. Kr.

§ 45.

Kreikan vanhimmat asujamet.

1) Kreikan *vanhimmat asujamet* olivat *Pelasgilaiset*, joita tavataan kaikissa tämän maan osissa ja jotka jo aikaiseen ennättivät melkeälle sivistyksen kannalle, sillä heiltä syntyivät vanhimmat Kreikan valtakunnat: Argo ja Sikyoni. Heillä oli ennuspaikka Dodonassa, pyhitetty Zeylle; he rakensivat kaupunkia tukevilla linnoilla (Larissa) ja jättiläis-muureilla sekä levisivät ulosmatkustamalla, johon jo vaaditaan meriliikettäkin, aina vähään Aasiaan ja Italiaan asti. Nimitys *Helleniläiset* merkitsi alkuansa asujamia Tessalian Hellas nimisen kaupungin tienoilla, koska *Akaialaiset*, *Argivilaiset* ja *Danailaiset* tavataan koko kansan yhteisinä niminä. Vasta Homeeron jälkeen asetettiin eräs sankari *Helleni* ¹⁾, sen yleisestä veden tulvasta

4)

Prometeys.

Deukalioni Pyrran kanssa.

Helleni.

Aiolo. Dooro. Ksuto.

Joni. Akαιο.

pelastetun Deukalionin poika, valta-isänä Kreikan kansojen etupäähän, ja hänen *Aiolo* ja *Dooro* nimisestä pojistansa sekä näiden veljenpojista, nimeltä *Akaiio* ja *Joni*, polveutuivat Kreikan pääkansat: *Aiolilaiset*, *Doorilaiset*, *Jonilaiset* ja *Akaialaiset*. Sittenkin merkitsi nimi *Helleniläiset* koko Kreikan kansaa.

2) *Muukalaisten maahan-tulojen* sanotaan jo 16 vuosisadassa e. Kr. vaikuttaneen maan kansoitusta ja viljelystä: a) *Kekropi* tuli Egyptistä Attikaan ja perusti Ateenan akropolin (Kekropia). b) *Kadmo*, sadun mukaan, isänsä lähettämä etsimään Zeyn ryöstämää sisartansa Europpaa, tuli Foinikiasta Boiotiaan ja rakensi Teebassa Kadmean linnan. c) *Danao* Egyptistä tuli Argoon. d) *Pelopi* Frygiasta tuli Pisatiin ja levitti sieltä valtansa osaksi Peloponneeson ylitse. Hänen poikansa *Atreys* ja *Tyestes* kääntyivät Argoliin. *Atreys* tuli Mykeenain kuninkaaksi; häntä seurasi hänen vanhempi poikansa *Agamemnoni*, ja nuorempi *Menelao* pääsi, naituansa Spartalaisen kuninkaan tyttären *Helenan*, Spartan kuninkaaksi.

Aiolilaiset levisivät Tessaliasta enimmin keski-Kreikan ja Peloponneeson länsipuoliin. *Doorilaiset* siirtyivät osittain Dooriin, osittain Kreetaan. *Jonilaiset* asettuivat Attikaan ja Aigialoon (sittenkin *Akaiia*). *Akaialaiset* vaelsivat Lakonikaan ja Argoliin. Näiden vaellusten jälestä seurasi *sankari-aika*, jolloin uskalsivat rohkeita ja erinomaisia urotöitä, ensisti erityiset sankarit, kuten *Herkules* (hänen 12 urostyötänsä) ja *Teeseys* (Minotauron tappaminen), sittenkin useammat yhdessä, niinkuin *Argonauttien* retki, sodat sekä *Teebaa* että *Troiaa* vastaan.

Satu Herkuleesta. Jupiter siitti *Alkmenen* kanssa, joka oli *Tiryntin* kuninkaan *Amfitryonin* puoliso, pojan, nimeltä *Herkules*. Jo lapsena näytti *Herkules* jumalan antaman voimansa, koska hän puristi kuolijaksi kaksi käärmettä, jotka *Junoni* oli lähettänyt hänen kehdollensa. Kun sen ajan jaloimmat sankarit olivat hänet kasvattaneet ja hän onnellisesti oli kestänyt koetuksen hyvän ja pahan tiehaarassa, täytyi hänen Jupiterin käskystä mennä palvelukseen Mykeenain kuninkaan *Eurysteyn* tykö. Tämä määräsi hänelle tehtäväksi 12 mahdotonta «työtä», jotka hänelle myös onnistui täyttää, nimittäin: 1) Hän löi kuolijaksi ja tukehutti *Nemean* leijonan; 2) hän tappoi yhdeksänpäisen *Lernean* lohikäärmeen; 3) hän pyyti *Dianan* kultasarvisen ja vaskijalkaisen hirven, hervaisemalla sitä jousen nuolella; 4) hän kuljetti erään, myöskin *Dianalle* pyhitetyn, metsäkarjun, joka teki tuhojansa

Erymanton vuoren tienoilla, elävänä Mykeenaibin; 5) hän sai sen häpeällisen toimituksen, että Eelin kuninkaan Augiaan tallista korjata sonta 3000 raa-vaan jälestä, jonka hän kelpo kunnolla täytti johdattamalla kaksi jokea sen läpitse; 6) hän ajoi kahdella vaskirädyllä, jotka hän oli saanut Minervalta, pakoon ne yhtä monilukuiset kuin vaaralliset petolinnut, jotka asuskelivat Styμφalis järven ympärillä Arkadiassa ja rautasiivillään, nokil- laan ja kynsillään tekivät suurta turmiota sekä ihmisille että eläimille; 7) hän kesytti yhden sonnin, jonka Kreetan kuningas Mino oli ryöstänyt Poseidoni jumalalta, ja joka sentähden oli raivostunut, ja vei sen Eurys- tēyn eteen; 8) samoin masensi hän Trakialaisen Diomedeen äksylyntoiset hevoset, joita syötettiin muokalaisten lihalla, viskaamalla niille sen hir- muisen kuninkaan itsen, ja vei nämäkin Eurysteyle; 9) onnellisesti oteltuansa sen sotaisan naiskansan, Amatsonien kanssa Pontossa, voitti hän heidän ruhtinattarensa miekan oluksen; 10) hän kuljetti karjalauman, jonka omistaja oli kolmipäinen jättiläinen Geryoni Hispaniassa (Erytian saa-rella Gadeen lahdessa), Alppien ylitse Italian kautta, jossa hän murhasi Kakon, ja ui sen kanssa yli veden Siciliaan ja palasi taasen Kreikan maalle; 11) hän tuli monituisten vaarojen kautta (Prometeyn vapahdus y. m.) Länsimaahan suuren valtameren tykönä, noutaaksensa Hesperiläisten kulta-omenia; Atlas hankkii ne hänelle, joll' aikaa hän tämän sijassa kannattaa taivaan kantta; 12) hän lopetti «löitensä» määrän voitollisesti palajamalla Manalasta, josta hän toi ylös Kerberon kahleissa. — Samoin kuin hän pal- kitsi Tessalian kuninkaan Admeton vierasvaraisuuden sillä, että pelasti hä- nen puolionsa (Alkestin), joka omin ehdoin oli mennyt kuolemaan kunin- kaan edestä, Tanatosta (kuolemasta) ja toi hänet jälleen kuninkaan tykö, niin kosti hän myös petolliselle Troian kuninkaalle Laomedonille, joka oli pidättänyt häneltä luvatus palkinnon tyttärensä Hesionen pelastamisesta, jota lohikäärme hätyytti; hän löi hänet kuolijaksi kaikkine hänen poikinensa, päitse Priamoa, joka tuli Troian kuninkaaksi. Samalla tapaa kosti hän kuningas Augiaallenkin, joka myös oli kerran pidättänyt häneltä luvatus pal- kinnon — ja Spartan kuningas Hippokoonille, joka muinoja oli häntä lou- kannut; hän asetti hänen valta-istuimellensa Tyndareon, kaksoisveljesten Kastorin ja Polluksin isän, jolloin hän kumminkin ehdotteli nyt voitetus valtakunnan jälkeisillensä. Vielä naituansakin Aitolian kuninkaan tyttären Dejaniran, jonka hän oli voittanut jokijumala Akiloolta, — joka taistellessa oli muodostainnut monella tapaa — viskausi hän niinkuin ennenkin vaa- rasta vaaraan, kunnes hän viimein yhden vaatteuksen kautta, joka oli kostu- tettu myrkytetyllä Kentauron (ihmishevosen) verellä, tuli hulluksi ja raken- nutti Oitan vuorella itsellensä polttolavan sekä suostutti ystävänsä Filokte- teen sitä sytyttämään. Viimeksimainittu peri silloin sankarin aseet ja tämä teki Olympossa sovinnon Junoniu kanssa sekä sai hänen tyttärensä Heben, ikuisen nuoruuden jumalattaren, puolisoiksensa.

Satu Teeseystä. Teeseys, Ateenan kuninkaan Aigeyn poika, näytäkse, samoin kuin Herkules, jonka hän jo nuoruudesta oli ottanut esikuvakseen,

myös ihmiskunnan hyväntekijänä. Vastamainitun uroon tapaan puhdisti Teeseys maansa mainioista rosvoista ja turmelevista eläimistä, sekä vapautti Ateenan siitä lupauksesta, johon se onnettoman sodan perästä oli siloutunut, lähettämään muka joka yhdeksäs vuosi 7 poikaa ja 7 neitoa Kreetaan sovintoveroksi kuningas Minolle hänen poikansa murhaamisesta. Nämät onnettomat uhrin murhasi ja söi Minotauro, ja tämän tappoi Teeseys taikamiekalla, jonka Kreetan kuninkaan tytär Ariadne oli antanut hänelle, Kreetan Labyrintissä — jonka jälkeen hän kerityn langan avulla osasi palata sieltä kaikkein sen soukeroiden kautta. Murheellisena kadotettuansa Ariadnen, jonka Bakko oli ryöstänyt, unhotti hän palatessansa Attikaan, isänsä käskyn jälkeen, vaihtaa mustat purjeet valkeiksi ja vaikutti sillä, että Aigeys viskausi mereen, joka tästä sitte saikin hänen nimensä. Ateenan kuninkaana yhdisti hän Attikan hajalliset kunnat yhdeksi kaupungiksi, jakoi kansan eri säätyjen jälkeen vapasukuisiin, maanviljelijöihin ja käsityöläisiin, sekä perusti Ateenan (Minervan) palveluksen, ollen muka tämä maan suojelijajumalatar. Kovia turmioita valmisti hänelle toinen puolisonsa Faidra, Ariadnen sisar, rakastumalla poikapuoleensa Hippolytoon. Ystävänsä Piritoon keralla, jonka häissä hän myös oli otellut Lapitien ja Kentaurien kanssa, läksi hän Manalaan ryöstämään ystävällensä Plutonin puolison Proserpinan; mutta Plutoni piti heidät siellä, ja Teeseyn pelasti sitte Herkules. Mutta kun hän, palattuansa Ateenaan, siellä oli saanut kokea useampia kapinoita, jätti hän valtakuntansa ja läksi Skyron saareen, jonka kuningas kavalasti syöksi hänet kalliolta mereen.

§ 46.

Argonauttien retki.

Atamas, Orkomenon kuningas, oli hyljännyt ensimmäisen puolisonsa (Nefelen) ja nainut Kadmon tyttären Inon. Ino sai, valhetellun ennustauksen kautta, puolisonsa uhraamaan jumaloille molemmat lapsensa ensi naimisesta, nimellä Frikso ja Helle; mutta heidän hyljätty äitinsä pelasti heidät ja antoi heille kultanahkaisen oinaan, jonka selässä he pakenivat. Helle hukkuu hänestä nimitettyyn Hellespontoon; mutta Frikso tuli Kolkisiin, uhrasi oinaan ja lahjoitti sen kultanahkan kuningas Aieteelle, joka sen vartijoiksi pani lohikäärmeen ja kaksi tulta kuorsuavaa hevoista eräässä pyhässä lehdikossa.

Koska *Jasoni*, kuninkaan poika Jolkosta Tessaliassa, jonka hänen vallanhimoinen setänsä ja holhojansa (Pelias) oli sulkenut pois hallituksesta Jolkossa, vaati valtaansa takaisin, pani Pelias asian ehdoiksi sen, että Jasonin piti hankkiman kultanahkan Kolkista. Jasoni läksi nyt ja hänen kanssansa

sen ajan mainioimmat sankarit (Herkules, Teeseys, Peiritoos, Kastori ja Polluksi, laulaja Orfeys y. m.) Kolkiin Argo nimisellä aluksella. Medeean, kuningas Aieteen tyttären avulla täytti hän (samoin kuin Teeseys Ariadnen avulla) kaikki, mitä hänelle oli käsketty, ja vei Medeean ynnä kultanahkan kanssa mukanansa Europaan. Medeea, kun isänsä ajoi heitä takaa, tappoi ja hakkasi palasiksi pienen veljensä (Absyrton), siten viivyttyäkseen takaa ajavata, joka nyt kokoili poikansa luita.

§ 47.

Molemmat sodat Teebaa vastaan.

1) *Seitsemän ruhtinaan sota Teebaa vastaan.* Teeban kuningas Lajo, eräs Kadmon jälkeisiä, oli ennuslauseen johdosta Kitaironin vuorelle heittänyt poikansa *Oidipon*, lävistetyillä jaloilla, surmattavaksi, mutta tämä pelastettiin. Kasvettuansa Korintin kuninkaan hovissa, löi hän tietämättään kuolijaksi oman isänsä, nai sen jälkeen, selitettyänsä Sfingin arvoituksen, oman äitinsä (Iokasten), ja tuli Teeban kuninkaaksi. Kun nyt havaitsi kaksinaisen rikoksensa, puhkaisi hän silmänsä ja kuljeksi kerjäläisenä ympäri, talutettuna tyttäreltensä (*Antigonelta*). Iokaste hirtti itsensä. *Oidipon* pojat *Eteokles* ja *Polynikes*, kaksoisveljekset, riitautuivat hallituksesta; *Polynikes*, joka siitä oli suljettu ulos, saattoi seitsemän sankaria lähtemään Teebaa vastaan; molemmat veljekset tappoivat toisensa kahdentaistelussa, ja ne toiset uroot kaatuivat, paitse yhtä ainoata (*Adrasto*). *Eteokleen* kuoltua otti hänen enonsa (*Kreoni*) holhoakseen hänen alaikäistä poikaansa.

2) *Epigonien sota.* Kymmenen vuotta myöhemmin uudistivat kaatuneiden sankarien pojat sodan Teebaa vastaan, kostaaksensa isiensä kuolemaa, valloittivat sen ja panivat *Polynikeen* pojan (*Tersanterin*) kuninkaaksi.

§ 48.

Troian sota v. 1194—1184.

Paaris, Troian kuninkaan Priamon poika, jonka hänen isänsä lähetti asioissa Spartan kuninkaan Menelaon tykö, vei tämän puolison Helenan muassansa pois. Menelao ja hänen veljensä Agamemnoni, Kreikan valtavin kuningas, saattoivat useimmat Kreikanmaan ruhtinaat (Nestorin Pylostasta, Odysseyn Itakasta, Akilleen, Myrmidonilaisten ruhtinaan Tessaliasta, Diomedeen Argosta y. m.) yhdessä kanssansa sotimaan Troiaa vastaan. Kun Kreikan laivasto (1186 alusta ja 100,000 miestä) oli koolla Aulissa, lähetti Diana, joka oli vihastunut Agamemnoniin muuttaman metsävuohen tappamisesta, pitkällisen tyvenen, kunnes tämä (Kalkaan neuvosta) uhrasi tyttärensä Ifigeneian, jonka sijaan jumalatar kumminkin pani hirven ja kuljetti Ifigeneian pilvessä Tauriin. Troialaiset olivat kutsuneet avukseen muita kansoja, joiden seassa Dardanilaiset Aineiaan (Ankiseen ja Venerin pojan) johdossa. Sotaa, jossa tapeltiin vaan yksinäisissä rynnäköissä ja kahdentaisteluisa sankarien kesken, kesti kymmenen vuotta, joll'aikaa uljaimmat molemmin puolin kaatuivat: Hektori, Troialaisten pääjohdattaja, Akilleen käden kautta, ja tämä taas Paarin nuolesta, jonka hän itse oli ampunut, mutta Apolloni tähdännyt. Vihdoin päätettiin sota petoksen kautta. Odysseys ynnä Diomedeen kanssa ryöstää niin kutsutun Palladionin kaupungista ja hänen neuvostansa tehdään puuhevonen, jonka, sen otettua sisäänsä hänet ja muita Kreikkalaisia, Troialaiset itse kuljettavat kaupunkiinsa. Yöllä lähtevät uroot hevosen sisästä ja laskevat nyt porttien kautta sisään sotajoukon, joka näyn vuoksi oli lähtenyt pois ja nyt panee kaupungin tuhkaksi ja raunioiksi. Vanhan Priamon murhasi Zeyn alttarin ääressä Akilleen poika (Neoptolemo); muutamat pelastuivat pakenemalla, niinkuin Aineias, joka kantoi selässään isänsä Ankiseen tulen liekkien läpitse; useimmat tehtiin orjiksi.

Kreikan ruhtinaatkin saivat palatessaan kokea moninaisia onnen vaihteita:

Agamemnoni, joka toi mukansa kotiin Priamon tyttären, tietäjätär Kassandran, murhattiin puolisonsa Klytaimnestran ja hänen ystävänsä Aigiston tuumasta, ja nämät molemmat taas surmasi Orestes, Agamemnonin poika, Pyladeen avulla. Orestes, jota kivuttaret ahdistivat hänen äitimurhansa tähden, läksi, Delfolaisen ennusjumalan neuvosta, ystävänsä Pyladeen kanssa Artemin temppeliin Taurissa, jossa hänen sisarensa Ifigeneia, joka oli Artemin papitar, oli uhrata hänet; mutta tämä tunsikin hänet ja he pakenivat yhdessä Kreikanmaalle. Täällä yhdisti Orestes Argon, jonka Diomedes oli heittänyt, isänsä valtakunnan kanssa (joka otettiin Aigiston pojalta pois), jonka ohessa hän myös, ollen Menelaon vävy, tuli Spartan kuninkaaksi. Hänen poikansa Tisamenon ajoivat Doorilaiset pakoon, katso § 49.

Odysseys, Troian varsinainen valloittaja, koki retkillänsä moninaisimpiä seikkoja.

Homeeron mukaan Odysseys kotimatkaliansa Troiasta viskataan myrskyllä Afrikaan (Lotofagien luoksi), sieltä Siciliaan ja Kyklopien luo, jossa Polyfeemo, Poseidonin poika, syöpi kuusi hänen kumppaniansa, mutta viinän ja unen tohussa kadottaa hänen kauttansa ainoan silmänsä. Sentähden vainoo häntä meren vimmastunut jumala. Saatuansa Aiolon uivalla saarella tuulisäkin, jonka aukaiseminen, kun hän jo oli Itakan näkyvissä, nosti uuden myrskyn, tulee hän Laistrygonien tykö, jotka hävittävät häneltä kaikki laivat paitse yhtä; tällä pääsee hän Aiaan, velhotar Kirken saareen, joka muutti hänen kumppaninsa sioiksi, mutta, hän kun uhkasi kuolemaa, laittoi ne entiselleen. Käytyänsä Manalassa, jossa hän Teiresiaalta saa tietää tulevan onnensa, palajaa hän takaisin, onnellisesti välttäen Seirenit vaarallisten merenpyörteiden Skyllan ja Karybdin välillä, kadottaa haaksirikossa kaikki toverinsa (jotka vasten hänen käskyänsä olivat teurastaneet Heelion sarvinaudat) ja ennättää itse, yhdeksän vuorokautta uituansa ympäri, neito Kalypson saareen (Ogygiaan), jossa hän oleksii 7 vuotta. Vihdoin pääsee hän pakoon ja joutuu, uutten myrskyjen perästä, Skeriaan, Faiakilaisten saareen, ja nämä vievät hänet, 20 vuotisen poissaolon perästä, Itakaan. Täällä Ateene muuttaa hänet kerjäläiseksi, ja hän kertoo sikopaimen Eumaiolle Odysseystä, ilmoitakse pojallensa Telemakolle ja murhaa tämän avulla puolisonsa Penelopeian 98 kosijata.

Toinen aikakausi.

Doorilaisten maahan-tulosta Persialais-sotiin asti,
v. 1104—500.

§ 49.

Doorilaisten eli Herakleisien vaellus v. 1104.

Peloponneeson valloittaminen Doorilaisten kautta kerrotaan sadussa aljetuksi vaan sentähden, että Herakleisien vanhat perinnönvaatimukset tulisivat voimaan (katso sivu 68).

Amfitryoni, Herkuleen isä, oli Mykeenain kuninkaan (Stenelon) kautta kadottanut valtansa Tiryntissä ja hänen jälkeistensä yritykset sitä takaisin voittamaan olivat olleet mitättömät, kunnes, 80 vuotta Troian sodan jälkeen, Herkuleen kolme sukuperäistä: *Temeno*, *Kresfontes* ja *Aristodemo* Doorilaisten johdattajina (ja autettuina Aitolialaisilta Oksylon johdolla) menivät Naupakton luona Korintin lahden poikki, voittivat Akaialaiset (Tisamenon, Oresteen pojan, päällikkyyden alla) ja jakoivat keskenänsä valloitetun maan. Temeno sai Argolin, Kresfontes Messenian, salamalta lyödyn Aristodemon pojat, Prokles ja Eurystenes, Lakonian (ja Aitolialaiset Eelin). Myöhemmin perustettiin doorilaisia valtakuntia myös Sikyonissa, Korintissa ja Megarassa; Attika kadotti Megarin ja säilytti vapautensa Kodron vapatahtoisin kuoleman kautta. Kodro, joka oli saanut tiedon eräästä Doorilaisille annetusta ennusjumalan lauseesta, että he muka voittaisivat, ell'eivät tappaisi vihoillisten kuningasta, meni tuntematonna Doorilaisten leiriin, etsi siellä riitaa ja sai kuolemansa, kuten toivoikin, v. 1068. — Akaialaiset jäivät osittain Doorilaisten alamaisina olemaan vanhoilla asuntopaikoillansa, osittain valloittivat he Peloponneeson pohjaisrannan, jossa Jonilaiset asuivat ja joka nyt sai nimen Akaia, ja Jonilaiset siirtyivät Attikaan, Saariin ja vähän Aasiaan.

§ 50.

Kreikkalaisia siirtomaita Vähän Aasian länsirannalla.

Herakleisien vaelluksen kautta täytyi osittain itse valloittavain kansain, liian väenlisäytymisen tähden, osittain myös vallanalaistenkin asujanten matkustaa ulos Aigean meren saariin ja vähän Aasian rantamaille.

1) *Aiolilaisia siirtomaita.* Paolle ajetut Akaialaiset ynnä Boiotialaisten kanssa, jotka luettiin Aiolilais-heimoon, siirtyivät Mysiaan ja Lydiaan (siitä Aiolis), kussa perustuivat 12 kaupunkia ja samalla levisivät yli Lesbos saarenkin.

2) *Jonilaisia siirtomaita.* Attikan liian kansoittumisen vuoksi vaelsi osa Jonilaisia Kykladeille, Kioon ja Samoon sekä vähän Aasian länsirannalle, jossa he asettuivat Aiolin eteläpuolelle etelä-Lydiaan ja pohjais-Kariaan (siitä Jonia) ja perustivat samoin 12 kaupunkia, joista arvoisimmat olivat: 1) Mileeto, joka perusti enemmän kuin 80 siirtokuntaa, etenkin Ponto Eukseinon ja Propontin luona; 2) Efeso (Dianan temppli, poltettu v. 356); 3) Fokaia, jonka asujamet matkustivat pois Massiliaan; 4) Smyrna, ennen Aiolilaisten ja Jonilaisten yhteinen omuus; mutta Jonilaiset pääsivät kohta voitolle ja ajoivat viimein Aiolilaiset pakoon.

3) *Doorilaisia siirtomaita.* Useasta Peloponneeson kaupungista ja Megarasta läksi Doorilaisia ulos Kreetan, Roodon ja Teeran saariin sekä etelä-Kariaan, ja järestivät kuuden kaupungin liittokunnan, joista Halikarnasso ja Knido (tappelu v. 394) olivat mantereella. Teerasta läksi siirtolaisia Kyreeneen Afrikan pohjaisrannalle.

§ 51.

Tasavaltain syntyminen.

Kreikan valtiollinen historia Herakleisien vaelluksesta alkain Persialais-sotiin asti liikkuu enimmäkseen niiden tapausten

ympärillä, joiden kautta lähes kaikki Kreikanmaan kansat saivat tasavallalliset hallitusmuodot, joita he moninaisella tavalla muodostivat. Sankari-ajan kanssa hävisi nimittäin kansakuntaruhtinastekin valta, osittain siitä, että kuningasheimot kuolivat sukupuuttoon, osittain heidän valtansa rajoittamisesta eli kun he ajettiin väkivoimalla pakoon, osittain myös niin useiden uusien valtakuntain syntyminen kautta; ruhtinasvallallisten hallitusmuotojen sijaan ilmautui lähes kaikissa Kreikan valtakunnissa ensinnä *ylimysvallallisia*, sittemmin *kansavallallisia* hallitusmuotoja kaikenlaatuisilla valta-arvoilla. Useimmissa Kreikan valtakunnissa, sekä emä- että siirtomaissa, vaikutti kansan vastarinta ylläköllistä Harvainvaltaa kohtaan 7:llä ja 6:lla vuosisadalla sen, että muutamaksi ajaksi ilmautui niin kutsutuita *Tyrannia* (vallikoita), s. o. miehiä, jotka yksinänsä anastivat ylimmän vallan tarvitsematta siitä vastata, ja kokivat tehdä sen perimölliseksi heimossaan, joka kuitenkin harvoin eli vaan vähäksi aikaa heille onnistui.

Niiden monien pienten valtakuntain likemmä yhdistämiseksi, joihin Kreikka oli lohkottu, auttoi kaksi kansallislaitosta: 1) *Amfiktyoniat*, s. o. naapurikansain pyhät yhdyskokoukset keskenäisen turvan ja yhteisten juhlapitöiden vuoksi.

Kuuluisin kaikista oli Delfoin Amfiktyonia, johon kuului 12 kreikkalaista kansakuntaa Tessaliassa ja keski-Kreikassa, joiden edusmiehet kokoutuivat kahdesti vuodessa Termopylain luona ja Delfoissa. Nämä liittopäivät pitivät huolta Delfoin temppelistä, valvoivat kansa-oikeuden pyhänä pitämistä ja ratkaisivat liittovaltain riitoja.

2) Ne neljä suurta *Kansallis-taistelua*: a) *Olympialaiset*, mainioimmat kaikista, vietettiin joka ensimmäisen Olympiadi-vuoden alussa Zeyn kunniaksi Olympiassa, b) *Pytialaiset* (joka neljäs vuosi) Pytialaisen Apollonin kunniaksi Delfoissa, c) *Istmolaiset* Poseidonin kunniaksi Korintin Istmolla, d) *Nemealaiset* Nemeassa Zeyn kunniaksi (ne kaksi jälkimmäistä joka toinen vuosi) voimistelija ajokilpailuilla. Voimistelutaisteluun kuului alussa vaan kilvanjuoksu, myöhemmin myös paljas juoksu, kiekkan heitöntä, paininlyönti ja nyrkki-taistelu; ajotaisteluun taas kilvanajo ja kilvanratsastus. Suuri oli Olympian voittosankarien kunnianosoitus, sekä itse Olym-

piassa seppeleillä ja kuvapatsailla, että kotia tullessa riemu-
saatoilla y. m. s.

§ 52.

Sparta.

Doorilaiset olivat panneet valtansa alle ne vielä paljolta
jälle jääneet Akaialaiset, joita he nimittivät Lakedaimonilai-
siksi; ainoastaan muutamat kaupungit, etenkin Helo, vastus-
tivat jäykästi Spartan ylivaltaa, mutta heidän täytyi viimein
antautua ja asujamet tulivat orjiksi (Helotit). Lakonian asuk-
kaat jakautoivat siis kolmeen säätyyn: 1) hallitsevat Doorilaiset
eli *Spartalaiset*, 2) *Lakedaimonilaiset* eli voitettut Akaialaiset,
jotka olivat varjelleet itsenäisen vapautensa ja omistus-
oikeutensa maahan ja tiluksiin, sekä tasasivat voittajain kanssa
valtiokuormat, vaan joilla ei hallitukseen osallisuutta ollut;
3) *Helotit* eli valtakunnan orjat, jotka tulivat asujamiksi ase-
in otettuihin paikkakuntiin; orjia ollen he olivat jaetut Spartan
perhekuntien kesken, hoitivat heidän tilojansa ja antoivat heille
osan vuotuista tuloa, tekivät sotapalvelusta, osittain herrojensa
aseenkantajina, osittain keveänä sotaväkenä, mutta heitä, kun
olivat valtion omaisuus, ei saatu myödə maasta pois eikä
tappaa.

Noin v. 880 sääti *Lykurgo*, Prokleisien heimosta, Delfoin
ennusjumalan suosiosta lakia, jotka osaksi eivät olleet uusia,
vaan vanhoja laiksi ylettyjä ja mietelauseissa suullisesti levi-
tettyjä tapoja. Hän piti vielä Lakonian jaoituksen kolmeen sää-
tyyn, samoin kuin ne *kaksi perintökuningasta*. Spartalaisilla
yksinään, kun olivat valloittajain jälkeisiä, oli täysi kansalais-
oikeus. Lykurgo vähensi kuningasten vallan siten, että pani
heidän rinnallensa neuvoskunnan (*γερονσια*), johon paitse
molempia kuninkaita kuului 28 vähintään 60 vuotiasta miestä,
jotka kansa valitsi elinkaudeksi ja joiden ei tarvinnut vastata
hallituksestaan. Tämän neuvoskunnan tuli valmistaa yhteiset
asiat esiteltäviksi kansankokoukselle, johtaa valtion hallintoa,
olla korkein oikeus rikosasioissa ja ynnä Eforien kanssa
valvoa tapain ylitse. *Kansankokous*, jossa kukin Spartalainen,

joka vaan oli yli 30 vuoden vanha, sai olla jäsenenä, kokou-
tui kunakin täysikuuna ulkona taivas'alla ja päätti, keskuste-
lematta, ainoastaan huutamalla Niin tabi Ei, kaikki mitä Ge-
ruusia heille esitti, erinomattain mikä oli koskeva lakiin, virka-
miesten valitsemiseen, sotaan ja rauhaan. Tietyntöntä on,
asettiko jo Lykurgo ne *viisi Eforiakin*, jotka kansan asiamie-
hinä valvoivat lakien pyhänä pitämistä sekä olivat virkamies-
ten toimituksen, samoin kuin kansalaistenkin tapojen pää-
vartijoina. Kenties määräsi jo hänen lainsäädäntönsä *maa-
tilusten yhtäläisyydenkin*. Koko maa jaettiin 39,000 osinkoon,
joita ei saanut myöä eikä jakaa, ja joista Spartalaiset sai-
vat 9000 isompaa ja Lakedaimonilaiset ne 30,000 vähempää.
Tämä yhtäläisyys maatilusten omistamisessa, joka sitte pidet-
tiin voimassa erinäisen perintö-oikeuden kautta, tarkoitti sitä,
ett'ei mitäkään etevyyttä omistettaisi rikkaukselle, vaan mies-
kohtaiselle ansiolle, ja voiton himo siten peräti poistuisi.

Lykurgon säännöt *kasvatuksesta* ja *yksityis-elämästä* tarkoittivat erin-
omattain kaikkien vapaiden miesten valmistusta sotapalvelukseen ja kaiken
yksityisen edun panemista alemmaksi vallion parasta. Jokainen vasta-
syntynyt lapsi, jos oli heikko eli viakas, pantiin ulos Taugeton vuorelle
kuolemaan nälkään; voimakkaat pojat kasvatettiin 7:teen vuoteen äitiltänsä,
sitte taas 30:teen vuoteensa julkisesti, luokittain eri ikänsä mukaan, ja
neuvottiin voimisteluharjoituksissa, soitannossa ja tanssissa, sekä totutettiin
siihen taitavuuteen ja kieltäymiseen, joka sotamiehiksi aikovan määrä on.
Tarkoittaen sitä, että kansalainen yhäti eläisi sotilaan leiritavalla ja että
hän kokonansa eroittaisi itsensä kaikista perheellisistä huolista ja aska-
reista, määräsi Lykurgo julkiset yhteis-atrjat miehille (musta keitos), 15
hengen suuruisissa pöytäkunnissa, ja suuren yksinkertaisuuden puvussa
ja asunnossa; ja estääksensä rikkouden himoa sekä taipumusta luopumaan
oman maan tavoista, teetti hän rahoja raudasta, kielsi kaiken ulkomais-
kaupan ja matkustukset vieraille maille, samoin kuin vierasten olonkin
Spartassa. Vapaan kansalaisen parhaana toimituksena oli harjoittautumi-
nen sotapalvelukseen, johon jokainen 20—60 vuotias oli velvoitettu; Lake-
daimonilaiset harjoittivat yksinomaisesti kauppa ja käsitöitä; Helotien täy-
tyi viljellä maata ja toimittaa kaikki raskaammat työt.

Annettuansa kuningasten, neuvoskunnan ja kansan tehdä
valan, että he hänen poissa ollessansa eivät muuttaisi mitä-
kään hänen laissansa, läksi Lykurgo kaupungista eikä koskaan
enää sinne palannut. Delfoissa sai hän onnellisen ennus-

vastauksen laitostensa menestymisestä; sitten läksi hän Kreetaan, jossa lopun ikäänsä eli.

§ 53.

Kaksi ensimmäistä Messenian sotaa.

Ensimmäinen Messenian sota (v. 743—724).

Kertomus syystä siihen. Spartalaisia neitosia kun kävi muutamassa Messenialaisten ja Lakedaimonilaisten yhteisessä, Dianalle pyhitetyssä temppelissä, niin Messenian nuorukaiset ryöstivät heidät pois, ja Spartan kuningas (Teleklo), joka vaati heitä takaisin, murhattiin. Kohta sen jälkeen eräs jalomielinen Messenialainen (Polykares), joka ei Spartan neuvostolta voinut saada palkintoa niistä karjalaumoista, jotka hän oli kadottanut, ja poikansa edestä, jonka muuan Lakedaimonilainen oli murhannut, kosti tämän sillä, että tappoi kaikki Spartalaiset, jotka häntä kohtasivat. Häntä vaadittiin ulos, mutta Messenialaiset kielsivät.

Spartalaiset alkoivat sodan monesti karaten Messeniaan; Messenialaiset puolustivat *Itomen* linnassa ja heidän kuninkaansa *Aristodemo* voitti Spartalaiset (tarjottuansa, ennuslauseen johdosta, tyttärensä uhriksi ja tapettuansa hänet, ilman huolimatta hänen kihlattunsa vastaanpanosta). Mutta kun uudet merkit taas ennustivat turmiota, surmasi *Aristodemo* itsensä uhratun tyttärensä haudalla; *Itome* valloitettiin, useat Messenialaiset pakenivat Argoon ja Arkadiaan; maahan jääneet tulivat Spartalaisten vallan alle ja heidän täytyi vuosittain maksaa puolet maansa annista veroksi.

Toinen Messenian sota (v. 685—668). Kovat rauhan ehdot yllyttivät Messenialaisia kapinaan; he tappelivat *Aristomeneen* johdolla Spartalaisia vastaan, joita ontuva Ateenalainen laulaja *Tyrtaio* johdatti, puolustivat Iran linnassa (11 vuotta) ja tekivät sieltä usein onnellisia partioretkiä Spartan maakuntiin. Yhdellä näistä otettiin *Aristomenes* itse vangiksi, mutta karkasi (seuraten kettua?) vankeudesta ja tuli onnellisesti Iraan takaisin. Tämän vihdoin hukkaan tultua kavalluksen kautta, asetti *Aristomenes* vaimot ja lapset keskelle joukkojansa ja ryntäsi vihoillisen läpi Arkadiaan. Mutta hänen aikeensa täältä äkkiä karata Spartan päälle kävi turbaksi Arkadian

kuninkaan petollisuuden kautta; useimmat Messenialaiset matkustivat Siciliaan ja valtasivat Zanklen, joka siitä alkaen sai nimen Messina; ne harvat, jotka jäivät paikoilleensa, tulivat Helotiksi. Aristomenes pakeni Roodoon, jossa hän kuoli.

§ 54.

Ateena.

1) *Kuningasten aikakausi 1064 vuoteen asti.* Kodron kuoltua vapatahtoisesti (katso § 49) antoi hänen molempien poikainsa riita valta-istuimesta aatelistolle tilaisuuden tykkänensä hävittämään kuninkuuden; hänen vanhin poikansa Medoni ja tämän jälkeiset pitivät hallitusta ainoastaan vastuunalaisina *Arkontina*.

2) *Elinkautiset Arkontit* (v. 1068—752), joilla oli kuninkaanvalta, mutta tilinteon velvollisuudella.

3) *Kymmenvuotiset Arkontit* (v. 752—682).

4) *Yhdeksän, vuosittain valittua Arkontia* (jälkeen v:n 682). Koska Arkontia valitsivat vaan Eupatriset (aateliset) ja nämät, kirjoitettujen lakien puutteessa, omin mielin ja kovasti polkivat alempia säätyjä, niin tyytymättömät vaativat kirjoitettuja lakia, joiden toimittaminen uskottiin Arkonti *Drakonille* (v. 624); mutta hänen lakinsa eivät tarkoittaneet valtiomuodon toiseksi muuttumista, vaan vahvistivat ainoastansa ylimysten valtaa liika kovien rangaistusten kautta, josta kansan tyytymättömyys vielä enemmän kiihtyi. Drakoni pakeni Aiginaan, jossa kuoli, ja useimmat hänen lakinsa kadottivat pian voimansa. Valtakunnassa syntyi kolme puoluetta: yksi, (johon kuuluivat rikkaat tilanhaltijat) tahtoi Harvainvallan pitämistä; toinen (vähemmän varakkaat) toivoi Kansavaltaa, ja kolmas (kohtuulliset) ylimys- ja kansavallan sekaista hallitusmuotoa. Sentähden kehoitettiin

Soloni Arkonti-aikanansa v. 594 antamaan valtiolle uusi hallitusmuoto.

Hän oli jo ammuin sitte saavuttanut kansalaistensa luottamukseen,

1) *Salamin jälleen valloittamisella* (noin v. 604). Megarilaiset olivat muka

anastaneet Salamin Ateenalaisilta, ja kaikki näiden koetukset saada saarta takaisin eivät onnistuneet, niin että hengen haastolla kiellettiin uudelleen ehdoittamasta sen jälleen valloittamista. Soloni kuitenkin muutamalla valitusrunollansa, jota hän, ollen hulluna olevinansa, luki kaikkein kuullen, sai Ateenalaiset uudistamaan sodan; itse rupesi hän päälliköksi, houkutteli Megarilaiset Attikaan, tapatti heidät naisiksi pukeutuneiden sotamiehensä kautta, ja kuin tämän tappelun ratkaiseminen sitte heitettiin Lakedaimonilaisille, kuuluu hän auttaneen isänmaatansa voittamaan itsellensä saaren, siten että sovitti yhden värsyn lisää Iliadiin. 2) *Ensimmäisen pyhän sodan kautta.* Kriisalaiset Kirrassa olivat ei ainoastaan kiskoneet raskaita veroja niiltä, jotka kauppamatkoillansa ja pyhillä retkillänsä kulkivat heidän piirikuntansa kautta Delfoihin, multa myös ryöstäneet Apollonin temppelein ja murhanneet siellä oleskelevat muukalaiset. Soloni suostutti Amfiktyonit sotaan Kirraa vastaan; kaupunki hävitettiin, asujamet myötiin orjiksi ja heidän maansa, ennuslauseen johdosta, pyhitettiin Pytian Apollonille.

Soloni teki hallitusmuotonsa jo silläkin kansavallan luontoiseksi, että antoi kullenkin kansalaiselle oikeuden olla osallisena lainsäädännössä, virkamiesten valitsemisessa ja tuomarivallan käytännössä, sekä perusti oikeuden saada esivallanvirkoja ei sukuperään, mutta varallisuuteen. Hän jakoi nimittäin kansan, tulon suhteen sen maa-omaisuudesta, neljään luokkaan: *a)* ne, jotka vuosittain saivat 500 medimniä kuivaa ja märkää tavarata (*πεντακοσιομέδιμνοι*); *b)* ne, jotka saivat 300 medimniä ja jaksoivat pitää sotahevosen (josta nimensä *ἵππεῖς*); *c)* ne, jotka saivat 200 medimniä ja pitivät aurajuhntaparin (siitä *ξενύται*); *d)* ne, joilla oli vähemmän (*θῆτες*). Mutta hän sekoitti tähän ylimysvallallistakin ainetta, sillä ainoastaan ensimmäisen luokan kansalaiset saattoivat toimittaa Arkontinvirkaa; kolmella ensimmäisellä luokalla oli oikeus etsiä kaikkia muita valtiovirkoja, mutta kaikki saivat ottaa osaa kansankokouksessa ja saattoivat olla jäsenyksinä oikeusistunnoissa. Ne vuosittain ensi luokasta valitut 9 *Arkontia* piti hän vielä, mutta asetti heidän ohellensa Neuvoskunnan (*βουλή*), jossa oli 400 vähintään 30 vuotiasta jäsentä, ja jätti tärkeimpäin valtio-asiain, niinkuin lainsäädännön, virkamiesten valitsemisen, sodan ja rauhan y. m. päättämisen *Kansankokoukselle*, johon kuuluivat kaikki, vähintään 20 vuotiaat kansalaiset. *Areopagin* tuomarikunnalle eli oikeudelle, johon kuuluivat semmoiset virastansa jo eronneet Arkontit, jotka

ilman moitteetta olivat toimittaneet virkansa, ja jonka tuli tuomita törkeimmät rikokset, antoi Soloni korkeimman huolenpidon kansalaisten tavoista ja nuorison kasvatuksesta. Alempiin oikeuksiin valittiin vuosittain 6,000 tuomaria (Heliastia) kansankokouksesta. Soloni otti valan lakiensa pitämisestä 100 vuodeksi, läksi Ateenasta ja näki, palatessansa 10 vuotta myöhemmin, kaupungin jaettuna kolmeen puolueeseen, koska kaksi äärimmäistä puoluetta ei tyytynyt hänen sääntöihinsä.

Rikkaat *maanomistajat* (Lykurgon johdolla) koettivat jälleensä voittaa entisen yksinvaltansa, samassa kuin Megakles, varakkaan *keskisäädyn* etupäässä, puolusti Solonin sääntöä, ja *Peisistrato*, sorretun alhaisen edustaja, sen avulla koroitti itsensä vallikoksi v. 560. Toiset puolueet yhdistyivät kyllä häntä vastaan ja ajoivat hänet pakoon; mutta uusi riitaisuus heidän keskenänsä teki, että hän taas voi kahdesti temmata itsellensä vallan ja pitää sen kuolemaansa asti sekä jättää sen vanhimmalle, *Hippias* nimiselle pojallensa. Koska tämä, veljensä Hipparkon tultua murhatuksi (Harmodion ja Aristogitonin erityisestä kostosta), rupesi menettelemään kovemmasti ja koki monilukuisten mestauksien kautta vahvistaa valtaansa, niin ajettiin hän pois (v. 510) ja pakeni Persian kuninkaan Dareio I:sen tykö.

Uudet lahkoriidat vaikuttivat kansavallan vielä enempää vaurastumista *Kleisteneen* kautta, joka, poistaaksensa säätyeroitusta, jakoi kansan 10 eripaikalliseen Fyylaan ja lisäsi Neuvoskuntaan 500 arvalla valittua jäsentä.

Hänen sanotaan myös säätäneen *Ostrakismon*, erään kansaoikeuden, jonka kautta liian valtavia miehiä, ilman ulkosyyttäkin, ajettiin kaupungista, enimmiten 10 vuodeksi. Siten saattoi Kansavalta poistaa jokaisen rikkautensa, neronsa tahi ansioinsa puolesta etevämmän miehen, jota se vaan pelkäsi.

§ 55.

Kreikkalaiset Siirtomaat.

Tänä aikakautena (oikeastaan v. 750—650) perustettiin paljo kreikkalaisia siirtomaita Wälimeren saarille ja rannoille,

Propontin ja Mustan meren seutuihin, osittain liiallisen kansanlisäytymisen tahi valtiollisen rauhattomuuden välttämiseksi, osittain emäkaupungin alueen ja vallan laajentamiseksi tahi sen kaupan edistämiseksi. Edellisessä tapauksessa näillä uudispaikoilla enimmiten ei ollut mitään tekemistä emäkaupungin kanssa, jälkimmäisessä olivat he luonnollisesti siitä riippuvia. Kaupungeista ovat erittäin merkittävät *Korinti* ja *Mileto* siirtomaitensa tähden. Korinti perusti arvoisimpia siirtokuntia lännessä; Mileto oli 80:nen, erinomattain Ponton luona olevan, uudispaikan emäkaupunki.

I. *Propontin luona*: Kyziko, Kalkeedoni, Byzantioni.

II. *Ponto Eukseimon luona*: Sinope, Trapezo, y. m.

III. *Makedonian ranteella*, jossa koko saarento Termain ja Strymonin lahden välillä sai nimen Kalkidike, oli 32 paikkaa Kalkilaista alkua, joiden seassa Olynto, Kalkis, y. m.

IV. *Ala-Italian eli suureen Kreikkaan* perustivat *Doorialaiset* Tarentumin, joka väleen kukoistui rikkaaksi kauppa- ja vaaprikkakaupungiksi; *Akaialaiset* sen ylellisyydestänsä kuuluisan Sybarin ja kilpataistelijainsa tähden mainion Krotonin; Euboian *Kalkis* perusti Kumain (joka oli vanhin kreikkalainen siirtopaikka Italiassa ja taas Neapelin ja Zanklen perusti) ja Reegionin, sekä *Ateenalaiset* (vasta v. 446) Tuurioin sille paikkaa, missä hävitetty Sybaris oli ollut.

V. *Siciliassa*: 1) Syrakusa, arvoisin Kreikan siirtokaupunki, Korintin perustama (v. 735?). 2) Zankle, tultuansa Messeneläisten valtaan, nimeltä Messana. 3) Gela (Roodon per.) ja 4) sen siirtokaupunki Agrigentumi.

VI. *Galliassa*: Massilia, Fokaialaisten perustama (katso § 18).

VII. *Hispaniassa*: Saguntumi, Zakynton perustama.

VIII. *Afrikan pohjaisranteella*: Kyrenee.

Kolmas aikakausi.

Persian sodista Kreikanmaan vapauden loppuun,
v. 500—338.

§ 56.

Persian sodat v. 500—449.

A. *Puolustussotia Persialaisia vastaan v. 492—479.*

Ateenalaiset olivat osaa ottamalla Jonilaisten kapinassa (katso § 18) ja Sardeen hävittämällä sytyttäneet Persian kuninkaan Dareion vihan. Hän lähetti v. 492 Mardonion Kreikanmaalle, mutta hänen laivastonsa hukkui Aaton niemen luona ja hänen sotajoukkonsa lyötiin Trakiassa. Sitten koki Persian kuningas säikäyttää nimellensä, siten että julistajain kautta vaati Kreikan valtakuntia antautumaan. Tosin antoivat ei ainoastaan saaret, mutta myös suuri osa mantereen valtakuntiakin alammaisuutensa merkkiä (maata ja vettä); mutta Ateenalaiset syöksivät julistajat syvyyteen ja Spartalaiset viskasivat heidät kaivoon. Uusi persialainen sotajoukko, jonka päällikköinä olivat *Datis* ja *Artafernes*, sen kostonhimoisen Hippiaan johdon alla, nousi v. 490 Euboian saarelle ja valloitti Eretrian kavalluksen kautta (kansan vähää ennen kukistamien ylimysten avulla), meni sitte ylitse Attikaan ja asettautui, ollen kuten mainitaan 100,000 miestä, vähäiselle *Maratonin* lakealle. Kun Spartalaiset viivytivät apuansa (täysikuun alkuun?), täytyi Ateenalaisten, ainoastaan 1000 Plataialaista apunansa, tapella yksinään. *Milliadeen* nero ja sotilasten urhoollisuus päätti voiton, ja Persialaiset palasivat Aasiaan, vielä kerran, ehkä onnettomasti, karattuansa Ateenan päälle.

Senjälkeen ryyhtyi Milliades sotaretkeen Aigean meren saaria vastaan, jotka olivat antautuneet Persialaisten alle, tehdäkseen heitä Ateenan alammaisiksi ja siten perustaaksensa Ateenan merivallan, jollenka hänen synnyinkaupunkinsa jalous oli raketttava. Hän valloitti Lemnon, mutta Paroa piiritti hän turhaan; ja nyt vaikuttivat hänen kadehtijansa sen, että hän tuomittiin sakkoon (50 talenttia), jota hän ei jaksanut maksaa, — niin että

Maratonin voittosankarin täytyi päättää urotöistä niin rikkaan elämänsä vankiudessa.

Miltiadeen kuoltua johdattivat parhaastansa *Temistokles* ja «vilpitön» *Aristides* Ateenan asioita.

Temistokles, joka Ostrakismon kautta saattoi kilpamiehensä Aristideen maanpakoon, kehoitti Ateenalaiset rakentamaan laivaston Laurionin hopeakaivoksien annilla, joka tähän asti vuotuisesti jaettiin, pannen syyksi, että siten täytettäisiin enusjumalan neuvo varjelemaan itsiänsä puumuurien sisällä, mutta oikeastaan sen vuoksi, että hän nerollisesti ymmärsi Ateenan pelastuksen ja vastaisen suuruuden riippuvan merivoiman perustamisesta, jonka sitte voisi panna Spartan maavoimaa vastaan.

Persialaisten kolmas sotaretki v. 480. Sen suunnattoman persialaisen maaväestön läheneminen (katso § 18) ei voinut herättää Kreikkalaisia yhteisesti varustamaan Barbarilaisia vastaan; Teeba ja lähes koko Boiotia yksin vielä menivätkin todella Persialaisten puolelle; ainoastaan Sparta ynnä Peloponneeson liittokunnan kanssa ja Ateena sekä sen liittolaiset Tespia ja Plataia kävivät yhdessä puolustamaan. Nämät lähettivät paikalla 10,000 miestä Tempen laaksoon varjelemaan pääsöpaikkaa Tessaliaan, mutta ne, nähden itsensä liian voimattomiksi, palasivat takaisin. Silloin lähetettiin Spartan kuningas *Leonidas* 300 Spartalaisen ja 4,900 muun Kreikkalaisen kanssa suojelemaan *Termopylain* vuorisolaa ja Kreikan laivasto asetettiin lähelle Artemisionin nientä Spartalaisen *Eurybiadeen* johdon alla. *Leonidas*, havaittuansa Efialteen kavalluksen, lähetti liittolaiset kotia, paitse niitä Persian puoleen taipuvia Teebalaisia; ainoastaan 700 Tespialaista ja 300 Spartalaista kuolivat, urhoollisesti tapeltuansa, ynnä hänen kanssansa vapatahtoisen sankarikuoleman; Teebalaiset menivät Persialaisten puolelle, jotka nyt ilman estämättä tunkeutuivat Attikaan ja polttivat altiiksi heitetyn Ateenan. Sillä välin oli Kreikan laivasto, kahdesti tapeltuansa *Artemisionin* luona ja voiton sittekin jääden ratkaisematta, vetäytynyt takaisin *Salamille*, jossa *Temistokles*, joka jo ennen oli ainoastaan lahjoilla saanut *Eurybiadeen* kestämään vastaan, kavaluudella

pakoitti sen uudestansa tappelemaan ja saavutti sille mitä loistavimman voiton. Kserkseen houkutteli Temistokles viekkauten kautta palajamaan Aasiaan, jättäen Mardonion 300,000 miehen kanssa Tessaliaan, joka v. 479, turhaan keskusteltua rauhasta (Makedonian kuninkaan Aleksanterin kautta), karkasi Attikaan. Ateenalaiset jättivät toisen kerran kaupunkinsa ja pakenivat Salamiin; Ateena lankesi, 10 kuukautta siitä kuin Kserkses sen ensi kerran valloitti, taas Persialaisten käsiin ja tuli kokonaan hävitetyksi. Tämä pakoitti Spartalaisia joutumaan avuksi; Mardonio peräytyi uudestaan Boiotiaan, mutta Ateenalaiset, kotiin kutsutun Aristideen johdolla, ja Spartalaiset, kuningas Pausaniaan alla, voittivat hänet *Plataian* luona ja hän itse sekä suurin osa sotajoukkoonsa jäivät tantereelle. Samana päivänä löivät Spartan kuningas Leotykides ja Ateenalainen Ksantippo Persialaiset vähässä Aasiassa *Mykalen* niemekkeellä, jossa he olivat laivoillansa linnoittaneet itsensä mantereelle; heidän leirinsä ja laivastonsa hävitettiin ja täten otettiin ensi askel *karkaussodaksi Persialaisia vastaan*, sekä saarien ja Kreikkalaisten Vähässä Aasiassa vapauttamiseen.

Temistokles rakennutti jälleen ja isonnutti Ateenan sekä, huolimatta Spartaisten vastarinnasta, jotka kateuden silmillä katsoivat Ateenan nousevata valtaa, linnoitutti sen joutuisasti, jonka ohessa tilava Piraion satama samaan aikaan saatiin valmiiksi ja niinikään varustettiin. Osoitetun urhoollisuuden palkinnoksi hankki Aristides neljännen luokan kansalaisille oikeuden toimittaa kaikkia virkoja ja teki sillä tapaa kansavallan täydelliseksi.

B. *Karkaussotia Persialaisia vastaan v. 478—449.*

Kreikan yhdistetty laivasto *Pausaniaan*, *Aristideen* ja *Kimoin* johdolla pitkitti sotaa karkoittaaksensa Persialaiset Trakiasta, Kreikan saarista ja Vähän Aasian siirtomaista sekä valloitti suurimman osan Kyproa ja Byzantionin; mutta Pausaniaan ylpeys liittolaisia kohtaan teki, että Hegemonia (s. o. ylipäällisyys liittovaltain ylitse) merellä siirrettiin Spartalta Ateenalle. Spartalaiset kutsuivat Pausaniaan takaisin eivätkä sen enempää ryyhtyneet sotaan Persialaisia vastaan, jota Ateena-

laiset liittolaisinensa onnellisesti jatkoivat. Kun eräs ylimyspuolue Ateenassa, salaa puolustusta saaden Spartalaisilta, oli Ostrakismon kautta saanut Temistokleen ajetuksi maanpakoon ja Aristides oli kuollut suurimmassa köyhyydessä, niin pääsi *Kimoni*, Miltiadeen poika, liittoväestön päälliköksi. Hän ajoi Persialaiset Trakiasta ja Vähän Aasian kreikkalaisista kaupungeista, voitti heidän laivastonsa ja sotajoukkonsa Eurymedonin joella v. 469, kaunisti sotasaaliilla Ateenan ja yhdisti sen kanssa Piraion niiden pitkien muurien kautta.

Kolmannessa Messenen sodassa (v. 465—456), joka syttyi erään maanjäristyksen aikana, tuli Kimoni ateenalaisella sotaväellä Spartalaisten avuksi, mutta, hänen onnettomasti koetuansa rynnäköllä ottaa Itoomea, lähettivät he hänet takaisin ja Ateenalaiset ajoivat Ostrakismon kautta hänet maanpakoon. Ateenalaiset antoivat Messeneläisille sen vähää ennen valloittamansa Naupakton.

§ 57.

Perikleen aikakausi.

Kimonin jouduttua maanpakoon tuli varsinainen valta Ateenassa kansan ja sen johdattajain käsiin, joista *Perikles*, sen Ksantippon poika, joka sai voitton Mykalen luona, ilman koskaan olemattansa Arkontina, ohjasi, kansapuolueen päämiehenä, 40 vuotta (v. 468—429) Ateenan tasavallan onnen vaiheita. Hän piti 15 vuotta rajatonta valtaa, ei ainoastaan Ateenassa, vaan myös kaikissa paikoissa, jotka olivat Ateenan alaisia. Rahoja uudistustoimiinsa sai hän parhaastansa liittolaisten (Delosta Ateenaan muutetusta) sotarahastosta, jonka varoja hän käytti sekä Ateenan kaunistamiseksi komeimmilla loistorakennuksilla, että myös vissin palkinnon maksamiseksi köyhemmille kansalaisille heidän osaa ottamisistansa kansankokouksissa ja oikeuksissa, joten he kehoitettiin paremmin halustumaan valtion asioihin. Hän määräsi myös palkan sotaväelle ja maksatti valtiokassasta köyhempien teaterimaksut. Myöntämällä näin erinomaisia etuja koki hän voittaa kansan puolelensa, mutta heti kun oli sen suosion

saavuttanut, ei hän enää, niinkuin myöhemmät kansanjohdattajat, noudattanutkaan sen mielipitoja; vaan yhtä vakavana mieliperusteissansa kuin kestäväenä niiden käytännössä, teki hän ainoastaan sen, minkä näki parhaaksi. Siten oli kyllä kansavalta nimeksi, mutta oikeastansa valtion ensimmäinen mies hallitsijana.

Jotta Areopagi ei saattaisi estää häntä kokeissansa koroittaa alempia kansalaisia ja niiden kautta hallita, otatti Perikles (erään Efiälteen neuvosta) siltä pois päätäntöoikeuden useissa lainasioissa, niin myös silmälläpidon kansalaisten tavoista ja valtiovaroista.

Spartan ja Ateenan välinen kateus, joka jo Persian sota-ain aikana oli syntynyt Hegemonian siirtämisestä Ateenalle ja tämän kaupungin linnoittamisesta sekä kolmannessa Messenen sodassa ateenalaisen apuväen takaisin lähettämisestä, vielä enemmän oli kiihtynyt, puhkesi jo ilmi sodaksi, kun Spartalaiset tahtoivat auttaa Teebalaisia valloittamaan Boiotian kaupunkia. Ateenalaiset karkasivat siis heidän päällensä, mutta he voittivat Tanagran luona (v. 457); Boiotialaiset voitettiin kuitenkin uudessa tappelussa (Oinofytan luona) ja heidän useimmat kaupunkinsa pakoitettiin rupeamaan liittoon Ateenan kanssa. 30 vuodeksi tehty rauha ei estänyt uutta, erin turmiollista sotaa syttymästä Ateenan ja Spartan välillä.

§ 58.

Peloponneeson sota v. 431—404.

Kun Ateenalaiset olivat auttaneet Korkyran saaren asujamia sodassa Korintia vastaan, joka oli puolustanut Epidamnoa, ja voittaneet Ateenan liitosta luopuneen korintilaisen siirtopaikan Potideian, vaikka se kyllä oli apua saanut Korintista ja Makedoniasta, sekä saartaneet kaupungin, niin Korinti muntamassa Spartan kokouksessa suostutti Peloponneesolaiset julistamaan välirauhan rikotuksi ja päättämään sodan Ateenaa vastaan, pelastaaksensa Kreikanmaata tämän valtakunnan ylivallasta.

I. *Kymmenvuotinen sota aina Nikiaan viiskymmenvuotiseen sotilakkoon asti v. 431—421.*

Sota alkoi molemminpuolisilla hävityksillä, siten että Peloponneesolaiset, Spartan kuninkaan Arkidamon johdolla, useasti karkasivat Attikaan ja Ateenalaiset laivastollansa hävittivät Peloponneeson ranteita. — Koska sekä Ateenalaiset maalla että Spartalaiset merellä yhä karttoivat vihoillisiansa, niin ei toinen eikä toinenkaan valtakunta voinut saavuttaa mitäkään ratkaisevaa voittoa, ja tämä arvattavasti pitensi sotaa.

Attikan asujamet olivat Perikleen neuvosta vetäytyneet Ateenan sisään, jossa rutto pääsi valloilleen ja tempasi, paitse muita useita uhria, Perikleenkin (v. 429). Sen piiritetyn Potideian ja niinikään Ateenasta luopuneen Mitylenen Lesbos saarella täytyi, ennenkuin apu joutui Spartasta, antautua vihoillisen mielivaltaan. Kleonin ehdotuksesta päättivät Ateenalaiset murhata kaikki Mitylenen miehet, mutta päivää myöhemmin vähensivät he uhriensa lukumäärän vaan kapinan päämiehiin; kuitenkin jaettiin saari Ateenan kansalaisten kesken ja enemmän kuin 1000 ylhäistä Lesbolaista mestattiin Ateenassa.

Peloponneesolaisten karkauksien Attikaan yhä jatkuessa nousi muuan osa Ateenan laivaväkeä maalle Messenian Pyloon ja linnoitti sen oivaliseksi tukipaikaksi Ateenalaisten karkauksille Peloponneesoon; mutta Spartalaiset huomasivat sen sieltäkin päin uhkaavan vaaran, jonkatähden he myös eivät ainoastaan ahdistaneet tätä paikkaa mantereen puolelta, vaan myös miehittivät vastapäätä olevan Sfakterian saaren. Kuitenkin tuli Ateenan piiritetty varustusväki pelastetuksi (Eurymedonin kautta) ja Kleoni otti Spartalaiset Sfakterialla vangiksi.

Mutta Ateenalaisten hyvä onni oli nyt pääsnyt korkeimmillensa; sillä jo samana vuonna Boiotialaiset heidät löivät (Delionin luona) ja Spartalainen Brasidas valloitti monta heidän siirtokuntaansa Makedonian ranteella. Jälleen valloittaakseen nämät kaupungit vei Kleoni sotajoukon Makedoniaan, mutta Brasidas pakoitti hänet tappeluun ja voitti *Amfipolin* luona v. 422; kun nyt Kleoni oli hukkunut paetessansa ja

Brasidas kuollut haavoihinsa, välitti Nikias rauhan 50 vuodeksi, jonka johdosta voittomaat ja vangit olivat molemmin puolin takaisin annettavat.

II. Sodan uudistamisesta retkeen Siciliata vastaan

v. 418—413.

Kun muutamat doorilaiset valtakunnat eivät suostuneet Nikiaan rauhaan, tekivät Sparta ja Ateena liiton pitääksensä rauhaa voimassa, joka taas vaikutti vastaliiton, jonka päänä oli Argo. Mutta koska keskinäiset valitukset siitä, ett'ei rauhan ehtoja täytetty, antoivat syytä uusiin riitaisuuksiin Ateenan ja Spartan välillä, onnistui kevytmieliselle ja sodanhimoiselle *Alkibiadeelle* saada Ateenalaiset hylkäämään liiton Spartan kanssa ja käymään Argolaisten puolelle. Lakedaimonilaiset voittivat liittoväestön Mantineian luona (v. 418).

Sotaretki Siciliata vastaan (v. 415—413). Tuskin oli yritys vallan perustamiseen Peloponneesolla mennyt turhaan, ennenkuin Ateenalaiset, Segestalaisten Siciliassa kutsuttua heidät avuksi Syrakusaa (ja Selinoa) vastaan, lähettivät *Alkibiadeen*, Nikiaan ja Lamakon johdossa laivaston Siciliaan, siinä toivossa, että Sicilian valloittamisella perustaisivat Ateenan ylivallan kaikkien Kreikkalaisten ylitse. Mutta Alkibiades kutsuttiin pian Salamilaisen (pyhissä lähetyksissä käytetyn) laivan kautta takaisin Ateenaan puolustamaan itseänsä sitä kannetta vastaan, että hän muka oli lyönyt Hermes-patsaat kuumoon ja häväisnyt salapyhäisyydet. Hän pakeni Argoon ja, kun hän Ateenassa tuomittiin kuolemaan, sitten Spartaan, jossa hän kehoitti auttamaan Syrakusalaisia. Sillä välin voitti Nikias tappelun Syrakusan muurien edustalla ja piiritti kaupungin, joka oli jo antautumaisillansa, kun Gylippo tuli Spartaisten apujoukkoin kanssa ja saarsi Ateenalaiset. Tosin saivat Ateenalaisetkin lisäväkeä Demosteneen ja Eurymedonin johdolla, mutta voitettiin eräässä meritappelussa, jossa Eurymedoni kaatui; Nikias ja Demostenes otettiin vangiksi ja murhattiin, muut vangitut Kreikkalaiset salvattiin kivenlouhoksiin ja osa heitä sittemmin myötiin orjiksi.

III. *Dekeleian sota v. 413—404.*

Samaan aikaan olivat Spartalaiset Alkibiadeen neuvosta, karatessansa Attikaan, linnoittaneet Dekeleian, jossa heillä oli alati varustusväkeä, joka hävittämistään hävitti maata; paitse sitä olivat he tehneet liiton Persian maaherran Tissaferneen kanssa ja saattaneet monta Ateenan liittolaista erkanemaan. Tässä hädässängsä kutsui Ateenan meriväestö taas Alkibiadeen ylipäälliköksensä; hän hävitti Spartan laivaston *Kyzikon* luona v. 410, otettiin Ateenassa vastaan suurella riemulla, mutta menetti taas ylipäällikkyyden, kun alapäällikön Antiokon, hänen poissa ollessansa, Spartalainen Lysanteri voitti (Notionin luona). Kymmenen sotapäällikköä, niiden seassa Kononi, pantiin nyt Ateenan laivastoa johtamaan ja he voittivat Spartalaisen Kallikratidaan *Arginuousain saarten* tykönä (v. 406). Sittekin toki päättyi sota Spartan eduksi Lysanterin voiton kautta *Aigospotamoin* luona v. 405. Ateenan täytyi, vähät aikoja piirityksessä oltua, näljän tähden antautua, heittää laivansa altiiksi (paitse 12), hajoittaa Piraion pitkät muurit ja linnoitukset, ottaa vastaan ylimysvallallinen hallitusmuoto, auttaa Spartalaisia kaikissa sodissa ja asettautua heidän ylipäällikkyytensä alle. Hallitus annettiin 30:lle niin kutsutulle *Tyrannille* (vallikolle), jotka, heidän 8 kuukautta sangen mielivaltaisesti ja hirmulla hallittuansa, Trasybulo ajoi pois erään maanpakolais-joukon avulla; kansavalta uudistettiin ja yleinen anteeksiantamus julistettiin. — Alkibiades murhattiin salaa Frygiassa Spartan vaikutuksesta.

§ 59.

Spartan ylipäällikkyyden.

Se apu, jonka nuorempi Kyyro sai sodassa veljeängsä Artakserkses II:ta vastaan (katso § 18), tuotti Kreikkalaisille Vähängsä Aasiassa sodan Persian maaherrojen (Tissaferneen ja Titrausteen) kanssa. Spartalaiset ottivat osaa tässä sodassa;

heidän kuninkaansa Agesilao voitti tappelun Paktolon luona ja aikoi jo lopettaa Persian valtakunnan, kun tyytymättömyys Spartan ylipäällikkyyteen ja Persian kullat saattoi Argon, Korintin ja Teeban kansavallallisen puolueen alkamaan sotaa Spartalaisia vastaan, johon myös Ateenalaiset sanoivat mielellään ryyhtyvänsä, toivoen muka astuvansa tämän uuden kansavallallisen liiton, etupäähän.

Korintin sota v. 394—387. Teebalaisten lyötyä Lysanteri *Haliarton* luona ja tämän kaaduttua palasi Agesilao Aasiasta sotajoukkoinensa, joille hän ei ilmoittanut äsken tullutta sanomaa Spartan laivaston tappiosta *Knidon* luona (katso § 18), ja voitti liittolaiset *Koroneian* luona v. 394. Voiton jälestä Knidon tykönä rakensi Kononi Persian rahoilla uudestaan Ateenan pitkät muurit ja sai takaisin synnyinkaupungillensa, ehkä vähäksi aikaa, herruuden merellä.

Luovuttaakseen Persialaiset Ateenan liitosta lähettivät Spartalaiset laivastonpäällikön *Antalkidaan* Persian hoviin ehdottelemaan rauhaa, jonka ehtojen mukaan he tahtoivat Persian kuninkaalle jättää Aasian mannermaan, mutta vaativat sitä vastoin vapautta saarille ja kreikkalaisille valtakunnille. Näillä ehdoilla tehtiin niin kutsuttu *Antalkidaan rauha* v. 387 ja Sparta voitti sillä niin paljon, että kaikki ylimmyydet Kreikanmaassa lakkasivat.

§ 60.

Sota Spartan ja Teeban välillä v. 378—362.

Spartalaiset valtasivat Foibidaan johtaessa eräällä retkellensä Boiotian kautta (Olyntoon) Kadmean v. 387, johon heitä oli kehoittanut Teeban ylimysvallallinen puolue; karkoitettut kansavaltalaiset pakenivat Ateenaan, mutta palasivat puettuina tuntemattomiksi *Pelopidaan* johdolla Teebaan, murhasivat ylimyspuolueen päämiehet, jotka olivat eräissä juhlapidoissa juopuneet, sekä asettivat uudestaan kansavallan v. 378. Turhia olivat Spartalaisten karkaukset Boiotiaan; heidän kuninkaansa Kleombroto voitettiin *Epaminondaan* uuden sota-

järjestyksen, etenkin vinolinjan, avulla *Leuktran* luona ja kaatui v. 371.

Kun Spartalaisten kärsimä tappio joudutti heidän liittolaisiansa Peloponneesolla luopumaan heistä, niin Teebalaiset, jotka tahtoivat auttaa näitä ja Spartan jäännöksille perustaa oma valtansa, karkasivat Epaminondaan ja Pelopidaan johdolla Peloponneeseen. He uhkasivat Spartaa, vapauttivat jälleen Messenian omaksi valtioksi ja suostuttivat Arkadialaiset rakentamaan Megalopolin liittolinnaksi Spartaa vastaan. Kun nyt Epaminondas neljännesti karkasi Peloponneeseen, haavoitettiin hän ennen tappelun päätyttyä *Mantineian* luona v. 362 ja kuoli, tiedon toki saatuaan voitosta. Yleinen voipumus pakoitti Kreikan valtakuntia rauhan tekoon, ja Spartalaiset myödyttivät, kauan tehtyänsä vastarintaa, Messenian itsenäisyyden.

§ 61.

Makedonian sekautuminen Kreikan asioihin.

1) *Fokilais-sota (v. 355—346)*. Amfiktyonit olivat tuominneet Fokilaiset liialliseen rahasakkoon, sentähden että olivat viljelleet Delfoin temppelin maata, ja kun he eivät maksaneet tätä sakkoa, mutta vielä lisäksi anastivat itse temppelin, saivat Teebalaiset (ja Lokrilaiset) käskyn panna tuomio toimeen. Fokilaiset pestasivat temppelin varoilla sotaväkeä ja kävivät, kolmen veljeksensä (Filomeelon, Onomarkon ja Fayllon) johtaessa, heitä vastaan nyt syttynyttä sotaa osaksi onnellisesti, kunnes Teebalaiset kutsuivat Makedonian kuninkaan Filippon avuksensa. Tämä hävitti kaikki Fokin kaupungit, joiden asujanten tästedes sallittiin vaan kylissä asua, ja sai itsellensä Fokilaisten kaksi ääntä Amfiktyonien liittokunnassa sekä Delfoin temppelin hoidon.

2) *Pyhä sota Amfissaa vastaan (v. 339)*. Makedonian kuningas Filippo, valloitettuansa jo useampia Kreikan kaupunkeja Makedonian ja Trakian rantamailla (Amfipolin, Pydnan ja Olynton) ja suojelijana Feerain vallikoita (tyrannia) vastaan vietyä sotaväkensä Tessaliaan, etsi nyt uutta tilaa tullakseen

sotajoukolla Kreikanmaahan ja suostutti sitä varten (puhujan Aiskineen kautta) Amfiktyonit päättämään rangaista Lokri-laisia Amfissassa siitä, että olivat viljelleet erästä entiseen aikaan Delfoin jumalalle pyhitettyä maapalstaa, ja antaa Filip-pon panna tämä päätös toimeen. Hän karkasi siis Kreikan- maahan melkoisella sotajoukolla, mutta osoitti väestämällä Elateian, Boiotian avaimen, itsellensä olevan ihan toiset aikeet.

3) *Kreikanmaan vapauden loppu.* Kun saatiin tieto Ela- teian väestämisestä, joka nosti yleisen hämmästyksen, oli Demostenes ainoa Ateenassa, joka uskalsi vaatia laivaston ja sotajoukon varustamista. Erään lähetyskunnan johtajana kii- rehtii hän Teebaan ja kehoittaa sitä tekemään liittoa Ateenan kanssa. Hänen voimallinen puheensa voitti Filippin ostamat puhujat ja Makedonian puoleisen labkokunnan; useampia mui- takin kaupunkia yhdistyi liittoon. Filippo jätti nyt toistaiseksi sodan Ateenalaisia ja Teebalaisia vastaan ja karkasi ensin Amfissan päälle, jonka hän näyttää kukistaneen, voitettuaan Ateenasta lähetetty apuväestö. Sitten seurasi päättävä tap- pelu, jossa liittolais-sotajoukko (Ateenalaiset Kareen ja Lysik- leen johdossa), kahdesti onnella tapeltuansa, voitettiin makedonialaisen Falangin avulla *Kaironeian* luona v. 338, ja jossa se nuori Aleksanteri ratkasi tappelun Teebalaisten pyhän joukon peräti hajoittamalla. Teebaa rangaistiin kovasti erka- nemisestansa ja sen täytyi ottaa makedonialaista varustus- väkeä Kadmeaan. Ateena taas, joka varustihe vastustamaan mitä hurjimmasti, sai kohtuullisen rauhan (ett'ei sen masen- taminen viivyttäisi sotaa Aasiata vastaan), pienemmät valta- kunnat kiirehtivät ostamaan armoa, ja Filippo julistettiin suu- rassa Korintin kansallis-kokouksessa Kreikkalaisten ylipäälli- köksi Persiata vastaan.

§ 62.

Kreikkalaisten sivistys.

Kreikkalaisten *Uskonto* oli alussa siinä, että luonnon- voimille ja luonnonilmeille osoitettiin jumalallinen kunnia. Siten merkitsi Zeys (Jupiteri) taivasta, Deemeeter (Ceres)

maata, Poseidoni (Neptuno) vettä, Heefaisto (Vulkano) tulta, Apolloni aurinkoa, Artemis (Diana) kuuta, j. n. e.; mutta vähitellen ruvettiin pitämään jumaloita lihallsina olennoina ja omistettiin heille ihmisen tunteita, himoja ja toimituksia. Tämän monijumalaisuuden ohessa ei ole kumminkaan aavistus yhdestä ainoasta, korkeimmasta olennosta ollut aivan vieras Kreikkalaisille; se on nähtävä siitä, että ajateltiin olevaksi välttämätön sallimus, jonka alaisia itse jumalatkin olivat, ja Jupiteri kaikkein ylivaltiaaksi.

Alhaisempana jumalallisten olennoiden luokkana olivat: 1) *Daimoonit* (haltijat), jotka olivat osittain jumaloituja luonnonvoimia, niinkuin joki-, vuori- ja metsäjumalia, osittain ruumiillisiksi käsitettyjä ajatelmia, niinkuin pelko, onni, häpy, j. m. s. 2) *Heeroot* (sankarit) eli jumaloitut ihmiset (myös puolijumalat nimeltä), niinkuin Herkules, Kastori ja Polluks, Teeseys y. m. Ajatus elämästä jälkeen kuoleman asetti jumaloita manalaankin: Pluutoni, Parkat.

Jumalanpalvelus oli enimmäkseen ubraamista, jota joko taivalla vuorilla, metsissä ja lehdikoissa, tahi temppeleissä, etenkin vissinä juhlina, toimittivat papit, ja jonka esineinä oli osittain eläimiä (milloin yksi kerrassaan, milloin useampia — hekatombit), osittain hengettömiä kappaleita, niinkuin hedelmiä, viiniä, hunajata, maitoa, suitsutusta, j. n. e.; muinaisaikoina eivät ihmisuhritkaan olleet aivan harvinaisia. Muita jumalanpalveluksen muotoja olivat lyhyet rukouskaavat, juhlahajjat, juhllalliset saatot ja uskonnolliset tanssit. Mutta ei ainoastaan tällä tavoin koettu saavuttaa jumaloiden armoa ja sovittaa heidän vihaansa; luultiin myös voitavan saada ilmoituksia heidän tahdostansa: välittömästi Ennuspaikoissa (Orakuleissa), joista kuuluisimmat olivat Jupiterin Dodonassa ja Apollonin Delfoissa; välillisesti uhriteurasten sisuksista, erityisten lintujen lennosta ja äänistä, ilmiöistä ilmassa, unista, y. m.

Kreikan valtakuntien *hallitusmuoto* oli alkuansa ruhtinavallallinen, sitten (katso § 51) tasavallallinen, moninaisimmasti vaihetellen. Yksi Neuvoskunta, yksi Kansankokous ja tavallisesti vuodeksi valitut virkamiehet käyttivät hallitusta. Muutamissa valtakunnissa oli vaan yhdellä kansalais-luokalla, joko vapasukuisilla taikka rikkailta, oikeus toimittaa neuvoskunnan ja esivallan virkoja — *Ylimysvallallinen* hallitusmuoto; toisissa

oli tämä oikeus kaikilla kansalaisilla, katsomatta syntyperää ja varallisuutta — *Kansavallallinen* hallitusmuoto. Kansankokouksessa, joka voi hyväksyä eli kumota Neuvoskunnan ehdotuksia lainsäätämistä, virkamiesten valitsemisesta, sodasta ja rauhasta, samoin kuin kansan oikeuksissa otti jokainen määrättyyn ikään joutunut kansalainen osaa. Kun molempien näiden hallitusmuotojen, Ylimys- ja Kansavallan, keskenänsä riitaisat luonteet tavallansa valmistuivat, niin syntyi niistä huonompia sivumuotoja, siten että Ylimysvalta muuttui *Harvainvallaksi* ja Kansavalta *Alhaisovallaksi*. Vähänaikuisesta n. k. *Tyranniin* (vallikkojen) ilmaumisesta, katso § 51.

Taide. Rakennus- ja kuvanveisto-taiteessa ei ole yksikään kansa vertoja vetänyt Kreikkalaisille. *Rakennustaide* alkoi aivan törkeillä teoksilla: mahdollottoman isoja kiviarkkoja, alussa hakkaamattominakin, ladottiin ilman muurisavetta päälletyksiin suunnattomiksi muuriksi; tätä rakennustapaa sanottiin Kyklopilaiseksi, josta vielä on jäännöksiä säilyneinä (leijonaportti Mykeenaissa, Argon, Mykeenain ja Tiryntin muurit). Doorilais-vaelluksen jälkeen havataan kohta kolme erilaista pylväslaataa: yksinkertainen Doorilainen, runsailla koristeilla varustettu Korintilainen ja niiden välillä oleva Jonilainen. Koko toisessa aikakaudessa olivat jumaloiden temppelit melkein yksinään rakennustaiteen esineenä; vasta Perikleen aikana ruvettiin sillä kaunistamaan kaupunkia, olletikin Ateenaa kilpaleikkiin kuuluvilla rakennuksilla: teatereilla, Odeumeilla ja Hippodromeilla, ja sen ohessa rakettiin temppeliä siihen iloiseen, somatekoiseen Jonilais-tapaan; ainoasti Siciliassa yhä vaan pidettiin niitä vanhoja Doorilais-muotoja, jotka ihmetyttävät jättiläiskoollansa ja itse perustusaatteensa robkeudella. — *Kuvanveisto-taiteen* pääesineenä olivat jumalain kuvat; muinaisimpina aikoina veistettiin nämä puusta ja varustettiin oikeilla vaatteilla, myöhemmin heitä valettiin malmista ja hakattiin marmorista, ja vielä myöhemmin kuvattiin kultaan ja elfenluuhun, sekä tehtiin vartalokuvia, joukoittain ja koho-veistein, temppelien koristamiseksi. Mainioimmat taiturit olivat: Feidias (häneltä Jupiteri Olympiassa ja Minervan mahdollottoman suuri vartalokuva Ateenan akropolissa), Polykleeto

Argossa, Myyroni, Skoopas, Praksiteles, Lysippo, y. m. — Paljoa myöhemmin näitä molempia mainituita taiteita syntyi *Maalaustaide*, joka vasta Persian sotien perästä yleni korkealle täydellisyyden kannalle Polygnooton, Zeuksen, Parrasion ja erinomattain, Aleksanteri Suuren ajoilla, Apelleen kautta. Heidän teoksensa olivat osittain seinämaalauksia (enintänsä kalkitusmaalauksia), osittain taulukuvia.

Kirjallisuus: a) Runotaide, ja ensinnä Kertomarunollinen, sitte Laulurunollinen, kukoisti aikaisimmin siirtomaissa Vähän Aasian länsiranteella; Näytelmällinen runous muodostuu vasta v. 500:n jälkeen, etenkin emämaassa, mutta oikeastaan Ateenassa. *Kertomarunous* tavataan jo noin 1000 v. e. Kr. täydellisyyden kukkulalla Homeeron Iliassa ja Odysseiassa. *Opettavainen* runoustaide pääsi Hesiodon ja *Satu* Aisoon kautta ensin kehkeämään. Muutoskohtana Kertomarunosta Laulurunoon oli, Kertomarunosta vähän poikkeavalla runomitalla, *Huoliruno*, jossa Tyrtaios, Soloni, Simonides loistivat. *Laulurunous* supeammassa merkityksessä jakautui *Aiolilaiseen*, joka oli aiottu yhden ainoan laulettavaksi, kielisoittimen mukasoitella ja mitallisoin liikunnoin, ja *Doorilaiseen*, jota laulettiin Kuoritanssin oheen. Edellisessä olivat mainiot Alkaios ja Saffo, jälkimmäisessä Ibykos, Simonides, mutta kuuluisin kaikista oli Pindaros voittovirsistänsä. *Murhenäytelmässä* olivat korkeimmalla kannalla Aiskylos, Sofokles ja Euripides, *Komedianäytelmässä*, Aristofanes. *b) Puhujataide* kukoisti pian ainoastansa Ateenassa, Perikleen, Lysiaan, Isokrateen, Aiskineen ja vertaansa löytämättömän Demosteneen kautta. *c) Tieteistä* viljeltiin ensinnä *Viisaustiedettä*; Taales, yksi niitä seitsemän viisaan nimellisiä, ja Pytagoras ovat tunnetut viisaustieteellisten koulukuntain perustajoina; Sokrates, Delfolaisen ennusjumalan lauseen mukaan viisain kaikista ihmisistä, koki neuvolla ja esimerkillä vastustaa aikakautensa tapojen turmelusta ja opettaa ihmisille oikeampia käsityksiä heistä itsestään, tiedoistansa ja velvollisuuksistansa, ystävällisten kanssapuheiden muodossa; mutta hänen täytyi ei ainoastaan kärsiä pilkkaa ja vainoa, vaan myös, syytettynä oikeuden edessä että muka vietteli nuorisoa ja tahtoi asettaa uusia jumalia, tuomittiin hän kuolemaan

ja tyhjensi myrkkymaljan v. 399. Hänen opetuslapsistansa Platoni ja tämän oppilainen Aristoteles perustivat mainioita viisaustieteellisiä oppijärjestöjä. Taiteellista *Historian* käytäntöä tapaamme vasta Heerodoton suorassa kertomuksessa sodasta Kreikkalaisten ja Persialaisten välillä ja vielä enemmän Tukydiddeen historiassa Peloponneeson sodasta; huononemassa taas näyttää se jo olevan Ksenofontin teoksissa. *Lääkärिताitoa* rupesi Hippokrates ja *Luonnonhistoriaa* Aristoteles tieteellisesti viljelemään.

Kreikkalaisten *Kauppa* oli ensi aikakautena ainoastaan sisäkohtainen; he antoivat muka Foinikialaisten pitää kauppaa rannoillansa; mutta Troian sodan perästä poistettiin Foinikialaiset syrjään ja Kreikkalaiset itse, etenkin Korinti, Aigina, Jonian ja Kykladien kaupungit, kävivät täydellistä ulkokohtaista merikauppaa, jota edistytettiin vuorovieraisuudella, juhlapidoilla ja siirtomaiden perustamisella; Persialais-sotien lakattua kohosi Ateena etevimmäksi kauppavallaksi.

Kreikkalaisten kauppaa käytiin 1) Kreikan eri valtakuntien kesken, 2) emämaan ja siirtokuntain välillä, 3) ulkomaan kanssa, ja sitä näihin pääsuuntiin: a) idässä Vähän Aasian sydänmaille, aina Kappadokiaan ja Pontoon asti; b) koillisessa Trakiaan, Propontiin, Ponto Eukseinoon ja sen pohjaispuolisista rantakaupungeista sisä-Sarmatiaan; c) etelässä Kyproon, Egyptiin, Kyreeneen ja sieltä sisä-Afrikaan; d) luoteessa Jonian ja Adrian merellä ja Epidaurosta sisä-Illyriaan; e) lännessä Italiaan, Hispaniaan ja Galliaan. Ainoastaan Ateenalaiset kulkivat kaikkia näitä kauppateitä. Päätavaroita: 1) *tuotavia*: jyviä siirtomailta Kimmerian Bosporolta ja Siciiliasta; käsityö- ja rakennusaineita Trakiasta ja Makedoniasta; elfenluuta Afrikasta; orjia Frygiasta, Trakiasta ja Skytiasta; palttinaa ja paperia Egyptistä j. n. e. 2) *vietäviä*: viiniä, öljyä, hunajata, vahaa, metalliteoksia j. n. e.

II. Makedonialaiset.

§ 63.

Makedonian Maantiede.

Rajat: etelässä Kambunian vuoret ja Aigeian meri; idässä Strymoni, Filippo II:n ajoista Nesto; pohjassa Skardon vuoret; lännessä Illyria.

Vuoria: etelässä Kambunian vuoret ja niihin kuuluva Olympo; lännessä, pohjassa ja idässä useita Skardon vuori-
selänteiden haaroja.

Vesiä: Trakian meri, Strymonin ja Termain lahtien kanssa, jotka tekevät Kalkidikeen saarenon, joka taas päättyy kolmeen niemeen (Akte ja sen kärki Aato, Sitonia ja Palleene).
Jokia: Nesto ja Strymoni, molemmat Strymonin lahteen.

Kaupunkia: Pydna (tappelu v. 168), Pella (asuinlinna), Tessalonika (nyt Saloniki, Ciceronin maanpako), Potidea (katso § 58), Olynto (Filippo II:n hävittämä), Amphipolis Strymonin luona (Ateenan siirtopaikka, tappelu v. 422), Filippii (tappelu v. 42).

§ 64.

Makedonian historia Aleksanteri Suureen asti.

Makedonian valtakunnan perustajaksi sanovat muutamat Temeneen jälkeläistä *Karanoa* Argosta, joka (noin v. 813) asetti Doorilaisen siirtopaikan Ematiaan; toiset mainitsevat Perdikkas I:stä, samoin myös Temeneen sukua Argosta, sen ensimmäiseksi kuninkaaksi. Järjestetty historia alkaa vasta Persialaisten vallattua Makedonia. Kuningas Amyntas I antoi Persian maaherralle Trakiassa, Megabazolle, ne tavalliset alammaisuuden osotteet, maata ja vettä, ja oli edeskinpäin koko hallitusaikansa Persian maaherrana. Hänen poikansa *Aleksanterin* täytyi ottaa osaa Kserkseen sotaretkeen ja koki, Mardonion lähettiläänä, turhaan saada sovintoa Ateenalaisten kanssa, joille hän ennen Plataian tappelua ilmoitti Barbarilaisten rynnäkkötuuman. Aleksanteri käytti myös eduksensa tämän tappelun kunniallisen loppumisen; hän lakkasi olemasta maaherrana Persian alla ja teki Persialaisten tappion täydellisemmäksi, kun he Makedonian kautta pakenivat. Ateenan siirtomaiden perustaminen Makedonian ranteilla nosti kuningas Perdikkas II:ssa kateutta, jonka tähden hän Peloponneeson sodassa yhtyi Spartalaisiin. Hänen jälkeisensä Arkelao vaikutti kreikkalaisen sivistyksen syntymistä Makedonialaisissa. Hänen kuoltuansa seurasi mitä turmiollisin aika Makedonian historiassa: vihollis-

sia idässä ja lännessä, sisämaassa puolueiden raivoa sekä yhä ja usein tapahtuvia kuninkaan murhia, — kaikki tämä saattoi valtakunnan turmionsa partaalle, ja ainoastaan Filippo II:sen jalo voima taisi pelastaa sen häviämästä.

Filippo II (v. 359—336), joka ollessansa kolme vuotta Epaminondaan perheessä oli oppinut kreikkalaista sivistystä ja teebalaista sodankäyntitaitoa sekä tullut tuntemaan Kreikan valtakuntien keskinäisen kovin karsaan välin, näyttää jo hallituksensa alusta tehneen Persian valtakunnan kukistamisen elämänsä tarkoitukseksi. Hän paransi sentähden ei ainoastaan sota-asiat sillä, että pani toimeen falangin, jonka voima osoitti tiheissä yhdysrivissä, raskaissa sota-asuissa ja pitkissä Sarissoissa (keihäissä), mutta koki myös saada haltuunsa Trakian rannikkoa ja ylipäällikkyyttä Kreikanmaassa, jonka kautta Kreikan sotavoimat tulisivat hänen johdettavikseen. Tämän perille hän pääsi, ehkä sangen hitaasti, siten että hän pitkät ajat oli olevinansa Kreikan vapauden suojelijana ja sen jumalain oikeuksien puolustajana, osittain myös yksityisten henkien kautta, jotka hänelle onnistui kullallansa voittoa, mutta erinomattain Kreikan valtakuntien sisällisen heikkouden, keskinäisen kateuden ja riitaisuuden kautta. Katso enemmän § 61. Mutta tuskin oli hän saanut tämän ylipäällikkyyden ja hänen sotajoukkonsa etuväki jo lähtenyt Aasiaan, kuin hänet murhasi eräs Pausanias (jonka valitusta siitä, että muka oli saanut kärsiä pahaa menetystä muutamalta kuninkaan sukulaiselta, hän ei ottanut korviinsa).

§ 65.

Aleksanteri Suuri v. 356—323.

Aleksanteri, syntynyt v. 356 samana yönä, kuin Herostrato poltti Dianan temppelin Efesossa, Aristoteleen kasvatama ja sangen harras runoustaiteelle, varsinkin Homeeron laululle, nousi tuskin 20 vuotiaana kuninkaan istuimelle ja rankaisi isänsä murhaajan. Ja kun Demosteneen yllättämät Kreikkalaiset eivät tahtoneet tunnustaa häntä ylipäälliköksi, niin läksi hän pikaisesti sotavoimalla heitä vastaan, nöyryytti

heidät kohdastaan ja sai vahvistuksen ylipäällikkyydestä Persiata vastaan. Koska hän sitten, retkellä pohjanpuolisia Barbarilaisia vastaan, joiden erkanemista hänen altansa hän tahtoi estää, oli tunkeutunut Isterin ylitse ja palatessansa menetyksellä masentanut Illyrialaiset (Taulantilaiset), oli muuan väärä sanoma hänen kuolemastansa saattanut Teebalaiset erkanemaan pois; sentähden tuli hän äkistänsä Boiotiaan ja hävitti Teeban, mutta säästi temppeleitä ja runoilija Pindaron taloa sekä möi jällelle jääneet (30,000) asujamet orjiksi.

Hänen sotaretkensä Persialaisia vastaan.

Senjälkeen jätti hän Kreikan ja Makedonian hallituksen Antipaterille ja läksi itse 35,000 miehellä *valloittamaan* sitä sisällisestä voimattomuudesta lähes hajonnutta *Persian valtakuntaa*. Vuonna 334 meni hän Hellespontin yli ja voitti Dareion maaherrat *Granikon* luona, jossa Kleito pelasti hänen henkensä. Retketessään edellensä pitkin Vähän Aasian länsi- ja etelärannetta otettiin hän melkeen joka paikassa ilolla vastaan vapauttajana muka Persian vallan alta. Ruvettuansa talvimajoille siihen sotapäällikkönsä Parmenionin valloittamaan, hedelmälliseen Frygiaan (ja Gordionissa hakattuansa poikki sen mainion solmun), läksi hän v. 333 Kilikiaan, kääntyi Tarsossa tautiin kylpemisestä (Kydno-joessa), mutta parani lääkärinsä Filippon avulla, jota oli koettu saattaa hänen luulemisen alaiseksi. *Isson* luona Syrian rajalla hän voitti itse Dareion; 100,000 Persialaista kaatui tappelussa; Dareio pääsi hädin tuskin pakoon; rikas leiri kalliine telttineensä ja Dareion lähimmäiset sukulaiset joutuivat voittajan käsiin, joka kohteli näitä vankia tavallisella lempeydellänsä. Dareion paetessa Eufraatin ylitse ja tehdessä turhia rauhan ehdotuksia, joilla hän tarjoutui jättämään kaikki maat aina Eufraatiin asti, valloitti Aleksanteri v. 332 *Syrian, Kyypron ja Foinikian*, jossa saarikaupunki Tyro oli ainoa, joka ei tahtonut ottaa vastaan makedonialaista varustusväkeä, ja vasta seitsemän kuukauden piirityksen perästä mantereelta saareen tehdyn vallin ylitse rynnäköllä otettiin. Vielä valtasi hän *Palestinian ja Egyptin*,

jossa hän pelastajana Persian ikeen alta otettiin ilolla vastaan ja turvatakseen voittomaatansa perusti Aleksandrian, tukevan, enimmäkseen kreikkalaisen, satamakaupungin, vasemmalle Niilin suulle. Täältä seurasi häntä osa joukkoonsa Libyan erämaan läpitse Jupiteri Ammonin temppeliin (jonka pappien sanotaan julistaneen hänet Jupiterin pojaksi).

Palattuansa Aasiaan voitti hän *Gaugameelan* tykönä Arbeelan lähistössä (1 p. Lokak.) v. 331 Dareion, joka pakeni vaikeammin päästäviin koillis-puolisiin maakuntiinsa, sill' aikaa kuin voittaja viipymättä anasti ne rikkaat ja arvoisimmat lounas-puoliset maakunnat, *Babylonian*, *Suusianan* ja *Persin*. Aleksanteri palasi sitten Median kautta etsimään Persian kuningasta, mutta tapasi hänet Partiassa jo Arakosian ja Baktrian (Besso nimisen) maaherran murhaamana. Dareion kuoleman kautta poistui viimeinen este, joka oli pidättänyt Persian ylityksiä viskaumasta voittajan syliin, ja tälle onnistui enemmän viisaan valtiotaitonsa kuin loistavain voittojensa kautta *perustaa Persialais-Makedonialainen valtakunta*.

Että hän niin pian valloitti itäisen osan valtakuntaa, siihen vaikutti parhaastansa kolme keinoa: 1) hän antoi niiden maaherrojen, jotka tunnustivat hänet itämaan valtiaaksi, pitää entiset maaherrakuntansa; 2) hän rupesi pitämään entisten Persian kuningasten pukua ja tapoja, juhlamenoja ja hovikuntaa, näyttääksensä niin vähän kuin mahdollista vieraalta valloittajalta; 3) hän pitkitti tähän asti menestynyttä keinoansa, että käyttää lempeämpää ja Persialaisten kansallistunteita vähemmän loukkaavata valtaa kuin heidän omat hallitsijansa.

Aleksanteri, matkattuansa itä-maakuntien läpitse, ajoi takaa aina Sogdianaan asti Dareion murhaajata, maaherra Bessoa, joka oli kutsuttanut itsensä kuninkaaksi nimeltä Artakserkses IV, otti hänet vangiksi ja tapatti hänet. Jouduttuansa Persian valtakunnan koilliselle rajalle, päätti hän tulla koka Aasian kuninkaaksi, jonka viimeisiä ääriä lähellä hän jo luuli olevansa. Sentähden ryyhtyi hän sotaretkeen n. k. Skytialaisia ja Indiata vastaan. Hän meni Jaksarteen ylitse, mutta kun paimentolaiset karttivat tappelua ja maa näytti yhä vaan autiommalta ja laihemmalta, kääntyi hän pian takaisin ja linnoitti ainoastansa rajan Jaksarteen luona.

Kuitenkin ilmutui tyytymättömyyttä Aleksanterin hallituksen suhteen niiden ylävämpien Makedonialaisten seassa, jotka olivat seuranneet häntä Aasiaan ja eivät hyväksyneet läänien antia Persian aatelistolle eivätkä tahoneet osoittaa kuninkaalle sitä jumalallista kunnioitusta, jota hänen, ollen Persialais-kuningasten seuraaja, täytyi itsellensä vaatia; mainiot miehet, niinkuin Parmenioni ja hänen poikansa Filotas, Kleito ja Kallistenes saivat kuolemallaan maksaa rohkean tyytymättömyytensä.

Aleksanterin sotaretki länsi-Indiaan

v. 327 ja 326.

Mitä urhoollisimmista barbarilaisista kootulla sotajoukolla, jonka ytimenä vielä kumminkin oli Makedonialaisia ja Kreikkalaisia, meni Aleksanteri keväällä v. 327 Indian rajan ylitse ja vaelsi, siinä luulossa, että hän kohta oli ennättävä Aasian itärannalle, alinomaa ja ankarasti tapellen Pendschabin rai-vokkaiden ja urhoollisten kansakuntien kanssa, eteenpäin aina Hyfasiin asti. Onnestansa tuli hänen erinomattain kiittää eripuraisuutta pobjais-Indian ruhtinasten välillä ja liittoansa valtavimpien kuningasten kanssa, niinkuin Taksileen ja Pooron kanssa, jotka suurten etujen kautta saatiin antaumaan Makedonian ylivallan alle, ottamaan vastaan makedonialaisia maaherroja (linnojen päälliköiksi) tahi itse rupeamaan maaherroiksi. Mikäli Aleksanterin tieto Indian laveudesta lisäytyi, kuta enemmän hänen sotaväkinsä niissä tuimissa tappeluissa suli yhä vähemmäksi ja kuta useammin huolettavia sanomia tuli maaherrojen menoista valtakunnassa, sitä enemmän luopui hän aikeestansa valloittaa Indiata ja tyytyi vaan tiedustele-miseen huokeamman tien saannista uutta sotaretkeä varten. Hyfasin luona käänsi hän (kuten sanotaan, pakotettuna väestönsä nurkumisista?) retkensä idästä etelä-suuntaan. Hän purjehti jonkun osan kanssa joukkoansa laivastolla (1800—2000 alusta), joka oli Hydaspeen luona rakettu ja Nearkon ohjaannon alla, alas Hydaspesta ja Akesinesta myöten ja, vallattuansa uljaat Mallilaiset (ja Oksytrakialaiset), Indoa myöten, jonka suut tutkittiin ja taas kohta aiotun uuden sotaretken varaksi linnoitettiin, Indian valtameren. Nearko vei laivaston Erytran meren kautta Persian lahteen ja löysi Eufraatin ja Tigrin suun;

mutta Aleksanteri palasi suurimman osan kanssa sotajoukko-ansa maata myöten Persiin.

Hänen viimeiset ikävuotensa kuluivat ilman mittäkään sotavehkeitä, järjestellessä valtakunnan sisärakennusta, mutta etenkin suurissa varustamisissa uuteen sotaretkeen, luultavasti Indiata vastaan. Mutta hän kuoli v. 323, liiallisen vaivannäön seurauksista ja ylenpaltisen elannon tähden ystävänsä parissa, Babylonissa ainoastaan 32 vuoden ikäisenä.

§ 66.

Aleksanteri Suuren valtakunnan jakaminen.

Aleksanterin kuoltua asetettiin kuninkaanistuimelle hänen heikkopäinen velipuolensa *Filippo Arridaio* ja hänen kuolemansa jälkeen syntynyt poikansa Aleksanteri, Perdikkaan holhouksen alla, jolle Aleksanteri oli jättänyt sinettisormuksensa; mutta länsimaakuntien hallinto jaettiin Aleksanterin sotapäällikköjen kesken: Antipateri piti Makedonian ja Kreikan, Lysimakko sai Trakian, Ptolemaio, Lagon poika, Egyptin, Antigono ja Eumenes Vähän Aasian osia j. n. e. Koko itävaltakunta jäi, maaherrakuntia jaettaessa, entisellensä. Perdikkaan sijaan hallituksessa tuli Antipateri, ja tämä määräsi, mennin oman poikansa Kassanterin ohitse, vanhan Polysperkonin seuraajaksensa, mutta tämän poisti taas Kassanteri. Koko Aleksanteri Suuren heimokunta tuli vähitellen murhaimalla hävitetyksi.

Antigonoa vastaan, joka omin mielinä jakeli maaherrakuntia Aasiassa ja aina selvemmin ilmoitti pyrkimistänsä yksinvaltiaaksi, yhdistyivät muut sotapäälliköt. Hänen ynnä poikansa Demetrio Poliorketeen kanssa kauan onnellisesti puolustettuaan itseänsä maaherroja vastaan lännessä, löivät hänet Lysimakko ja Seleuko *Ipson* tykönä Frygiassa ja hän kaatui v. 301. Voittajat jakoivat hänen maansa keskenänsä: Lysimakko sai Vähän Aasian tällä puolen Tauroa, muut maat tulivat Seleukon osaksi, joka jo v. 312 (Aera Seleucidarum), takaisin valloittamalla Babylonin, jonka Antigono oli anastanut häneltä,

perusti Syrian valtakunnan, jonka hän laajensi aina Indiaan asti. Lysimakkon kuoltua, sai Seleuko hänenkin osansa Vähää Aasiata, niin että Aleksanteri Suuren Persialais-Makedonialaisesta valtakunnasta viimein syntyi kolme valtakuntaa, yksi Euroopassa, yksi Aasiassa ja yksi Afrikassa.

§ 67.

Makedonia ja Kreikka v. 323—146.

Ateenalaisten koetus erkautua Makedonian vallasta sytytti *Lamian sodan* Antipaterin kanssa (v. 323 ja 322) ja päättyi se, kun Lamian kaupunkia, johon Antipateri oli suljettuna, ei voitu ottaa, onnettomasti Ateenalle; Demostenes piti annettaman ulos, mutta myrkytti itsensä Kalaurian saarella.

Uuden Makedonian kuninkaas älytivät kyllä, ett'ei käynyt Aasiata toisesti voittaminen, ja kokivat sentähden saada vaan Kreikanmaan, joka ei vielä ollut lujasti yhdistettynä Makedoniaan, nyt sen maakunnaksi. Mutta vaikka kuinka tehollisesti ja herkenemättä he kokivatkin saada toimeen tätä Makedonian kuningasheimon perintö-ajatusta, estivät heitä kumminkin osittain alituiset riidat valta-istuimesta, osittain sodat barbarilaisia vastaan pohjaisessa, oikeastaan Gallialaisia vastaan, myöhemmin myös Ruomalaiisten maahankarkaukset, voittamasta tätä tarkoitustansa, jonka perille he usein olivat pääsemäisillensä. Sen lisäksi vielä sekä niiden kolmen suuremman valtakunnan kuningasten keskinäinen kateus että Aitolialais-liiton synty ja Akaialais-liiton uudistuminen esti heitä Kreikanmaata täydellisesti valloittamasta.

Vuonna 280 karkasivat Gallialaiset Brennon johdolla Makedoniaan ja tunkeutuivat riistäen ja hävittäen Kreikanmaahan aina Delfoihin asti, kussa he osittain surmattiin, osittain kuolivat nälkään; ainoastaan joku parvi pääsi pakoon ja perusti jääneillä maanmiehillensä gallialaisen valtakunnan Trakiassa; toinen osa meni Vähään Aasiaan ja asettui Galatiaan.

Tähän aikaan syntyi Kreikassa, Makedonian kuningasten raskauttavan ylivallan vuoksi, kaksi liittokuntaa: 1) *Aitolialainen liittokunta*, joka piti vuotuisen kokouksen (Panaitolion) Termossa. 2) *Akaialaisten kaupunkien vanha yhdistys*, jonka uudisti alussa 4, sitten 10 kaupunkia; mutta liitto-

kunta nousi vasta sitte suurempaan voimaan, kuin Arato suostutti Sikyoin, Korintin, Argon ja itse Ateenankin liittäytymään siihen. Tämä Akaialaisten edistyminen herätti Aitolialaisissa kateutta, jotka tarkoittivat koko Kreikan yhdistystä Aitolian johdannon alle. Siitä nousi molempien liittokuntain välillä riita uudesta yliohtauksesta Kreikassa, ja kun Akaialaiset alussa sotivat onnettomasti, kutsuivat he, vasten liittonsa tarkoitusta, Makedonian kuninkaan avukseen. Arato tuli itse turmiollisten valtiotuumainsa uhriksi, siten että hän Filippo III:nen toimesta tapettiin pitkällisesti vaikuttavalla myrkyllä.

Makedonian ja Kreikan kohtaa Ruomin suhteen katso § 90.

§ 68.

Syrian valtakunta Seleukisten ajalla *v. 312—64.*

Seleuko I:sen Nikatorin perustama (katso § 66) Syrian valtakunta sisälsi, sitte kuin, tappelun jälkeen Ipson luona, Antigonon päämaat ja Lysimakon kuoltua tämänkin valtakunta tulivat siihen lisäksi, kaikki ne Aasian maat, jotka kuuluivat Aleksanteri Suuren valtakuntaan (ainoastaan Koilesyria, Palestina ja Foinikia jo pian kadotettiin), ollen sillä luonnollisempi muotokin kuin tällä. Mutta tätä suurta etua Seleukiset eivät älynneet, kokeissansa uudistaa sitä luonnottomampaa yhdistystä Europan kanssa; sen sijaan kuin ihan itämaisen hallitusmuodon mukaan olisi pitänyt valtakunnan keskeen luoksenssa vetää Aasialaiset, perustivat he makedonilais-kreikkalaisen vallan äsken rakettuihin kaupunkeihin länsirajalla ja keräsivät ympärillensä Kreikkalaisia ja Makedonialaisia, joita he kaikin tavoin arvossa pitivät. Siten itämaan kansat heihin vierastuivat; kaukaiset koillis-maakunnat (Partia ja Baktريا) erosivat pian, Vähän Aasian pohjaispuolen ruhtinaat (Bitynian, Paflagonian, Ponton, Kappadokian), joita Aleksanteri ei voinut valloittaa, varjelivat vapautensa ja laajensivat vielä enemmän piiriänsä; yksin kreikkalaiset maaherratkin, kuten esim. Pergamossa, luopuivat kuuliaisuudesta Seleukon seuraajata kohtaan, joka oli vajonnut ylelliseen hekkuma-elämään. Ainoastaan *Antioko III eli Suuri* vielä jotenkin esti vaipuvan valta-

kunnan luopumisia ja koki, ehkä turhaan, uudestaan laittaa sille entiset rajansa. Ruomalaiset vastustivat hänen vaatimustansa saada takaisin ne (Egyptille ja Pergamolle) kadotetut Vähän Aasian osat, ja sota näiden kanssa (katso § 90) maksoi hänelle puolet Vähää Aasiata ja antoi myös suuren ja vähän Armenian maaherroille tilaisuuden erkanemaan Seleukisista. Antioko IV Epifanes saattoi Juutalaiset, sortamalla heitä uskontonsa tähden, luopumaan Syriasta v. 167. Hänen kunnottomain jälkeistensä aikana runneltui valtakunta tibeistä hallitusriidoista, joita Ruomalaiset kiihottivat, ja supistui, Partialaisten valloitusten kautta, varsinaiseen Syriaan, jonka Pompeio v. 67 teki Ruomin voittomaaksi.

Samoin tulivat kaikki ne valtakunnat, jotka osittain olivat aina olleet vapaina Syrialaisista, osittain heistä luopuneet, Ruomin voittomaiksi, paitse Partian ja Baktrian valtakuntia, jotka sittemmin sulivat yhdeksi.

Palestina oli a) alussa milloin Egyptin, milloin Syrian vallan alla. Jaettaessa Aleksanterin Suuren valtakuntaa oli se tullut Syrian maaherran osaksi, mutta sen pian Ptolemaio I valloitti. Kun Antioko Suuri soti Egyptiä vastaan, antautuivat Juutalaiset, tuskautuneina Egyptin valtaan, omin ehdoin Syrian kuninkaan alle ja jäivät nyt (jälkeen vuoden 203) Seleukisten vallan alaisiksi, kunnes Antioko IV Epifanes mõi ylimmäisen papin viran eräälle, Juutalaisten seassa ilmaantuneelle, Kreikan tapoja noudattavalle lahkokunnalle ja tahtoi vanhan uskon seuraajoina hyväksymään kreikkalaista kirkonmenoa; silloin vapauttivat he itsensä Syrian vallan alta, pappi Matatiaan ja hänen viiden poikansa, etenkin Juudas Makabeon johdolla.

b) *Makkabeien* alla v. 167—39. Sotien lähes 40 vuotta (167—130) puolustivat Juutalaiset vapauttansa, ollen heillä siinä avuksi Seleukisten hallitusriidat. Matatiaan pojan pojanpoika Aristobuulo otti itselleen (v. 107) kuninkaan nimen. Hänen seuraajainsa aikana taistelivat uskontolahkolaiset, *Farisealaiset* ja *Saddukealaiset*, vallasta; mutta maa tuli siten riippumaan Ruomin vallasta, sillä Pompeio, jonka farisealaisen lahkoon johtaja Hyrkano kutsui avuksensa, tempasi Jerusalemin

Saddukealaisilta ja bankki Hyrkanolle ylimmäisen papin viran, mutta veroitti myös tämän vähäisen valtakunnan, joka pantiin Ruomin suojeluksen alle.

Farisealaiset tunnustivat päitse Mooseksen kirjoitettua lakia myös muinaistaruja sekä uskoivat edeltä-määräyksen, sielun kuolemattomuuden ja enkelien olemuksen; kaiken tämän kielsivät Saddukealaiset.

Kun Ruomalaisten asettama ylimmäinen pappi Hyrkano melkeen ei ensinkään huolinut Judean hallinnosta, tuli se erään, Caesarin suosiman Idumealaisen Antipaterin käsiin; tämä pani Galilean ylitse toisen, ainoastaan 15 vuotiaan poikansa *Herodeen*, joka Ruomalaisten suojassa puolustihe Farisealaisten vihaa vastaan ja jonka Triumvirat v. 39 julistivat Judean kuninkaaksi.

c) *Herodianien alla* v. 39 e. Kr. — 70 j. Kr. Koska *Herodes Suuri* (!), ollen muukalainen, jonka vieras valta oli pakoittanut Juutalaisten päälle, välttämättömästi sai kaikki ne kiivaimmat heistä vastaan, saattoi hän ainoastaan liketi liittäytymällä Ruomalaisiin ja laiminlyömällä Juutalaisten vanhat tavat ja laitokset pitää paikkansa 37 vuotta erin hirmuisesti hallitessaan. Kaksi vuotta ennen hänen hallituksensa loppua, 4 (?) vuotta ennen meidän ajanlukumme alkua, syntyi Betlehemissä JESUS KRISTUS, maailman Vapahtaja. Herodeen kolme poikaa hallitsivat vaan lyhyen ajan, jonka perästä Judea luetiin Ruomin voittomaahan Syriaan, mutta omat Prokuratorit eli maaherrat sitä hallitsivat; mainioin niistä on Pontio Pilato, jonka ajoilla Kristus opetti ja kuoli v. 33. Muuan näiden maaherrojen sortamisesta v. 66 syttynyt kapina Ruomalaisia vastaan päättyi siten, että Tito hävitti sen sisällisten lahko-riitain kautta voipuneen kaupungin, jolloin 1,100,000 Juutalaista, jotka olivat tänne kokoutuneet Pääsiäisjuhlaa viettämään, saivat surmansa v. 70.

Kun keisari Hadriano sille kohdin, jossa Jerusalemi oli seisonut, perusti siirtopaikan ja rakensi Jupiteri Kapitolinon temppelin, nousi taas v. 133 yleinen kapina Juutalaisten seassa, jossa enemmän kuin miljoonaa ihmistä menetti henkensä ja joka ei voinut estää Aelia Capitolina nimisen kaupungin perustamista hävitetyin Jerusalemin sijaan. — Juutalaisten hajoaminen.

§ 69.

Egypti v. 323—30.

Egyptillä oli ensi vuosisatana Aleksanterin kuoltua kolmen ensimmäisen *Ptolemaion* ajalla (joilla oli liikanimet: Lagi eli Soteer, Filadelfo, Euergetes) kukoistava aikakausi ja ulottui se valtansa Foinikian, Palestinan, Koilesyrian, Kypron, Kyreenen ja muutamain Vähän Aasian rantamaiden ylitse; pääkaupunki Aleksandria tuli maailman kaupan varastopaikaksi ja samoin myös kreikkalaisten tieteiden ja taiteiden pääpesäksi. Ptolemaio IV:nen (Filopatorin) ajasta alkoi valtakunnan häviäminen; kuninkaat jättivät asiat lemmyisiensä toimittaviksi, vajoten itse ylellisyyteen; ulkomaiset alueet kadotettiin; hallitusriidat runtelivat maata ja antoivat Ruomalaisille syytä sekkautumaan Egyptin sisällisiin asioihin. Nämä asettivat Kleopatran kuningattareksi ja hänen kuoltuansa tuli Egypti Ruomin voittomaaksi v. 30 (vertaa § 101 ja 102).

§ 70.

Sivistyksen tila Makedonialais-aikakautena.

Kreikkalainen sivistys oli Makedoniassa jo ennen Filippo II:ta, Syriassa ja Egyptissä Makedonian vallan jälestä pääsnyt yleiseksi. Kuvaamataiteet, samoin kuin runous ja kaunopuheliaisuus näyttävät olevan häviämään päin, jolla aikaa tiede-
teet yhä edistyvät ja Aleksandriassa Suuretiede Euklideen kautta, Maantiede (Eratosteneen kautta), Kieliopillinen tieto (Zenodoton ja Aristarkon kautta) koroitettiin omituisiksi te-
teiksi.

Erinomaisimmat kauppapaikat tänä aikakautena olivat Roodo ja Aleksandria, ja kaupan edistämiseksi Indian ja Wälimeren välillä perustivat Ptolemaiot Arapien lahden tykönä Arsinoen, Bereniiken ja Myo Hormon kaupungit.

III. Ruomalaiset.**a) Italian Maantiede.**

§ 71.

**Yleinen Maantieteellinen katsaus muinais-
Italiaan.**

Rajat: pohjaisessa Alpit, idässä Illyria ja Adrian meri, etelässä Wälimeri, lännessä Tyrrenian meri ja Gallia.

Vuoria: 1) *Alpit*, jotka, kulkein lounaasta koilliseen, piirittävät Italian, jaetaan 3 pääosaan: länsi-Alpit (Wälimerestä Montblanc'iin), keski-Alpit (Montblanc'ista Grossglockner'iin) ja itä-Alpit (Grossglockner'ista Adrian mereen). 2) *Apennino*, kapea vuoriselänne, lyhyillä haaroilla molemmin puolin, joka, lähtien Meri-Alpeista, ulottuu pitkin koko saarentoa, täyttää sen keski-osan ja jatkaa Messinan salmen poikki Siciliaan. *Tulivuoria:* Vesuvio ja Etna.

Vesiä: a) *Meriä:* Tuscian eli Tyrrenian meri, myös *mare inferum*, Adrian meri, myös *mare superum*; Wälimeri eli sisämeri. — b) *Merenlahtia:* Ligurian (Genuan) lahti, Tarentumin ja Tergesten (Triestin) lahti. — c) *Järviä:* Verbano (Lago maggiore), Lario (Koomojärvi), Benako (Gardajärvi), Trasimeno (Perugian järvi (tappelu v. 217), Albanojärvi ja Regillo (tappelu v. 496). — d) *Jokia:* 1) Adrian mereen: molemmat isommat Alppijoet Atesis (Etsch) ja Pado (Po), johon purkautuvat lisäjoet Ticino (Tessino) ja Trebia (molempien luona tappelu v. 218); sitten vähemmät joet Apenninien kapeammalla itäranteella: Rubikoni, Metauro (tappelu v. 207) ja Aufido.

Po-joki lähtee Vesulolta (M. Viso) ja saa 30 lisäjokea, jotka tulevat Alpilta ja Apenninilta. Joki on paljon mudan kautta kohottanut pohjansa 30 jalkaa lähimmän alangon ylitse, jota sentähden varjellaan suluilla, ja joen seitsemän suuta tekevät hetteisen ja terveydelle vahingollisen Deltamaan (suistamon). Suurimmat lisäjoet ovat: a) Alpilta: Ticino (nyt Tessino, Hannibalin ensimmäinen voitto v. 218), Addua (nyt Adda) ja Mincio, jotka kaikki syöksevät koskisina vuorivirtoina muutamiin ylä-Italian isompiin järviin, joista sitte juoksevat Po-jokeen; b) Apenninilta: Trebia (Hannibalin toinen voitto v. 218).

2) Tyrrenian mereen laajemmasta Apenninien länsipuoleisesta rantamaasta: Arno, Tiberis (Tevere); vielä Liris (Garigliano), Volturno, Silaro (Krasson voitto v. 71).

Tiberin lisäjokia: vasem. Allia (Gallialaisten voitto v. 389) ja Anioni (Teverone), oik. Kremera (300 Fabiota).

Maanlaatu ja ilmasto: 1) *Italian alankomaan* ympärillä on luoteessa ikuisella lumella peitetyt Alpit, etelässä matalimmat ja viettävämmät Apenninit; idässä sitä vastoin on se avoinna ahkeraan kuljetun meren puoleen, runsailla vesivaroilla aluksin kuljettavasta pääjoesta monine lisävesineen ja kanavineen sekä neljästä ihanaseutuisesta järvestä. Laubkean ilmanalansa, lihavan kasvullisuutensa (maisია, riisiä, viiniä, hedelmiä, silkkiäispuita, alati vibannoita niittyjä, laitumia, y. m. s.) sekä ahkerain ja käsitöitä harjoittavien asujantensa puolesta on tämä maa luonnon enimmin suosimia tienoita Europassa. 2) *Italian saarento* on yksimuotoisen vuoriharjanteen kautta rantapuolillansa särjetty moniin pienempiin laaksoihin ja lakeoihin, joiden läpi metsäjokia juoksee. Koska se melkein on laubkean ja kuuman ilmanalan rajalla, on sillä yht'aikaa molempien edut, ilman erin vaivautumatta niiden vahingollisista vaikutuksista. Liikaa lämpimää vähentävät lähiset vuoret, joet ja meret. Jo keskimäinen osa maata, ja vielä enemmän ala-Italia, saa ihailia lähes ikuista kevättä.

Tämän alastoman vuoriselänteen itse harjalla on ainoastaan laitumia, mutta sen rinteet ovat täynnä suunnattomia kastanjametsiä ja juurella on paljon viini- ja öljy-istutuksia sekä pomeransi-puistoja; Kalabrian ja Sicilian ilmasto on lähes samanlainen kuin Afrikan, ja siinä palmupuu, pumpulipensas ja sokuriruoko menestyvät.

Apenninien länsireuna on tulivuoren luontoa, joka on nähtävä osittain järvistä, jotka ovat syntyneet palaneista tulivuorista, osittain usein tapahtuvista maanjäristyksistä (niinkuin v. 79, 1693 ja 1783) sekä tulivuorien (Vesuvion ja Etnan) puhkeamisista, osittain tulikivihöyryistä, jotka nousevat maan loukoista ja halkeamista sekä lähteistä; nämä höyryt ovat, yhdessä rantanevojen kanssa, niinkuin Maremmit etelä-Toskanassa ja Pontinin suot, siihen määrään saastuttaneet muinoin kukoistavia maisemia, että niissä kesällä ei käy asuminen ja niitä talvella vaan käytetään karjan laitumiksi.

Rantojensa muodon suhteen on Italia paljoo järempänä Kreikanmaata; sen yksimuotoisilla rannoilla oli harvassa isoja, luotettavia ja mu-

kavia salamia, ja nekin (Ostia, Baje, Brundisiumi) enemmän taidon kuin luonnon tekemiä.

Maan jako:

A. *Ylä-Italia*, johon kuului: 1) Liguria, 2) Gallia Cisalpina, 3) Venetialaisten maa, ynnä Karnilaisten maa ja Istria.

B. *Keski-Italia*, johon kuului:

a) länsipuolella: 1) Etruria, 2) Latiumi, 3) Kampania.

b) itäpuolella: 1) Umbria, 2) Picenumi, 3) Samniumi.

C. *Ala-Italia*: johon kuului:

a) länsipuolella: Lukania ja Bruttiumi.

b) itäpuolella: Apulia ja Kalabria.

D. *Saaret*: Sicilia, Sardinia ja Korsika sekä vähemmät saaret.

§ 72.

Ylä-Italia.

1) *Liguria*, jossa Genua, Ligurialaisten arvoisin kauppa-kaupunki.

2) *Gallia Cisalpina* eli *Togata* jaetaan Padon kautta kahtia: a) Gallia Cispadana, kaup. Mutina (Modena, tappelu v. 43) ja Ravenna, hallituspaikka sitte Honorion ajan; b) Gallia Transpadana, kaup. Vercelle (tappelu v. 101), Mediolanumi (Milano) ja Mantua.

3) *Venetialaisten maa*, kaup. Verona molemmin puolin Atesia (Pyöröteateri) ja Pataviumi (Padua). Auguston ajan perästä luettiin vielä Ylä-Italiaan: 1) Karnilaisten maa, kaup. Aquileja ja 2) Istria, kaup. Tergeste (Triest).

§ 73.

Keski-Italia.

1) *Etruria*, jossa asuivat Etruskilaiset, eräs Reetiasta maahan tullut, taiteen, tieteen ja kaupan kautta kuuluisa kansa, joka perusti 12 kaupunkia, joista kullakin oli piirinsä useine

pikkukaupunkineen ja hallitsijana kuningas. Arvoisimmat olivat: Veji, Tarquini, Klusiumi, Perusia (nyt Perugia, tappelu v. 309).

2) *Latiumi*, jossa asuivat Latinilaiset, Hernikiläiset, Volskilaiset ja Equiläiset. Latinilaisten seassa syntyi vähitellen 30 toisistansa riippumatonta vähäistä valtakuntaa, jotka kummin-kin kuuluivat yhteen liittoon yhteisillä juhlilla ja kokouksilla. Latinilaisten kaupungit: 1) Ruomi, muinoin Tiberin vasemmalla rannalla, perustettu seitsemälle vuorelle, joista Kapitolino, Aventino, Ceelio ja niiden välinen Palatino ovat ihan erillänsä toisistaan laaksojen kautta, jota vastoin Esquilino yhdistyy Viminalin ja Quirinalin kanssa yhteen selänteeseen. Siihen tuli Aurelianon ajoista Collis Hortorum (monte Pincio) sekä toisella puolen Tiberia Janikulo ja Vatikanon.

Kapitolinolla, joka oli pienin näistä 7 vuoresta, oli Tarquinio Superbon Jupiteri Kapitolinolle rakentama temppele, joka paloi kolmasti (v. 84 e. Kr., 69 ja 80 j. Kr.); Domitiano rakensi sen neljännessä uudelleen ennen ei nähtyyn komeuteen. Temppelele sekä sisä- että ulkopuolella oli paljoita vartalokuvia, muistopatsaita ja juhlaharjoja. Kapitolinon juurella oli Forum Romanum, nyt Campo Vaccino, jonka taas puhujan-istuim, *rostra* (niin kutsuttu Antiumin laivannokista), jakoi Komitiumiin (jossa Comitium Curiaa kokoutuivat) ja Forumiin supeammassa merkityksessä (jossa Comitium Tributaria kokoonoutuivat). Forum ei kumminkaan ollut ainoastansa Comitium Curiatin ja Tributain sekä Preetorien edessä pidettyjen oikeuskeskustelemisten toimituspaikka, mutta myös tavallisena Gladiatori-taistelujen näytelmäpaikkana. Curia Hostilia (pohjaispuolella Komitiumia), jonka Tullo Hostilio antoi Senaatin istunnoiksi, paloi tuhaksi, kun Klodion ruumis poltettiin, ja Oktaviano rakensi Curia Julia'n senaattia varten. *Palatino* oli Auguston ajasta keisarien asuintaikka; linnaa laajennettiin useasti hänen seuraajainsa aikana, kunnes Neeroni palon jälkeen, mielettömästi tuhlaten, rakensi *domus aurea'n*, jonka piiriin kuului ei ainoastaan Palatino, vaan myös osa Esquilinoakin.

Palatinon ja Aventinon väliseen laaksoon perusti Tarquinio Prisko ensimmäisen ja mainioimman kilpakentän, nimeltä *Circus maximus*, joka, aluksi hyvin yksinkertainen, vasta keisarien aikana sai komeamman sisä-laitoksen. Toisella puolen Palatinoa (tämän vuoren, Ceelion ja Esquilinon välisessä laaksossa) oli Vespasianon alkama ja vasta Domitianon päättämä Amphiteatrum Flavium, josta vielä Kolosseumin mahdottoman suuret jäännökset ovat jällellä. Sillä suurella lakealla, joka ulottui joesta Kapitolinon, Quirinalin ja Pincion rinteelle, oli *Campus Martius*, joka tasavallan ajan loppuun asti yhä oli avonaisena paikkana, sekä sota- ja voimisteluharjoituksia,

että myös suuria kansankokouksia varten, mutta sitte Caesarin ajan peitettiin se osa, joka oli kaupunkia likin, monen monituisilla komeoilla rakennuksilla: Marmor-Septa, Agripan ja Neeronin Termat (kylvyt), Agripan Panteoni (nyt Maria ad Martyres, myös della rotonda), Auguston Obeliski ja Mausoleumi. Tällä lakealla olivat myös molemmat suurimmat teaterit: Pompejon (40,000 katsojalle) sekä Curia Pompeji, jossa Caesar murhattiin. — Paitse näitä oli useita riemuporttia (Titon, Septimio Severon ja Konstantinon), Portikoita, Basilikoita, alkuansa aiottuja kauppiasten yhtymyspaikoiksi, mutta sittemmin käytettyjä myös oikeuskeskustelemisiin, Obeliskia, vartalokuvia, Odeumia, vedenjohtolaitoksia eli aquæduktia, joiden kautta koko vesipuroja, miehen korkuisina kanavina, johdatettiin korkeissa holvissa Ruomiin, Kloakit j. n. e. — Kaupungin lähin ympäristö, etenkin ne 16 joka suunnalle menevää taiten tehtyä tietä, oli koristettu lukemattomilla huviloilla, hautapatsailla ja kaikenlaisilla muilla laitoksilla. — Sekä kaupungin alla että via Appian luona olivat katakombit.

2) Ostia, Tiberin suulla, jo Anko Martion perustama Ruomin satamakaupungiksi. 3) Laviniumi, tarun mukaan Aineaan rakentama ja emäkaupunki 4) Alba longalle, Albanovuoren rinteellä, tarun jälkeen Ruomin emäkaupunki, Tullo Hostilion hävittämä. 5) Preneste (nyt Palestrina). 6) Gabii. 7) Tiburi (nyt Tivoli) Anion luona, Ruomin ylimyksien mieli-paikka, epälukuisten huviloiden keskellä. 8) Kollatia, josta Tarquinino Kollatino, Lukretian puoliso. — Volskiläisten ja Equiläisten kaupungit: Antiumi, Suessa Pometia, Arpinumi (Marion ja Ciceronin syntymäkaupunki), Korioli. — Ardea, eräs Rutuliläisten kaupunki.

3) *Kampania*. Kaupunkia: a) rantamaalla: Kume, vanhin kreikkalainen siirtopaikka Italiassa; Baje, kylpypaikka; sen lähistössä Lukrino-järvi, josta (v. 1538) monte nuovo (uusi vuori) kohosi; Neapolis; Herkulanumi ja Pompeji (Vesuvion puhetessa maan sisään peittyneet v. 79 j. Kr., 18 vuosisadalla jälleen löydetty); b) sisämaassa: Kapua ja Nola.

4) *Umbria*, kaup. Sentinumi (tappelu v. 295).

5) *Picenumi*, kaup. Ankona.

6) *Samniumi*, jossa asuivat Sabinilaiset ja useat Sabellilaiset s. o. Sabinilaisista polveutuneet kansat, niinkuin Samnilaiset, kaupunkinensa Beneventumi (tappelu v. 275) ja Kaudiumi (tappelu v. 321), Marsilaiset, Peligniläiset j. m. Viimeksi

mainittujen piirikunnassa oli Korfiniumi ja Sulmoni (Ovidion syntymäpaikka).

§ 74.

Ala-Italia eli Suuri Kreikka.

1) *Lukania*, kaup. Herakleia (tappelu v. 280) ja Sybaris, jonka hävitettyä (v. 510) Turii perustettiin lähistöön (v. 446).

2) *Bruttiumi*, kaup. *Krotoni* (Pytagoraan koulu), *Regiumi* (Reggio), *Konsentia* (Alarikin kuolema).

3) *Apulia*, kaup. *Luceria*, *Askulumi* (tappelu v. 279), *Kanne* (tappelu v. 216) ja *Ruomin siirtopaikka Venusia*.

4) *Kalabria* (toista kuin nykyinen Kalabria), kaup. *Brun-dusiumi*, tavallisin lähtöpaikka Kreikanmaalle, ja se suuri kauppa- ja vaaprikkakaupunki *Tarentumi*.

§ 75.

Saaret.

1) *Sicilia* (*Τρωανπλα*). Tämä muinoin oivasti viljelty (Italian jyvää-aitta) ja erinomaisen kansakas saari on saarenosta eroitettuna Sicilian salmen kautta, jossa Välimeren virtavedet yhtyvät ja tekevät ne Skyllan ja Karybdin nimellä mainiot virranpyörteet. Saaren poikki pohjaisessa jatkautuvat Apenninit ja lähettävät kaakkoon päin yhden haaran, tehden siten saarelle kolminurkkaisen, kolmeen niemeen päättyvän muodon. Tuliperäinen maa itä-ranteella, jossa Etna (Mongibello) kohoaa 10,000 jalkaa ylemmäksi mertä, on muita paikkoja hedelmällisempi. Kaupunkia: *a*) idässä: Messena (ennen Messeniläisten maahan tuloa Zancle, nyt Messina) ja Syrakusa (nyt Siragossa); *b*) etelässä: Agrigentumi; *c*) lännessä ja pohjassa: Lilybeumi, Segeste eli Egeste, Panormo (nyt Palermo).

2) *Sardinia*, kaup. Karalis (nyt Kagliari).

3) *Korsika*, kaup. Aleria.

4) *Vähemmät saaret*: 1) Ilva (nyt Elba), Etrurian rannalla, rautarikas; 2) Kaprea, Neapelin vastapäätä, keisari Tiberion mieli-paikka; 3) Egatin saaret (tappelu v. 242); 4) Melite (nyt Malta).

b) Ruomalaisten historia.

Ensimmäinen aikakausi.

Ruomi kuningasten alla v. 753—509.

§ 76.

Taru Ruomin perustamisesta.

Troian hävityksessä oli Aineas ynnä isänsä Ankiseen ja vähän joukon kanssa Troialaisia pääsnyt pakoon ja nousi, kauan harhailtuansa, maalle Italiaan, jossa hän perusti Laviniumin ja hänen poikansa Askanio Alba longan.

Taru Aineaasta. Aineas ja ne Troian pakolaiset, jotka olivat yhdistyneet hänen kanssansa, koettivat, saatuansa Delolla ennusvastauksen ja Ankiseen se selitettyä, asettautua Kreetalle, mutta jättivät kohta tämän saaren, jossa ankaran kuumuuden ja tautien kautta olivat joutuneet suureen hätään, ja lähtivät matkaansa Italiaan, noudattaen neuvoa, jonka Aineas unessa oli saanut kotojumaloilta. Myrskyjen ja harharetkien kauan viivytettyä heidän matkaansa tulivat he Siciliaan, jossa Ankises kuoli; mutta silloin lähetti Junoni, joka aina oli kantanut vihaa Troialaisia kohtaan, uuden myrskyn, joka ajoi laivaston Kartagoon, jossa Aineas otettiin suosiolla vastaan kuningatar Didonin tykönä; hän viipyi siellä, kunnes käsky Jupiterilta saattoi hänet purjehtimaan Italiaan. Hän nousi maalle eräasen maakuntaan, mikä oli Latinon, Laurentilaisten kuninkaan vallassa, joka, erään ennustuksen johdosta, antoi hänelle tyttärensä Lavinian puolisoksi. Mutta Turno, Rutulilaisten kuningas Ardeassa, jolle Lavinia oli jo ennen luvattu, rupesi, Junonin juonesta, sotimaan häntä paremmaksi katsottua muukalaista ja Latinoa vastaan. Kun nyt Aineas läksi etsimään apua Evanderilta, Arkadialaisten kuninkaalta, joka oli maahan tullut Tiberin rannalle, uskalsi Turno sill' aikaa rynnätä Troialaisten leiriin, josta hänen kuitenkin täytyi peräytyä, ja kokeensa polttaa Troialaisten laivastoa kävi turhaan sen kautta, että Jupiteri muutti laivat veden neidoiksi. Aineaan palattua tapellaan ehtimiseen kerta toisensa perään, kunnes Troian sankari tappaa vastustajansa kahdentaistelussa.

Alban 14:s kuningas Amulio, joka oli veljensä Numitorin pakoon ajamalla saanut vallan, oli murhannut hänen poikansa ja antanut valita hänen tyttärensä Rea Silvian papittareksi Vestalle. Hänestä syntyi Mars jumalan kanssa kaksoiset Romulo ja Reemo, jotka heitettiin ulos Tiberi-jokeen, mutta pelastettiin ja imivät naaras-sutta, kunnes eräs paimen (Faus-tulo) heidät löysi ja antoi vaimollensa (Acca Larentialle) kasvatettaviksi. Päästyänsä miehiksi tappoivat he Amulion ja asettivat Numitorin kuninkaaksi. Molempien veljesten riita uuden kaupungin perustamisesta päätettiin siten, että 12 korppikotkaa ilmestyi Romulolle ja Reemo tapettiin v. 753.

§ 77.

Seitsemän kuningasta v. 753—509.

1) *Romulo* (37 vuotta, 753—716). Siihen uuteen kaupunkiin otettiin ken tahansa vastaan: maanpakolaisia, karanneita murhamiehiä ja orjia sekä kaikenlaisia rikoksentehneitä. Saadaksensa niille vaimoja kehoitti Romulo läbikansoja menemään naimisiin kaupunkilaisten kanssa ja kun he eivät suostuneet siihen, kutsui hän Latinilaiset ja Sabinilaiset juhlapitoihin, joissa heidän tyttärensä ryöstettiin — siitä *sota kolmen Latinilaisen kaupungin kanssa*, jotka toinen toisensa perästä voitettiin, ja *Sabinilaisten* kanssa, joiden kuningas Tito Tatio, Tarpejan kavalluksen kautta, valloitti Kapitoliumin. Ryöstetyt neidot itse välittivät rauhan, jonka jälestä Ruomalaiset ja Sabinilaiset liittyivät yhdeksi valtakunnaksi; Ruomin senaatissa oli nyt 100 Ruomalaista ja 100 Sabinilaista, ja kuninkuus vuoroitteli molempien kansain kesken. Kansa jaettiin 30 Kuriaan. Romulon otti Mars, auringon pimetessä, ylös taivaasen ja häntä palveltiin jumalana Quirinon nimellä. Oltuansa vuoden ilman kuninkaatta valitsivat Ruomalaiset erään Sabinilaisen, nimeltä

2) *Numa Pompilio* (39 vuotta, muiden mukaan 43 vuotta, 715—662). Saatuaan opetusta Kameena Egerialta, asetti hän

ruomalaisen jumalanpalveluksen ja järjesti papilliset virkakunnat.

1) *Pontifces* (4, 8, 15, 16), jotka virkakunnat valitsivat elinkaudeksi, valvoivat koko julkisen ja erityisen jumalanpalveluksen, samoin kuin kaikkein pappienkin ylitse, ja heidän äänensä oli päättävä kaikissa kirkollisissa oikeudenasioissa. Tämän virkakunnan päämies, Pontifex maximus, järjesti kalenterin, määräsi juhlat ja kirjoitti Annales maximi. 2) *Augures* (3, 4, 9, 15), nekin suostuntahuudolla valitut elinkaudeksi, olivat velvolliset, virkamiesten anomuksesta, kysymään jumaloilta heidän joko hyväksymistä eli pahaksumistansa, tarkastaen erinomattain kahdenlaatuisia merkkiä (*Auspicia*), nimittäin: a) sattumuksia ilmassa, niinkuin ukkoista, salamoita, tähtien putouksia; b) lintujen lentoa ja ääntä. 3) *Flamines* eli Temppelein-papit. 4) Ne 20 *Fetiales*'ta, Numan eli Anko Martion asettamat, julistamaan solaa ja Ruomin kansan nimessä vahvistamaan rauhan tekoja ja liittoja. 5) *Vestan neidot*, 4, Tarquinio Priskon hallituksen ajasta 6, joita Pontifex maximus piti katsantonsa alla ja valitsi 6—10 vuoden ikäisinä; 30 vuotta olivat he temppelein palveluksessa; 10 ensi vuotena oppivat he virkaa, 10 seuraavana toimittivat he sitä, ja 10 viimeisenä vuotena opettivat he sitä muille. Heidän tärkeimpiä virkavelvollisuuksiensa oli valvoa Palladiumia (Pallaan kuvaa, joka oli pudonnut alas taivaasta ja tuotu Troiasta) ja vireillä pitää pyhää tulta. 6) *Salioi*, Numan asettamat, varjelemaan Mars jumalan, taivaasta pudonnutta, kilpeä (*ancile*) ja 11 sen jälkeen mukailtua kilpeä.

Romulon määräämän vuoden sijaan 10 kuukaudella (eli 304 päivällä) asetti Numa kuuvuoden 12 kuukaudella eli 355 päivällä. Hänen rakentamansa Janon-temppeli oli hänen rauhallisemman hallituksensa ajalla alati suljettuna.

3) *Tullo Hostilio* (32 vuotta, 672—640), taas Ruomalainen. *Sota Alba longan kanssa*, joka oli Latinilais-liiton pääpaikka, syttyi ryöstämisistä Ruomin alueella ja päättyi Ruomalaisten eduksi siten, että Alban Diktatori Mettio Suffetio esitelti kahdentaistelun 3 Horation ja 3 Kuriation välillä, jotka olivat kolmoisiet ja kahden sisareksen pojat. Voittanut Horatio murhasi oman sisarensa, mutta vapautettiin, isänsä rukouksen kautta, jo tuomitusta hengen rangaistuksesta. Mettio Suffetio ylltytti *Vejiläisiä* ja *Fidenalaisia* Ruomia vastaan ja lupasi tappelussa käydä heidän puolellensa; mutta hänen uskottomuutensa ei onnistunut ja hän revittiin neljäksi kappaleeksi; Alba hävitettiin ja sen asujamet muutettiin Ruomiin.

4) *Anko Martio* (23 vuotta, muiden mukaan 24 v., 640—616), taas Sabinilainen ja Numan tyttären poika. *Latini-*

laisten karkaus Ruomalaisten alueesen vaikutti sodan, jossa Ruomalaiset valloittivat 4 Latiumin kaupunkia ja muuttivat niiden asujamet Ruomiin. Semmoisia asukkaita valloitetuissa kaupungissa, jotka joko jäivät niihin jällelle taikka muutettiin Ruomiin, niinkuin Albalaiset Tullion ja Latinilaiset Ankon aikana, olivat nimeltä *Plebejit* eikä heillä ollut niin suuria etuja kuin Ruomin vanhoilla asujamilla eli *Patrisilla*. Satamakaupungin Ostian perustaminen.

5) *L. Tarquinio Prisko* (38 vuotta, v. 616—578), tarun mukaan erään Korintista Tarquinihin paenneen Bakkolaisen (Damaraton) poika, tuli Ruomiin Ankon poikien hoitajaksi, mutta tämän kuoltua valittiin hän itse kuninkaaksi, ja siten lakkasi siis ruomalaisten ja sabinilaisten kuningasten vuoroitteleminen. Hän rakensi Kloakit, perusti näiden kautta kuivettuneihin laaksoihin Forum'in ja Circus maximus'en, lisäsi senaatin jäsenet 300:ksi, kävi onnellisia sotia Latinilaisia ja Sabinilaisia (kenties Etruskilaisiakin) vastaan ja murhattiin Ankon poikain juonien kautta.

6) *Servio Tullio* (44 vuotta, v. 578—534), entisen kuninkaan vävy ja hänen kuoltuansa ensin varakuningas, sitte hänen sijaantulijansa, sai toimitetuksi sen edun Ruomille, että otettiin Latinilais-liittokuntaan, ja ympäröi ne 7 vuorta kehämuurilla. Hän jakoi Plebejit heidän asuntopaikkojensa jälkeen 30 *Tribus*'een ja hankkiaksensa heillekin osan ääntöoikeudessa toimitti hän kansankokousta ja sotaväkeä varten uuden jakojärjestyksen, jonka kautta hän jakoi kaikki Ruomin ja sen alueen vapaat asujamet 195 (eli 193) *Centuriaan*, joihin siis Patrisit ja Plebejit kuuluivat.

Näissä oli kolme osastoa: a) *Ritarit* 18 centurialla, joihin kuuluivat sekä Patrisit että rikkaimmat ja arvoisimmat Plebejiläis-heimot.

b) *Jalkaväki 5 luokassa*, omaisuuden jälkeen:

1) ne, joilla oli 100,000 Assia 80 centurialla.

2) „ „ 75,000 „ 20 „

3) „ „ 50,000 „ 20 „

4) „ „ 25,000 „ 20 „

5) „ „ 12,500 „ 30 „

c) niiden osalle, joilla oli vähemmän omaisuutta kuin viidennellä luokalla, niinkuin soittoniekoilla ja salvomiehillä, tuli yhteensä 7 (eli 5) centuriata.

Centuriain koko lukumäärä oli siis 195 (eli 193). Kullakin centurialla oli koko kansan kokouksessa (*comitia centuriata*) yksi ääni. Sen ohessa oli jokaisella säädyläkin omat kokouksensa; Patrisien olivat nimeltä *comitia curiata*, Plebejien *comitia tributa*. Tämän kansan ja'annan kanssa centurioihin oli myös sota-asetus yhdessä: Ritarit palvelivat ratsain, porvarit niistä 5 luokasta jalkaisin, tehden sitä 16 vuodesta 45 vuoteen sodassa, 46 vuodesta 60 vuoteen kaupungissa.

Servion murhasi hänen vävynsä

7) *L. Tarquinio Superbo* (25 vuotta, v. 534—509), joka, olematta kansan valitsema eli vahvistama, anasti kuninkaanistuimen ja hallitsi kovin omavaltaisesti. Hän otti Plebejiltä pois ne oikeudet, jotka Servio oli heille antanut, ja pani heidän päällensä kovia veroja ja raskaita rakennustöitä; senaatin vähensi hän murhalla ja maanpaolla eikä kutsunut sitä kokoon. Latinilaiset ja Hernikiläiset antautuivat Ruomin vallan alle. Hän valloitti Suessa Pometian ja rakensi saaliistansa Capitoliumille temppelin Jupiterille, Junonille ja Minervalle, jossa ne eräältä tuntemattomalta akalta ostetut 3 Sibyllankirjaa säilytettiin. Gabiita valloitettaessa sanotaan hänen poikansa Sekston auttaneen häntä kavalasti jäsenensä silpomalla. Ardeata piiritettäessä syntyi riita kuninkaan poikien ja heidän sukulaisensa Tarquinio Kollatialaisen välillä heidän vaimojensa puhtaudesta; Seksto Tarquinion pahoin räökkäämä Lukretia murhasi itsensä ja vaikutti sillä kapinan kansan seassa, jonka kuninkaan sisaren poika L. Junio Bruto oli kutsunut kokoon. Tarquiniot ajettiin maanpakolaisuuteen ja kuninkaanvalta hävitettiin; hallitus annettiin nyt kahdelle Konsulille, jotka vuosittain muutettiin, ja Servion hallitusmuoto otettiin uudestaan käytäntöön. Kaksi ensimmäistä Konsulia olivat L. Junio Bruto ja L. Tarquinio Kollatino, Lukretian puoliso.

Toinen aikakausi.

Ruomi tasavaltana v. 509—30 e. Kr.

a) *Ylimysvalta v. 509—366.*

§ 78.

Seuraukset Tarquinioiden karkoittamisesta.

Tarquinihin paennut kuningas koetteli usein palata Ruomiin, mutta se ei onnistunut koskaan: 1) hänen Ruomissa olevain lähettiläistensä aikaansaama *salaliitto* uutta hallitusmuotoa vastaan annettiin ilmi ja Bruto surmautti omat poikansa osallisuuden tähden siinä. 2) *Sodassa Vejin ja Tarquinin kanssa* kaatui Bruto, mutta Metsänjumalan ääni julisti Ruomalaiset voittajoina. 3) Sekin sota, jota *Porsenna, Klusiumin kuningas*, kävi Ruomia vastaan, oli luultavasti Tarquinioiden vaikuttama; etruskilainen sotajoukko estettiin tosin Ruomiin pääsemästä sen urhoollisuuden kautta, jolla Horatio Kokles suojeli Tiberinsiltaa, mutta sen rohkean Mucio Scaevolaa koetus murhata Porsennaa ei onnistunut; kaupungin täytyi antautua, heittää aseensa altiiksi, luopua $\frac{1}{3}$ osasta piirikuntaansa ja panna 20 henkeä panttivanhiksi (joiden seassa Kleelia, jonka sanotaan ynnä niiden toisien 19 kanssa uineen Tiberin ylitse Ruomin rantaan, Porsennan anomuksesta toisesti annetun ulos, mutta häneltä sitte saaneen vapautensa jälleen). 4) *Sodassa Latinalaisten kanssa*, jotka Etruskilais-sodan aikana olivat vapauttaneet Ruomin vallasta ja joita kenties Tarquiniotkin olivat sotaan kehoittaneet, haavoitettiin se 90 vuotias Tarquinio tappelussa Regillo-järven tykönä Ruomin Diktatorin Postumion käden kautta ja kuoli Kumessa (v. 495?). Latinilaiset saavuttivat tämän sodan kautta vapauden ja rupesivat (v. 493) Ruomin kanssa liittoon, johonka (v. 486) Hernikiläisetkin yhdistyivät.

§ 79.

Plebejien ulosmatkustus v. 494.

Diktatorinviran asettaminen (v. 501), jonka kautta suuressa hätätilassa kuninkaanvalta vähäksi aikaa, enintänsä 6 kuukaudeksi, uudestaan asetettiin, oli tarkoitettu varsinkin Plebejiä vastaan, sillä nämät eivät voineet vedota Diktatorin tuomiosta niinkuin Konsulin. Ilman sittä kiellettiin Plebejiltä kaikki osuus valloitetuun maahan (*ager publicus*), ~~useat~~ olivat myös tiheiden sotien kautta perin köyhtyneet ja tulleet patrisilaisten koronkiskurien velanalaisiksi, joille he olivat pantanneet mieskohtaisen vapautensa. Tämän rasittavan tilan parannusta vaadittiin ja luvattiin, vaan ei pantukaan toimeen; sentähden läksivät Plebejit ulos pyhälle vuorelle Sabinilaisten maassa v. 494, josta he palasivat, kun Patrisit, Menenio Agrippan (vertaus vatsasta) välittämässä rauhanteossa, myönnyttivät Plebejille *Kansantribunin-viran*, erään plebejiläisen suoje-lusvallan, jota ei saanut loukata, sekä heidän köyhillensä velkakirjain kumoamisen ja velasta vangituille vapauttamisen.

Konsuli *Spurio Cassion* yritys hankkia Plebejillekin osaa *ager publicus* maassa maksoi hänelle hengen; sillä hänen luovuttua virastansa syytettiin häntä tavoittamasta yksinvaltaa, hän tuomittiin hengeltä ja surmattiin.

§ 80.

Sodat lähikansoja vastaan.

1) *Sota Volskilaisten kanssa* (v. 493?). Marcia Koriolano (Koriolin kaupungin valloittaja?) neuvoi muutamassa nälän hädässä jakamaan Plebejille jyviä, jos he luopuisivat Tribuninvirasta; haastettuna siitä plebejiläisen oikeuden eteen, meni hän Volskilaisten puolelle ja uhkasi heidän johtajanansa Ruomia; ainoastaan hänen äitinsä ja puolisonsa voivat suostuttaa hänet palajamaan.

2) *Fabioiden sota Vejiä vastaan*. Voittaaksensa takaisin sen Etruskilaisille kadotetun maan (katso § 78, 3) ja samalla

antaaksensa Plebejille työtä, uudistivat Patrisit, parahiten *Fabio-*suvun yllytyksestä, sodan Vejiä vastaan, joka päättyi rauhalla 40 vuodeksi, koko *Fabio-*suvun (paitse yhtä poikaa) saatua surmansa.

3) *Sota Volskilaisten ja Equiläisten kanssa*, jonka se kynnästä Diktatoriksi kutsuttu Cincinnato onnellisesti päätti (v. 458), tuotua (Algidolla) suljetulle Ruomin sotajoukolle avun.

§ 81.

Plebejien riita Patrisien kanssa yhdenarvoisuudesta kansallis-oikeuksissa.

Decemvirien lainsäätäminen v. 451 ja 450. Kirjoitetun lain puute Plebejille ja se mielivalta, jolla Patrisien Konsulit, sen epävakaisen ja moniyymärteellisen vanhan tavan ja pitämysten mukaan, saattoivat päättää kaikki riidat Patrisien ja Plebejien välillä, teki yhteisen lainsäädännön molemmille säädyille tarpeelliseksi; mutta vasta kauan ja ankarasti tehtyensä vastarintaa myödyttivät Patrisit sen, että 10 senaatoria saivat vuodeksi Konsulin vallan ja sen ohessa toimekseen lakia säätää. Nämä asettivat 10 *laintauhua*, jotka aina keisarien aikoihin asti olivat ruomalaisen oikeuden perustuksena. Seuraavan vuoden (450) decemvirit lisäsivät vielä *kaksi laintauhua*, mutta vaikuttivat, Appio Klaudion johdon alla, itsevaltaisella hallituksellansa suurta tyytymättömyyttä, joka puhkesi ilmi muutaman sotilas-vanhuksen murhaamisen ja Virginnan kuoleman kautta (jonka hänen oma isänsä surmasi, ett'ei olisi tullut Appio Klaudion orjapiiaksi). Plebejit läksivät uudestaan pois pyhälle vuorelle. Decemvirien valta kumottiin ja vanha hallitusmuoto pantiin jälleensä voimaan. Kaksi decemviriä surmasi itsensä vankiudessa, muut pakenivat Ruomista.

Plebejien vaatimuksen välttämiseksi heidän päästäksensä Konsulinvirkaan yhdessä Patrisien kanssa, annettiin (v. 444) ylin valta *konsulinvallallisille Sotatribuneille* molemmista säädyistä (heitä oli 3, 4, 6, 8); mutta siitä eroitettiin velvollisuus panna

kansalaisten nimet ylös niihin Tribusten mukaan järjestettyihin henkikirjoihin (jota seurasi oikeus ottaa Senaattiin, Ritaristoon ja Tribusiin eli niistä sulkea jäseniä) sekä valtiokassan hoitaminen, joka uskottiin kahdelle, joka viides vuosi valitulle Patrisille, nimeltä *Censorit*. Sotatribunin- ja Konsulinvirat vaihtelivat keskenänsä Senaatin määräämisen mukaan.

Eräässä nälän hädässä hankki ja jakoi *Sp. Mælio*, rikkain plebejiläisistä ritareista, jyviä; silloin leveni se puhe, että hänen talossansa pidettiin salaisia kokouksia ja aseita koottiin, joka muka osoitti hänen tavoittelevan yksinvaltiaaksi. L. Cincinnato nimitettiin Diktatoriksi, ja tämän Magister Equitum, K. Servilio Ahala, murhasi Forum'illa sen turvattoman (ja luultavasti viattoman) Mælion.

Riidan jatkosta molempien säätyjen kesken katso § 84.

§ 82.

Viimeinen sota Vejin kanssa v. 404—395.

Ruomin lähettilästen murhaaminen oli syynä 7:teen ja viimeiseen Vejin-sotaan, jossa Diktatori M. Furio *Kamillo*, 10 vuotta piirrettyänsä kaupunkia, jolloin Ruomalaiset ensi kerran kävivät talvisotaa, valloitti sen, kuten sanotaan, maanalaisen käytävän avulla.

Kun Albano-järvi kuumimpana vuoden aikana oli paisunut mahdotomasti, jopa tulvinutkin, julisti eräs vangittu etruskilainen Aruspex, Delfoin ennusjumalan neuvosta, Vejiä ei voitavan valloittaa, niin kauan kuin järvi oli tulvivana. Sentähden ruvettiin järven vettä laskemaan.

Vietettyä voittoriemunsa tuomittiin Kamillo siitä, että oli anastanut Vejiläistä saalista, rahasakkoihin ja lähti maanpakolaisuuteen.

§ 83.

Sota Gallilaisten kanssa v. 389.

Gallilaiset, eräs Kelttiläinen kansa, olivat viimeisen Vejin-sodan aikana tulleet Alppien ylitse ja ilmestyivät v. 389 Brennon johdolla Klusiumin edustalle; Klusiumilaiset kääntyivät Ruomalaisilta apua anomaan; Ruomin lähettiläät, joiden oli

aikomus keskustella Gallilaisten kanssa Klusiumin puolesta, ottivat osaa eräässä tappelussa, jossa surmasivat muutaman Gallilaisten päällikön. Sentähden lähti 70,000 Gallilaista Ruomia kohden ja löi *Alian* luona (16 p. Heinäkuuta v. 389) 40,000 Ruomalaista, jotka, paeten peräti järeystyksettä, pelastuivat mitkä Ruomiin, mitkä Vejiin. Barbarilaiset ryöstivät ja polttivat sen jätetyn kaupungin, paitse Kapitoliumia, jonne Senaatti ja vielä jällellä oleva patrisilainen nuoriso olivat kokoontuneet. Rynnäkkö tätä linnaa vastaan poistettiin suurella tappiolla, mutta Gallilaiset arvelivat nälän viimeinkin pakoittavan sitä antautumaan ja heittivät siis sen terveydelle vahingollisen paikan, joka oli täynnä tulipalon jätteitä, sekä tekivät sillä välin partioretkiä pitkin Latiumia. Useimmat tappelusta paenneita Ruomalaisia kokoutuivat äsken vallattuun Vejiin, jossa Etruskilaiset karkasivat heidän päällensä; mutta nämät lyötiin takaisin ja paljon aseita otettiin saaliiksi. Kun eräs rohkea nuorukainen oli tällä sanomalla salaa hiivinyt ylös Kapitoliumiin, huomasivat Gallilaiset hänen jälkensä ja koettivat yöllä mennä samaa tietä. Mutta *Manlio*, joka havahtui Junonille pyhitetyn hanhiparven kaakatuksesta, pelasti Kapitoliumin ja sai siitä liikanimen Kapitolino. Seuraavan vuoden alussa Gallilaiset, kun kuuluivat Venetiläisten karanneen heidän maahansa, läksivät 1000 kultanaulan maksua vastaan tiehensä. Plebejien aikomus lähteä Vejiin tuli estetyksi maanpaosta palanneen *Kamillon* kautta (jolle myös muuan taru omistaa Kapitoliumin pelastuksen ja Gallilaisten ajamisen Ruomista) ja häntä nimitettiin sentähden kaupungin toiseksi perustajaksi; Veji hävitettiin ja Ruomi rakennettiin vuosikaudessa uudelleen.

Puute, jonka hävittävä sola jätti jälkeensä, talojen uudellensa rakentaminen, karjan ja kalujen y. m. hankkiminen oli velkauttanut usean. *M. Manlio*, Kapitoliumin pelastaja, antoi 400:lle täten velkautuneelle kansalaiselle korottomia lainoja ja vaati, että velat piti maksettaman yhteismaiden myömisellä. Hän heitettiin — kapinoitsijana pidettynä — vankiuteen, mutta laskettiin, kansan kapinametelin kautta, taas ulos ja Centuriat julistivat hänet viattomaksi. Kun hän kuitenkin piti Kapitoliumissa aseihin puettuja puolusmiehiä, niin Curiat, *Kamillon* 4:nä Diktatori-aikana, panivat hänet valtakunnan kirouksen alle ja hän syöstiin petoksen kautta Tarpeian kal-

liolta alas; hänen asuntonsa hajoitettiin ja se päätös lehtiin, ett'ei kukaan tästälähin saisi asua Kapitoliumilla.

§ 84.

*Riidan loppu Patrisien ja Plebejien välillä**Liciniolais-lakien kautta v. 376.*

Kansantribunit Licinio Stoloni ja L. Sekstio ehdottelivat v. 376: 1) ett'ei yhtäkään sotatribunia enää määrättäisi, mutta Konsulia vaan, ja joka kerta yksi Plebejiltä, 2) että jokainen Ruomin kansan jäsen saisi osansa *ager publicus* maassa, mutta ei kukaan pitää enempää kuin 500 auranmaata (*jugera*). Kun Patrisit eivät suostuneet tähän lainehdotukseen, valittiin nämä molemmat miehet 10 vuonna yhä uudestaan tribuneiksi, kunnes v. 366 heidän ehdotuksensa säädettiin laiksi, sillä ehdolla, että tuomarinvalta piti eroitettaman konsulinvirasta ja annettaman yhdelle Patrisille, virkanimeltä *Prætor urbanus*. L. Sekstio oli ensimmäinen plebejiläinen konsuli v. 365. Seuraavana aikakautena loukattiin tosin usein Plebejien äsken saatuja oikeuksia, kun nimitettiin kaksi patrisilaista konsulia, mutta vähitellen hankkivat Plebejit itsellensä osallisuuden lähes kaikissa hallitusviroissa.

b) Kansavalta v. 336—30 e. Kr.

aa) Italian valloittamiseen v. 366—266.

§ 84.

Sodat Samnilaisten kanssa v. 342—290.

Riitaan ruvettaessa vallasta keski- ja ala-Italian ylitse alkaa Ruomin *sankari-aika*.

Ensimmäinen Samnilais-sota (v. 342—340). Samnilaiset, jotka tähän aikaan asuivat Adrian merestä aina Tyrrenian mereen asti ja piirinsä laveuden ja väkilukunsa suhteen olivat Ruomalaisia sekä heidän liittolaisiansa (Latinilaisia ja Her-

nikiläisiä) paljoo mahtavimmat, olivat tappelussa Kampanialaisten kanssa kahdesti voittaneet heidät. Kampanialaiset kutsuivat avuksi Ruomalaisia, jotka voittivat, Konsuli Valerio Korvon johtaessa, *Gauron* vuoren ja *Suessulan* luona, mutta tekivät sitte rauhan Samnilaisten kanssa, käydäkensä sotaan

Latinilaisia vastaan (v. 339—337), jotka vaativat osallisuutta Senaatissa ja konsulinvirassa. T. Manlio Torquato, joka kuolemalla rankaisi poikansa, kun tämä oli vasten hänen kieltöänsä tappelussa kaatanut latinilaisen sotapäällikön, voitti, Samnilaisten avulla, Latinilaiset *Vesuvion* tykönä, erinomattain P. Decio Mus'in kautta, joka uhrasi itsensä kuolemalle, sekä uudessa tappelussa Trifanumin luona; latinilaisten kaupunkien täytyi antautua ja ottaa vastaan ruomalaista varustusväkeä; Antiumi menetti sotalaivansa, joiden kokkakeulat osaksi tulivat Ruomin puhujan-istuimen koristimiksi.

Toinen Samnilais-sota (v. 325—304), syttynyt sen avun tähden, jonka Samnilaiset olivat antaneet Neapolille Ruomia vastaan, kävi alussa, Q. Fabion (Maksimon) ja L. Papirio Kursorin johdolla, niin onnellisesti, että Samnilaiset jo muutaman vuoden perästä anoivat rauhaa; mutta kun Ruomalaiset vaativat täydellistä alammaisuutta, päättivät ne sotaisat Samnilaiset ennemmin kaatua tappelussa ja piirittivät Ruomalaisten valloittamaa Luceriata. Samnilainen K. Pontio löi muutaman Luceriaan menevän ruomalaisen apujoukon *Kaudium*'in vuorisolissa (*furculæ Caudinæ*); jällelle jääneet suljettiin joka haaralta ja, sovittua kohtuullisesta linnan antautumisesta, laskettiin ikeen alitse v. 321 ja Luceria valloitettiin. Tätä antautumista Ruomin Senaatti ei hyväksynyt ja sotaa jatkettiin, alussa vaihtelevalla onnella, sittemmin (314 v:n jälkeen) kokonansa Ruomalaisten eduksi, vaikka *Etruskilaisetkin* ja *Hernikiläiset* nousivat heitä vastaan. Varsinkin kävi Q. Fabio Maksimo sotaa erinomaisella menestyksellä, osittain Etruriassa, jossa hän sai sen loistavan voiton *Perusian* luona (v. 309), osittain Samniumissa. Samnilaisten täytyi rauhanteossa v. 304 tunnustaa Ruomin ylivalta; he saivat pitää piirikuntansa, mutta kadottivat sen vallan, joka heillä tähän asti oli ollut Lukanian ylitse; yrityksestä voittaa se takaisin nousi kohta

Kolmas Samnilais-sota (v. 298—290), jossa Samnilaiset lähettivät sotajoukon Etruriaan. Heidät ja heidän liittolaisensa Etruskilaiset, Umbrialaiset ja Gallilaiset voitti Q. Fabio Maksimo, 5:nä konsulinvirkansa vuotena, kokonansa *Sentinumin* tykönä (v. 295), jossa P. Decio Mus, poika, neljännessä konsulina, viivytti Gallilaisia uhraamalla itsensä kuolemalle. Vielä muutaman vuoden kesti sotia Samniumissa, kunnes Q. Fabio Maksimon uusi voitto tuotti rauhan, jonka ehtoja ei likemmin tunneta. Jalomielinen Samnilaisten sotapäällikkö K. Pontio kuletettiin riemusaatossa ja tapettiin.

§ 86.

Sota Tarentumin kanssa v. 282—272. Italian täydellinen valloittaminen.

Vähän jälkeen Samnilais-sodan loppumista ryyhtyivät Ruomalaiset ala-Italiankin asioihin ja alkoivat sen ei vähemmän kunniallisen sodan rikkaita ja sivistyneitä Kreikkalaisia vastaan Italiassa ja makedonialais-kreikkalaista sodankäyntitaitoa vastaan, jonka nämät olivat kutsuneet avukseen. Syyksi tähän otettiin, että Turii, yhä vielä Lukaniaalaisten piirittämänä, kääntyi Ruomalaisten tykö; nämät antoivat apua saarretulle kaupungille ja asettivat siihen ruomalaisen varustusväen. Mutta koska he, pitääksensä yhdistystä Turiin kanssa yllä, panivat 10 kolmisoutuista alusta purjehtimaan Tarentumin lahteen, huolimatta siitä liitosta Tarentumin kanssa, joka rajoitti heidän laivaliikkeensä Lacinium'in niemeen, niin Tarentumilaiset osittain upottivat, osittain ottivat 5 näitä aluksia. Turii valloitettiin ja ruomalainen varjelusväki ajettiin pakoon. Ruomalaisten lähettiläitä pilkattiin ja häväistiin, — tämä vaikutti sodan. Kun Tarentumilaiset näkivät pettyneensä toiveissaan Italian kansain yleisestä kapinoimisesta Ruomalaisia vastaan, kutsuivat he Epiron kuninkaan *Pyrron* avuksensa, joka sotajoukolla ja 20 elehvantilla nousi maalle Italiaan, teki, voitettuaan *Heraklean* luona (v. 280), kreikkalaisen puhujan Cineaan kautta Ruomalaisille rauhan tarjouksia ja, kun nämät sokean

Appio Klaudion neuvosta hylättiin, rupesi mitättömään sotaretkeen Ruomin lähistöön. Hänen palattuansa Tarentumiin lähettivät Ruomalaiset sen jäykän ja pelkäämättömän K. Fabricion hänen tykönsä, joka turhaan keskusteli vankien lunastamisesta. Se suuri vahinko, jolla Pyrro (v. 279) oli saanut itsellensä toisen voiton *Askulum* Apulum luona (jossa P. Decio Musin, pojanpojan, sanotaan ubranneen itsensä Manalan haahmoille), pani hänet jättämään Italian ja hyväksymään Syrakusalaisten kutsumuksen Siciliaan, käydäkseen sotaa Kartagolaisia vastaan (katso § 35. II). Kolmen vuoden perästä palasi hän Italiaan, mutta hänet löi M. Kurio Dentato *Beneventumin* luona (v. 275). Turhaan rukoiltuansa apua Kreikan vapaavaltakunnilta idässä Kreikkalaisille lännessä, jätti hän varustusväkeä Tarentumiin Milonin johdon alla, luultavasti tarkoittaen sodan uudistamista Italiassa, josta hänet kuitenkin esti äkillinen kuolemansa (Argossa). Miloni heitti kavalluksen kautta Tarentumin Ruomalaisille pelastaakseen itsensä ja perheensä.

Senonilais-Gallilaiset pohjais-Umbriassa olivat tulleet melkein peräti hävitetyiksi sodassa Ruomalaisten kanssa; Etruskilaiset saivat, Pyrroon lähtiessä Ruomaa vastaan, rauhan hyvin etuisilla ehdoilla; Samnilaiset olivat vielä ponnistaneet viimeiset heikot voimansa Ruomalaisia vastaan, mutta antautuivat näiden vallan alaisiksi, kun se köyhyydessään iloinen M. Kurio Dentato, istuen hiiloksen ääressä, oli hylännyt heidän tarjotun kultansa. Etelä-Italian kansain kukistaminen päätti tämän maan valloittamisen aina Rubikoniin asti v. 266.

bb) *Ulkosotia Italian valloittamisesta Grakkoihin asti*
v. 264—133.

§ 87.

Ensimmäinen Punilais-sota v. 264—241.

1. *Maasota Siciliassa* (v. 264—262).

Ruomalaisten ja Kartagolaisten sekautuminen riitoihin Syrakusan kuninkaan Hieroni II:n ja Messanan Mamertinien

(sabellilaisen palkkaväestön) välillä tuotti tosin sovinnon riiteleväin lahkojen välille, mutta vaikutti sodan molempien välittäväin valtojen välillä. Alussa astuivat Kartagolaiset ja Syrakusalaiset yhdessä Ruomalaisia vastaan; mutta kun näiden ensimmäisen voiton jälkeen useimmat Sicilian pienet kaupungit, tuskautuneina Kartagon ja Syrakusan valtaan, antautuivat Ruomin alle, teki myös Hieroni II rauhan. Hänen avullansa suljettiin kartagolainen sotajoukko Agrigentumiin; yritys auttaamaan kaupunkia meni mitättömiin; se otettiin väkiryynnäköllä ja ryöstettiin, asujamat myötiin orjiksi. Mutta voidakseen valloittaa Sicilian merikaupungitkin, joita Kartagolaiset laivastoilansä suojelivat, päättivät Ruomalaiset hankkia itsellensä merivoiman.

2. *Sicilia ja Afrika meri- ja maasodan taistelupaikkana (v. 260—241).*

Rantaan ajautunut kartagolainen laiva mallina ollen, rakennettiin laivasto, jolla K. Duilio voitti ensimmäisen merivoiton Mylen tykönä v. 260, sillä keinoin, että hän keksimiensä laivan iskukoukkujen kautta muutti taistelun laivoilla ikään kuin maatappeluksi. Sen jälkeen uskalsivat Ruomalaiset myös ahdistaa Kartagon alustoja Sardinialla ja Korsikalla, ja heidän sotaväkensä valloitti Sicilian kaupunkia toisen toisensa perästä. M. Attilio Regulo koetti vielä muuttaa sotaa itse Afrikaankin, pikemmin päättäöksensä sen. Kun hän suurella laivastolla (330 alusta) lähti Afrikaan päin, kohtasi hän *Eknomon* niemellä Sicilian etelä-rannalla sen vielä väkevemmän Kartagolaisten laivaston, voitti ja hajoitti sen, hylkäsi tarjotut rauhan ehdot, nousi maalle Afrikaan ja asetti leirinsä Kartagon edustalle, mutta hänet täällä löivät ja ottivat vangiksi Kreikan palkkaväestöt Spartalaisen Ksantippon johtaessa (v. 254). Tosin saivat Ruomalaiset itsellensä vielä kaksi loistavaa voittoa (merellä Hermain niemellä, maalla Panormon luona), mutta kun heidän laivastonsa kolmasti ajautui maalle, herkesivät he merisodasta. Regulon lähettivät Kartagolaiset Ruomiin rauhaa tarjoamaan, mutta hän kielsi siellä itse sen ehtoja hyväksymästä ja palasi, pitäen sanansa, Kartagon vankiuteen. Sotaa pitkitettiin Sicilialla,

jossa Hamilkar Barkas puolusteli Kartagon alueita, kunnes Ruomalaiset rakensivat uuden laivaston, jolla Konsuli K. Lutatio Katulo, loistavan voiton kautta *Aegatin saarien* luona päätti sodan v. 242. Molempain valtakuntien liiallinen voimannostus joudutti rauhaa, jossa Kartagon täytyi luopua vallastansa Sicilian ja sen läheisten saarien ylitse, antaa ulos Ruomalaiset vangit ilman lunnaita, ja maksaa 3,200 talenttia v. 241. Sicilia, paitsi Syrakusan alueita, oli siten oleva *Ruoman ensimmäinen voittomaa*.

Muutama vuosi tämän jälkeen, kun Kartagolaiset olivat puuttuneina sotaan palkkasotaväkensä kanssa (katso § 35, III.), ottivat Ruomalaiset heiltä myös Sardinian ja Korsikan, joita saaria he kukaties, ensi kerran ne valloitettua, eivät liene antaneet takaisin.

§ 88.

Sota Illyrialaisten ja Cisalpilais-Gallilaisten kanssa.

Sota Illyrian kanssa nousi siitä, että eräs Ruoman lähettiläs murhattiin, koska hän tuli Illyrian kuningattaren Teutan luo vaatimaan merirosvoamisen lakkaamista. Valloitettua useita Illyrian kaupunkia, päättyi sota rauhalla, jonka kautta Ruomalaiset saivat suurimman osan Illyriasta ja vuotuisen veron.

Yleinen *Cisalpilais-Gallilaisten kapina*, joka syttyi siitä erään kansantribunin (Flaminion) ehdotuksesta, että Senonilaisilta otetut maatilukset piti Ruoman kansalaisille jaettaman, tukahutettiin Ruomalaisten monien voittojen kautta (etenkin Telamonin luona Etrurian rannalla) ja vaikutti sen, että Cisalpilainen Gallia tuli Ruomalaisten vallan alle.

§ 89.

Toinen Punilais-sota v. 218—201.

Syystä siihen katso § 35, III.

Hannibal jätti, valloitettuaan Saguntumin, veljensä Hasdrubalin Hispaniaan, läksi valitulla afrikalais-hispanialaisella

sotajoukolla Pyreneerien ylitse, Gallian kautta Rodanon poikki, astui (15 päivässä) Alppien (vähän Bernhardin) ylitse ja tuli 26,000 miehellä ja muutamilla elehvantilla Italiaan Lokakuussa v. 218. Jo samana vuonna voitti hän Ruomin molemmat Konsulit *Ticinon* luona (P. Cornelio Scipionin) ¹⁾ ja *Trebian* luona (T. Sempronio Longon). Senjälkeen matkusti hän v. 217, rai-vaamattomalla tiellä, jota siis Ruomalaiset eivät aavistaneet-kaan, Arnon soiden kautta, sai kolmannen voiton *Trasimeno-*järven tykönä Konsuli K. Flaminion harjautumattomista legio-nista; Konsuli kaatui sekä suurin osa hänen sotajoukkoansa. Hannibal ei kumminkaan kohta käynyt Ruomin kimppuun, vaan meni Adrian meren rantaa pitkin Apuliaan ja sieltä Kam-paniaan, saadakseen Ruomin liittolaiset luopumaan siitä pois. Diktatori Q. Fabio Maksimo Kunktatori seurasi häntä hänen retkellensä ja piti häntä vaarilla, vaan ei uskaltanut ruveta tappeluun, ehkä kuinka Hannibal koettikin vietellä häntä sii-hen; enemmän oli hänen tarkoituksensa saada hyvin mieti-tyillä liikunnoilla ja luotettavain asentojen valitsemisella Ruomi suojelluksi sekä, estämällä tarvetten saannin, saatetuksi vas-tustajansa, jolla vihollisen maassa ei ollut mitäkään varustet-tua paikkaa, palajamaan Galliaan. Määrätyn tarkoituksen pe-rille oltiin jo pääsemäisillään, kuin Ruomalaisten vuodeksi 216 valitsema sotaliikunto-tuuma muutti kaikki tyynni. Tieto saa-tua Hannibalin valloittaneen varustetun Kannen ja estäneen tarpeiden tuonnin Ruomin sotaväelle, ryyhtyivät Konsulit K. Terentio Varroni ja L. Aemilio Paulo ratkaisevaan tappeluun *Kannen* tykönä Aufidon varrella, jossa Hannibal, etevän tai-

4) Scipionien sukutaulusta:

L. Kornelio Scipioni.

Kn. Kornelio Scipioni.

P. Kornelio Scipioni.

hänen pojanpoikansa:

P. Korn. Scipioni Nasiika

P. Korn. Scipioni

Afrikanon major.

L. Korn. Scipioni

Asiatiko.

P. Korn. Scipioni Nasiika
Serapioni

hänen poikansa
otti pojakseen:

P. Korn. Scipionin,
Paulo Aemilion pojan,

(siitä Aemiliano) Afrikanon minorin, Numantinon.

tonsa kautta sotaliikunnoissa ja niihin täydellisesti harjautuneen joukkonsa toimella, saavutti mitä loistavimman voiton paljoa suuremman vihollisen ylitse (Aemilio Paulo kaatui sekä 40,000 Ruomalaista ja liittolaista). Painavin seuraus tästä voitosta oli, että ala-Italian kansat ja kaupungit, sekä Kampanialaiset ja Samnilaiset kävivät Hannibalin puolelle; mutta tästä lähtein onnetar heitti Hannibalin, joka odotti veljensä Hasdrubalin tuloa Hispaniasta ja siksi tahtoi välttää jokaista tärkeämpää tappelua. Ruomalaisille, jotka nyt muuttivat sodan parahiten Hispaniaan, onnistui vielä ei ainoastaan 9 vuotta estää Hasdrubalia Italiasta, mutta myös kahdesti voittaa Hannibali (Nolan tykönä); retkestä, jonka hän teki Ruomia vastaan, ei seurannut sen enempätä. Kapuan, hänen pääkorttieroinsa, valloittivat Ruomalaiset ja sitä ulkomaan apua, jota hän odotti Makedoniasta, Syrakusasta ja Hispaniaan jätetyiltä veljiltänsä, ei tullutkaan. Filippo III, Makedonian kuningas, estettiin muka Jonian merellä risteilevän laivaston kautta tulemasta Italiaan; Syrakusan, vaikka sitä Arkimedes varjeli omilla keksimillensä viskuukoneilla, valloitti M. Klaudio Marcello 3 vuotta piiritettyänsä v. 212, jolloin koko Siciliakin tehtiin Ruomin voittomaaksi; Hannibalin veljet Hasdrubal ja Magoni, jotka olivat Hispaniassa käyneet sotaa kahta veljestä Knæo ja Publio Kornelio Sciponia sekä niiden kuoltua viimeksimainitun samanimistä poikaa vastaan, tulivat tosin Italiaan, mutta voitettiin, ennenkuin pääsivät yhdistymään Hannibalin kanssa, *Metauron* luona v. 207, jälkimmäinen Cisalpilais-Galliassa. P. Kornelio Scipioni palasi Ruomiin valloitettuansa Hispanian v. 206, valittiin Konsuliksi, sai Sicilian maakunnakseen, purjehti sieltä ylitse Afrikaan, voitti Italiasta Kartagoon takaisin kutsutun Hannibalin *Zaman* luona v. 202 (josta sai liikanimensä Afrikano) ja pakoitti Kartagon rauhan tekoon piirittämällä sitä sekä maan että meren puolelta. Sen ehtojen mukaan täytyi Kartagolaisten 1) maksaa 10,000 talenttia 50 vuotena; 2) antaa pois sotalaivansa (paitse 10) ja sotaelehvanttinsa, 3) luvata ei koskaan käydä mitään sotaa ilman Ruomalaisten suostumuksetta.

§ 90.

Sodat Makedonian, Syrian ja Kreikan kanssa.

Koska Ruomalaiset, onnellisesti päätettyänsä toisen Punilais-sodan, olivat perustaneet valtansa *lännessä*, alkoi riita ylemmydestä *idässä*, johon Kreikkalaisten suojeleminen pantiin syyksi.

1) *Sota Makedonian Filippo III:n kanssa* (v. 200—197), joka hätyytti Ruomin suojeltavaksi pantua Illyriata ja oli lähettänyt Kartagolle apujoukon Zamaan, syttyi alkuun, kun Pergamon kuningas (Attalo) ja Roodon tasavalta anoivat apua Filippin vihoillisuuksia vastaan, ja päättyi pian T. Quinktio Flaminion kautta sekä Kreikkalaisten avulla, voitto saatua *Kynoskefalen* luona v. 197. Filippin täytyi luopua ylivallassansa Kreikan ylitse sekä kaikista valloittamistansa Kreikan maakunnista ja kaupungista, jotka Flaminio Istmon kilpailujuhlissa v. 196 julisti vapaiksi.

2) *Sota Antioko Suuren kanssa Syriassa* (v. 191—190). Kun Antioko, saadaksensa Syrian valtakunta entiseen laveuteensa, myös tahtoi voimaan panna omistusoikeutensa Vähän Aasian etelä- ja länsirantoihin, jotka olivat tulleet osittain Egyptin, osittain Pergamon omiksi, ja oli ne jo melkein valloittanut, astuivat Ruomalaiset häntä vastaan selittäen ja julistaen Kreikkalaiset vapaiksi. Tehdäksensä suuri liitto Syrian, Makedonian ja Kreikan välillä Ruomin valloittustuumia vastaan *idässä*, tuli hän Aitolialaisten kutsumuksesta Kreikanmaahan, mutta ei suinkaan löytänyt täällä sitä apua, jota hän oli toivonut. M. Acilio Glabrionin voitto *Termopylain* luona v. 191 pakoitti hänet palajamaan Aasiaan, samoin kuin myös L. Kornelio Scipionin (Asiatikon) voitto *Magnesian* tykönä Sipyilon lähistössä v. 190 maksamaan veroa (15,000 talenttia), jättämään laivastonsa ja luopumaan Vähästä Aasiasta tällä puolen *Tauron*. — Aitolialaiset valloitettiin onnettoman tappelun perästä.

3) *Kolmas Makedonialais-sota* (v. 171—168). Jo Filippo II oli niiden monien loukkauksien perästä, joita hän oli kärsinyt

Ruomalaisilta, varustanut itseänsä uuteen sotaan saadaksensa valtakuntansa vanhat rajat entiselleen, ja hän olisi ruvennutkin siihen, jos olisi kauemmin elänyt. Hänen toimeton poikansa ja sijaantuliensa *Perseys* jatkoi näitä varustuksia ja koki vahvistaa voimaansa moninaisten liittojen kautta, jossa kumminkin hänen ahneutensa ja tuimuutensa usein oli hänelle esteenä. *L. Aemilio Paullo* (jonka isä oli kaatunut Kannen luona) voitti *Pydnan tappelussa* v. 168, joka kesti ainoastansa tunnin ja teki Makedoniasta lopun; *Perseys* pakeni tappelun alussa *Samotrakeen*, vaan hänen täytyi antautua Ruomalaisille ja hän kuoli Alban vankiudessa. Yhdessä Makedonian kanssa valloitettiin myös sen liittolaiset *Illyrialaiset*. Ruomalaiset kostivat kovasti *Epirolaisille* heidän liittonsa tähden *Perseyn* kanssa; 70 kaupunkia ryöstettiin ja hävitettiin yhtenä päivänä, 150,000 asujanta myötiin orjiksi. — Lyhyen sodan perästä *Perseyn* pojaksi sanotun *Andriskon* kanssa teki *Cæcilio Metello* Makedonian Ruomin voittomaaksi v. 148.

4) *Sota Kreikan kanssa v. 146.* Noin 1000 ylhäistä *Akaialaista* syytettiin viattomasti olevan *Perseyn* ystäviä ja kutsuttiin erään petollisen puolueen kanteesta Ruomiin, kuten sanottiin, puhdistamaan itseänsä siitä, mutta pidettiin siellä ilman tutkimatta, kunnes 17 vuoden perästä ne 300 vielä jäljellä olevata palasivat ja yllyttivät maamiehensä sotaan Ruomia vastaan, jossa *Korinti* hävitettiin *Mummion* kautta ja *Kreikanmaa* tehtiin Ruomin voittomaaksi, nimeltä *Akaia* v. 146.

§ 91.

Kolmas Punilais-sota v. 150—146.

Muuan sota, jota *Kartagolaiset* olivat ilman Ruomalaisten luvatta käyneet *Massinissaa* vastaan (katso § 35), saattoi Ruomin Senaatin, jossa vanhemman *Katonin* ajatus tuli voitolle, julistamaan uuden sodan. *Kartagolaiset*, havaittuansa Ruomin suuret varustukset, tahtoivat omin ebdoin antautua heidän valtaansa, mutta heitä viivyteltiin kavaloililla keskusteluilla siksi, kunnes Ruomin sotajoukko taisi nousta maalle ja asettaa leirinsä

Kartagon edustalle. Ruomin Konsulit ottivat Kartagolaisilta kaikki heidän laivansa ja aseensa, ja sitten vaadittiin näitä turvattomia jättämään kaupunkinsa ja rakentaman uusi, kaksi peninkulmaa merestä. Epätoivo pakoitti Kartagolaisia panemaan viimeisetkin voimansa alttiiksi; kaikki temppelit ja julkiset paikat muutettiin asepaikoiksi, joissa miehet ja vaimot yötä päivää tekivät työtä, sisäsatamassa sill' aikaa rakettaessa uutta laivastoa. Vielä 2 vuotta vastustivat he menestyksellä ruomalaista piiritysjoukkoa, kunnes P. Kornelio Scipioni Aemiliano v. 147 tuli ylipäälliköksi, esti yhdistyksen mantereen kanssa asettamalla linnoitetun leirin kannakselle ja tukkesi ulkosataman suluilla. Sen sijaan kaivoivat Kartagolaiset sisäsatamastansa kanavan ulos mereen ja kulettivat vastaraketun laivastonsa sitä myöten vesille, mutta kun eivät paikalla otta- neet ahdistaksensa ja hätyyttääksensä Ruomalaisia, niin ajetiin he uudestaan takaisin, jonka perästä Scipioni tukkesi tämänkin ulospääsyn. Kuitenkin saattoi hän vasta keväällä v. 146 valloittaa sen nälistyneen kaupungin, kuusi päivää tapeltuansa kadusta katuun. Hasdrubal rukoili voittajalta armoa; hänen puolisonsa tappoi lapsensa ja syöksihe tuleen, ja 17 päivää riehuva palo hävitti kaupungin. Kartagon aluspiiri, paitsi mitä Numidiaan kuului, tuli Ruomin voittomaaksi, nimeltä *Afrika*. Scipioni vietti loistavan voittoriemun ja sai liikanimen Afrikan (minor).

§ 92.

Sota Hispaniassa v. 200—133.

Vaikka Ruomalaiset jo vuodesta 206 pitivät Hispaniata voittomaanansa, saivat he kuitenkin, vasta 200 vuotta siitä kuin ensi kerran karkasivat maahan, saarenon täydeksi ja vakavaksi omaisuudeksensa; sillä Kantabrialaiset, jotka kaidista kauemmin puolustivat vapauttansa, valloitettiin vasta Auguston aikana (v. 19 e. Kr.). Aina vuoteen 133 täytyi heidän yhä tukahutella Hispanian kansojen kapinoita. Vanhempi *Katoni* valloitti, loistavan voiton kautta Keltiberiläisten ylitse, Hispanian tällä puolen Iberoa; mutta Ruomin maa-

herrojen ahneus, petollisuus ja julmuus saattoi kansan uudellensa kapinoitsemaan, ja Lusitanialaiset valloitettiin vasta 8 vuotta sodittua, sitte kuin heidän uljas johtajansa *Viriato* salaa murhattiin. Sitä vastoin syytyi pohjais-Hispaniassa *Numantian sota* (v. 143—133), jota enimmiten käytiin Numantian linnan ympärillä, Durion varrella. *P. Kornelio Scipioni Aemiliano Afrikanon minor*i valloitti sen (15 kuukautta saarrettuansa) ja hävitti v. 133, josta hän myös sai liikanimen Numantino. Sitten antautui koko Hispania, paitse pohjaisia vuorikansoja, Ruomalaisten vallan alle.

cc) *Sisällisiä rauhattomuuksia ja ulkomaisia sotia Grakkojen ajoista Auguston yksinvaltaan asti, v. 133—30.*

Tasavallan häviö.

§ 93.

Molemmat Grakkot.

Eroitus Patrisien ja Plebejien välillä oli vanhettunut; siihen sijaan syntyi nyt toinen aatelisto, joka perusti oikeutensa sukuperään semmoisista esi-isistä, jotka olivat toimittaneet Kuruli-virkoja (Konsulin, Preetorin, Edilin); eroitettiin siis kaksi laatua: jalot (*nobiles* eli *illustres*) ja epäjalot heimokunnat (*ignobiles* eli *obscuri*). Jaloksi tuli heimo toimittamalla valtiotvirkoja, ja koska näitä seurasi etuisa maakuntain hallinto, niin olivat jalot heimokunnat samassa myös ne rikkaat.

Koska lähes kaikki valtiotilukset olivat rikasten vouramina, niin v. 133 Kansantribuni *Tiberio Sempronio Grakko*, estääksensä vapaan talonpoikais-säädyn häviötä Italiassa, sai sen toimeen, että se jo kauan rikottu Licinion peltolaki uudistettiin muutamilla huojentavilla lisäyksillä. Ja vielä enemmän parantaaksensa alhaisemman kansaluokan tilaa ehdoitteli hän, että jaettaisiin Pergamon kuninkaan Attalo III:n tavarat — tämä oli muka määrännyt Ruomalaiset valtakuntansa perilliseksi — jotta maanviljelys sitä paremmin edistyisi niillä maatiloilla, jotka olivat kansalle määrättävät. Kiitollisuudesta tahtoi kansa uudestaan valita hänet Tribuniksi seuraavanakin vuotena; mutta Senaatorit estivät vaalin ja murhasivat hänet ynnä 300 hänen puoluelaistaansa.

Kymmenen vuotta myöhemmin v. 123 uudisti *Kajo Sempronio Grakko*, kaksivuotinen Kansantribuni, veljensä peltolain, joka ei ollut vielä pantuna täyteen toimeen, hankki köyhemmille kuukautisen jyvän jakamisen, Ritareille tuomari-oikeuden ja ehdoitteli, ehkä menestymättä, että annettaisiin ruomalainen kansalais-oikeus Italiassa asuville liittolaisille. Taistelussa Ylimys-puolueen kanssa, joka sai alkunsa erään Liktorin murhaamisesta kaupungissa, voitettiin Grakkon puolalaiset, ja hän itse sai, toivonsa mukaan, loppunsa erään uskollisen ystävänsä käden kautta. Kaatuneita oli 3000.

§ 94.

Sota Jugurtan kanssa Numidiassa v. 111—106.

Micipsa (Massinissan poika), Numidian kuningas, oli jakanut valtakunnan poikiensa Hiempsalin ja Adherbalin sekä otto-poikansa Jugurtan välillä. Hiempsalin ja Adherbalin murhaaminen saattoi Jugurtalle sodan Ruomalaisten kanssa, jota ne Ruomin sotapäälliköt, jotka hän lahjoilla suostutti puolelleen, alussa kävivät onnettomasti, kunnes Quinto Cæcilio Metello (Numidiko) voitti Jugurtan. Hän olisi päättänyt sodan, ell'ei hänen alapäällikkönsä K. Mario olisi juoniensa kautta tietänyt hankkia itsellensä ylipäällikkyyttä Numidiassa. Tämä voitti Jugurtan ja hänen appensa Bokkon, Mauretanian kuninkaan; mutta hänen Kvestorinsa Sulla lopetti oikeastaan sodan, koska hän pakoitti Bokkon antamaan ulos vävynsä, jota vangittuna saatettiin voittoriemussa ja joka kuoli nälkään vankiudessa. Numidia jaettiin Bokkon ja Massinissan jälkeläisten välillä.

§ 95.

Sota Kimbriläisten ja Teutonilaisten kanssa v. 113—101.

Vähää ennen Jugurtalais-sotaa olivat *Kimbriläiset*, eräs Germanilainen kansakunta, kotomaaltansa (Juutinmaalla?) tunkeu-

tuneet Tauriskilaisten maahan (Steiermarkissa) ja Norejan luona voittaneet ruomalaisen sotajoukon (Kn. Papirio Kurbonin johdossa), joka oli tullut Tauriskilaisten avuksi. Sitten vaelsivat he Reinin seuduille ja yhdistyivät Tigurilaisten, *Teutonilaisten* ja Ambrolaisten kanssa, ja kun eivät saaneet vaadittuja asunonita Ruomalais-Galliassa, löivät he neljä Ruomin sotajoukkoa (Massilian, Lemano-järven ja kahdesti Roonin luona). Heidän sen perästä hajauduttua voitti heidät kunkin erikseen *K. Mario* (joka piti Konsulinviran 4 vuotta perätysten): Teutonilaiset (ja Ambrolaiset) *Aquæ Sextiæ*'n luona v. 102, jossa heidän jättiläis-päällikkönsä Teutoboch otettiin vangiksi, ja Kimbriläiset, jotka Norilais- ja Karnilais-Alpien ylitse olivat karanneet Italiaan ja ajaneet Konsuli Katulon linnoituksistaan Ateesin varrella, *Vercellen* tykönä v. 101. Mario vietti voittoriemua, tuli kuudennen kerran Konsuliksi (v. 100) ja sai liikanimen: kaupungin kolmas perustaja.

§ 96.

Marsilais- eli liittolais-sota v. 91—88.

Useimmilla Italian kansoilla ei ollut täyttä ruomalaista kansalais-oikeutta; he tekivät tosin Ruomille sotapalvelusta ja maksoivat veroa, mutta heillä ei ollut osaa hallituksessa. Koska siis Kansantribuni M. Livio *Druso* oli uudistanut K. Grakkon ehdotuksen antamaan Italiassa asuville liittolaisille ruomalainen kansalais-oikeus ja sentähden murhattiin, päättivät useimmat Italian kansat vapauttaita Ruomin vallasta. Italian piti tuleman tasavallaksi ruomalaisella hallitusmuodolla ja Korfinium'in sen pääkaupungiksi. Latinilaiset ja Etruskilaiset, jotka olivat pysyneet uskollisina, saivat heti ruomalaisen kansalais-oikeuden, ett'eivät hekin luopuisi pois; muille liittolaisille sen antoivat Ruomalaiset parhaastaan kaksivuotisen, etenkin Samniumissa käydyn sodan perästä, voidaksensa asettaa heidän yhdistetyt voimansa Mitridatesta vastaan.

§ 97.

Kansalais-sota Marion ja Sullan välillä
v. 88—82.

Mario oli erään Kansantribunin (Sulpicion) kautta otattanut Sullalta pois sen hänelle uskotun ylipäällikkyyden sotaa varten Mitridatesta vastaan (katso § 98) ja annattanut sen itsellensä; sentähden palasi Sulla Ruomiin ja ajoi Marion pakkoon, joka monien vaarain ja vastusten perästä viimein pääsi Afrikaan. Mutta Sullan käydessä sotaa Mitridatesta vastaan, palasi Mario Afrikasta, ystävänsä Konsuli Cinnan kutsunnasta, joka samoin oli ajettu Ruomista pakkoon; molemmat sulkiivat Ruomin, jonka he näännyttivät nälällä ja ryöstivät; julistivat kirouksen alaisiksi ja murhasivat Sullan ystävät sekä nimittivät itsensä omin valloin Konsuliksi vuonna 86; mutta Mario kuoli seitsemännen Konsulivuotensa ensi päivinä, ja Cinna, kun tahtoi laivattaa sotaväkeä Sullaa vastaan, sai näiltä surmansa.

Vuonna 83 tuli Sulla takaisin Italiaan, voitti vastustajansa sotajoukot, jotka osaksi menivät hänen puolellensa, suljetti nuoren Marion (vanhemman Marion pojan eli veljenpojan) Prenesten kaupunkiin, joka, Samnilaisten turhaan koetua sitä auttaa, valloitettiin ja hävitettiin; hän itse, kun tuli Ruomiin, kosti hirmuisesti Marion puoluelaisille; 4,700 Ruomin kansalaista pantiin valtakunnan kirouksen alle, 8,000 vangittua Samnilaista tapettiin Cirkus'ella, 10,000 niiden kirottujen orjia saivat vapauden ja kansalais-oikeuden sekä jaettiin Tribus'iin. Sulla sai Diktatorinviran rajattomalla vallalla pitääkseen kuinka kauan hyvänsä v. 82, mutta luopui siitä vapaaehtoisesti jo v. 79 ja kuoli maatilallansa Puteolin lähistössä (v. 78). — Kn. Pompejo hävitti loput Marion puoluelaisia Afrikassa ja sai sentähden ensimmäisen voittoriemunsa sekä liikanimen: Suuri.

§ 98.

Kolme sotaa Ponton kuninkaan Mitridateen kanssa.

Ensimmäinen sota (v. 87—84). Mitridates tahtoi yleisen liiton kautta itämaan valtakuntien välillä vastustaa Ruomalaisten maailmanvallan levenemistä Aasiassa ja siksi käyttä se aika, jona liittolaisten sota antoi Ruomille tekemistä Italiassa. Tämän suuren aikeensa toimeen panoa alkoi hän Vähän Aasian valloittamisella; sitte lähetti hän päällikkönsä Arkelaon sotajoukolla ja laivastolla Kreikanmaalle, jossa useimmat valtakunnat liittyivät häneen. Mutta ei päästääkseen häntä tulemaan Italiaan ja yhdistymään Italian liittolaisten kanssa, lopetti Ruomi sodan näitä vastaan, myödytti heidän vaatimuksensa ja lähetti Kreikanmaalle Sullan, joka valloittamalla Ateenan ja molempien voittojensa kautta Keironeian ja Orkomenon tykönä (v. 86) pakotti Mitridateen rauhan kautta Dardanossa antamaan Aasiasta voitettut maansa takaisin, maksamaan veroa (2000 talenttia) ja antamaan osan laivastoansa pois.

Toinen sota (83—81). Kun Mitridates rauhan jälkeen ei tahtonut luopua Kappadokiasta, niin Mureena, Propreetori Aasiassa, asetti Kappadokiaan sotaväkeä ja karkasi hävittäen Ponton alueelle, mutta voitettiin (Halysjoella) ja täytyi hänen jättää Kappadokia.

Kolmas sota (v. 74—64). Mitridates oli valloittanut Bitynian, jonka hänen lankonsa Nikomedes oli säätänyt Ruomalaisten perittäväksi. Sentähden lähetettiin häntä vastaan Lukullo, joka nälän hädällä hävitti Kyzikon edustalle asettautuneen Ponton sotajoukon ja hätyytti itse Pontoakin, jonka perästä Mitridates pakeni vävynsä, Armenian kuninkaan Tigraneen luokse. Lukullo voitti molemmat kuninkaat Tigranocertan (ja Artaksatan) luona, mutta hänen sotaväkinsä nostama kapina teki, että hän kutsuttiin takaisin ja Kn. Pompejo, joka äkkiluulematta oli päättänyt sodan merirosvoja vastaan (katso § 99, 3) ja vielä seiso Aasiassa, sai täysivaltaisen ylipäällikkyyden molempia näitä kuninkaita vastaan. Hän päätti sodan yöllisen voiton kautta Eufratin luona; Ponto ja Tigra-

neen luovuttama Syria tulivat Ruomin voittomaiksi. Mitridates pakeni poikansa, Bosporon kuninkaan Farnakeen tykö, ja surmasi itsensä, kun tämä rupesi kapinan johtajaksi isäänsä vastaan.

Syriasta läksi Pompejo Palestinaan, jossa hän uudestaan asetti sen, veljensä (Aristobulon) pakoon ajaman Hyrkanon ylimmäiseksi papiksi ja maalliseksi haltijaksi (ilman kuninkaan nimettä) ja teki maan Ruomin alaiseksi vuotuisella veron maksamisella.

§ 99.

Vielä muita sotia aina ensimmäiseen Triumvirikuntaan asti.

1) *Sota Sertoriota vastaan* (v. 80—72), joka maaherrana Hispaniassa oli suostuttanut asujamet puoleensa, mutta ollen Marion puolelaineen oli Sullan kautta kadottanut maakuntansa. Hän puolustihe kumminkin Lusitanialaisten etupäässä Metello Piao ja Kn. Pompejoa vastaan, kunnes hän (ystävänsä Perpernan toimesta) salaa murhattiin.

2) *Sota gladiatorien ja orjien kanssa* (v. 73—71). Ruomalaisten käytyä jo kaksi veristä sotaa orjiensa vastaan Sici-liassa (v. 136—131 ja 103—99), kokosivat karanneet gladiatorit Kapuasta, Trakialaisen Spartakon johdolla, suuren joukon gladiatoria ja orjia Italiassa, jotka, neljästi heidän voitettuaan Ruomalaiset, Licinio Krasso löi Silaron luona, jossa Spartako kaatui. Loput tätä voitettua sotajoukkoa, jotka tahtoivat paeta Alpien ylitse, kohtasi Pompejo palausmatkallansa Hispaniasta ja hävitti perikatoon.

3) *Sota merirosvoja vastaan* (v. 75—67). Merirosvojen hirmuinen valta tuli siitä, että osittain Ruomin merivarustukset Kartagon hävitettyä laiminlyötiin, osittain Vähän Aasian kansoja vaivattiin ruomalaisten maaherrojen ja tullinvouraa-jain kiskomisilla. Kilikiasta ja Kreetasta pitivät he Wälimertä rauhattomana enemmän kuin 1000 aluksella, ryöstivät Italian rantamaita (Cæsari heidän vankiudessaan) ja ottivat valtaansa laivallisittain jyviä — josta Ruomissa nälän hätä. Useat

Ruomalaisten voitot (Servilio Isaurikon johdolla) masensivat merirosvoja ainoastaan vähän, kunnes Kn. Pompejo, joka 3 vuodeksi sai täyden ylipäällikkyyden kaikkein merien ja ranteiden ylitse, ajoi heidät yhdestä turvapaikasta toiseen ja kahdella lyhyellä sotaretkellä (40 ja 49 päivässä) lähes ilman tappelutta puhdisti ensin länsipuolen, sitten itäpuolen Wälimertä, sekä antoi niille, jotka olivat antautuneet hänen valtaansa, kaupunkia ja maisemia Kilikiassa asuttavaksi. — Kreetan, joka niinikään oli merirosvojen pesäpaikka, teki Q. Cæcilio Metello, kaksi vuotta sodittuansa, Ruomin voittomaaksi (v. 66). Metello sai siitä liikanimen: Kreetiko.

§ 100.

Katilinan kapinaliitto v. 65—62.

Kun *L. Sergio Katilina*, eräs Sullan apulaisia hänen maanpakoajamisissansa, syytettynä kovista kiskomisista ollessansa Propreetorina Afrikan voittomaassa, nyt kiellettiin hakemasta Konsulinvirkaa, niin hankitteli hän salaliiton valittujen Konsulien henkeä vastaan. Salaliittolaisten epäilevyyden tähden (he kun olivat nuoria Ruomalaisia, jotka tavoittelivat valtiovirkoja ja rikkautta, sekä kaikenlaatuisia pahantekijöitä) liitto ei toki päässyt puhkeamaan ilmi (v. 65). Julistettuna viattomaksi, haki hän v. 64 Konsulinvirkaa; kuitenkin valittiin vuodeksi 63: *M. Tullio Ciceroni* ja *K. Antonio* (Katilinan ystävä). Katilina toimitti nyt uuden salaliiton ja enensi lahkoansa hankiakseen aseiden voimalla itsellensä Konsulinviran vuodeksi 62. Ciceroni sai kuitenkin tiedon hänen tuumastansa murhata häntä, Konsulia, vaalikokouksien ollessa ja sitte väkisin vaatia Konsulinvirkaa. Hän tuli sentähden sinne niin väkevällä varjelusväellä, että Katilina jätti karkaamatta hänen päällensä. Vielä kaikki muutkin salaliittolaisten yritykset tehtiin mitättömiksi Ciceronin valppauden kautta ja hänen järjestyttävä puhujataitonsa pakoitti Katilinan jättämään kaupungin. Hän läksi silloin sen sotajoukon luoksi, jonka eräs salaliittolainen, Manlio, oli koonnut Etruriassa. Molemmat julistettiin valtakunnan

kirouksen alaisiksi; salaliittolaiset saatiin Ruomissa ilmi niiden kirjeiden kautta, jotka he olivat antaneet Allobrogilaisten lähettiläille, ja 5 heistä tapettiin vankiudessa. Sotajoukko Etru-riassa lyötiin v. 62 Pistorian luona, jossa Katilina itsekin kaatui.

§ 101.

Ensimmäinen Triumvirikunta (kolmikko- miehistö) v. 60.

Kun *Pompejo* ei voinut Senaatilta saada vahvistusta järjestelyillensä Aasiassa, yhdistyi hän *K. Julio Cæsarin* ja *M. Licinio Krasson* kanssa ensimmäiseksi triumvirikunnaksi johtamaan valtioasioita (v. 60). Cæsari, Konsulina (v. 59), hankki vahvistuksen Pompejon laitostoimille kansan päätöksen kautta; antoi hänelle tyttärensä Julian avioksi ja sai sekä Gallian että Illyrian maakunnikseen 5 vuodeksi; mutta toimitti, ennen lähtöänsä sinne, Senaatin päämiehet, Katonin ja Ciceronin, Ruomista pois; edellinen lähetettiin Kyproon valloittamaan tätä saarta, jälkimmäinen meni maanpakoon, kun Klodio syytti häntä Katilinan kanssaliittolaisten tappamisesta, mutta kutsuttiin takaisin, oltuansa 16 kuukautta Tessalonikassa.

Caesarin sota Galliassa v. 58—51. Gallialaisille avuksi kutsuttuna, ajoi Cæsari itä-Galliaan tunkeutuneet *Helvetialaiset* takaisin heidän maahansa ja *Saksalaiset* Arioviston johdolla (voitettuaan heidät Vesontion luona) Reinin ylitse (v. 58). Valloitettuaan Belgialaiset (v. 57) ja länsi-Gallian kansat (v. 56), meni hän kahdesti (v. 55 ja 53) Reinin ylitse Germaniaan ja nousi kahdesti (v. 55 ja 54) Britanniaan, kummassakaan maassa kuitenkin mitään alueita voittamatta. Gallialaiset, jotka eivät ainoastaan surneet kadonnutta vapauttansa, vaan joita myös kovin rasitettiin veroilla, talvimajoituksilla ja maakuntien ryöstämisisillä, koettivat useasti seuraavina vuosina (v. 54—51) päästä vapaiksi Ruomin vallasta. Erityiset kapinat kun eivät onnistuneet, niin Gallialaiset yhteisesti (Vercingetoriksin johdolla) nousivat kapinaan (v. 52), jonka Cæsari tukahutti suuren voittonsa kautta Gallialaisten, Alesian luona yhdistetyn, voiman ylitse.

Kansalais-sota Caesarin ja Pompejon välillä v. 49 ja 48. Krasson saatua loppunsa retkellä Partialaisia vastaan ja Julian, Pompejon puolison, kuoltua, nousi Caesarin ja Pompejon kesken kilvoittelu, joka viimeksimainitun päästyä yksinään Konsuliksi (v. 52) vielä enemmän kiihtyi ja syttyi julkiseksi kansalais-sodaksi, jolloin Caesari, huolimatta Senaatin käskystä jättämään jotajoukkonsa, astui sen johtajana Rubikonin ylitse. Pompejo pakeni Konsulien ja usean Senaatorin kanssa Kreikanmaalle; Caesari valloitti Italian 60 päivässä, voitti ensin Pompejon alapäälliköt Hispaniassa (Afranion ja Petrejon), nousi sitte maalle etelä-Illyriassa, vaan tuli ensi tappelussa Pompejon kanssa (Dyrrakionin luona) voitetuksi. Mutta sen sijaan, että paikalla ajaa takaa ja hävittää lyödyn sotajoukon jäännökset, pysyi Pompejo kiinni siinä tuumassansa että nälällä näännyttää vastustajansa, kunnes tämä, ollen pakenevinansa, pakoitti hänet päättäväiseen *tappeluun Farsaalon luona* ja oivallisesti tuomitun sotaliikuntansa kautta peräti löi Pompejon kahta väkevemmän sotajoukon v. 48. Tämä pakeni nyt Egyptiin kuningas Ptolemaio Dionyson luo, jonka isän tuli häntä kiittää uudestaan nousemisestansa valta-istuimelle; mutta tämän hoviherrat salaa murhauttivat Pompejon.

Aleksandrian sota v. 48—47. Caesari, joka oli takaa ajanut Pompejoa Egyptiin, ratkasi valtaistuinriidan Ptolemaio Dionyson ja hänen sisarensa Kleopatran välillä tämän jälkimmäisen eduksi ja nostatti sen kautta kapinan Aleksandriassa; Ptolemaio paetessansa hukkui Niili-jokeen ja Kleopatra piti hallituksen.

Sota Farnakeen, Mitridateen pojan, kanssa, joka oli käyttänyt Ruomin valtakunnan sekasortoa laajentaakseen vähäistä valtaansa Kimmerian Bosporon luona, päättyi väleen 5 päiväisen sotaretken kautta (siitä *veni, vidi, vici*) ja Farnakes jäi entisten rajainsa sisään v. 47.

Sieltä palasi Caesari Ruomiin, jossa hän, poissa ollessansa, oli nimetty Diktatoriksi yhden vuoden, Konsuliksi 5 vuoden ajaksi ja Kansantribuniksi elinkaudeksensa.

Sodan Afrikassa v. 46 jälellä olevia Pompejon lahko-laisia vastaan (joita oli Seksto Pompejo, Metello Scipioni,

Pompejon appi, Katoni y. m.), jotka olivat yhdistyneet Numidian kuninkaan Juban kanssa, päätti Cæsari voiton kautta *Tapsossa*. Katonin itsemurha Utikassa. Numidia tuli Ruomin voittomaaksi.

Ruomiin nyt palautunutta Cæsaria kohdeltiin ylenmäärin uusilla ja erinomaisilla kunnianosoituksilla (40 päivän kiitosjuhla, hänen vartalokuvansa pystyttäminen, Diktatorin nimitys 10 vuodeksi); hän vietti nelinkertaisen voittoriemun Gallian, Egyptin, Ponton ja Afrikan sodista, jakoi rahaa ja maatiluksia sotamiehille, ravitsi ja huvitti alhaisoa sanomattoman ylellisesti, lisäsi Senaatin ja paransi kalenterin asettamalla aikaluvun aurinkovuosien mukaan. Viimeksi kävi hän vielä

Sodan Hispaniassa (v. 46—45) Pompejon poikia, Kneeoaa ja Sekstoa vastaan, jotka hän verisessä tappelussa *Mundan* luona ainoastaan toin tuskin sai voitetuiksi. Sen jälkeen omistettiin hänelle viides voittoriemu ja diktatorinvirka elinkaudeksi (ynnä nimitys Imperator).

Caesarin kuolema v. 44. Paitse monta jaloa aikomusta järjestääksensä valtakuntaa oli Cæsari varusteilla sotaan Partialaisia vastaan (kostaaksensa Krasson tappiota), jonka edestä, Sibyllan-kirjojen mukaan, kuninkaan arvo ulkopuolella Italiaa olisi hänelle annettava — tämä oli syynä salaliittoon 60 Ylimyksen kesken, joiden johtajina olivat Preetorit M. Bruto ja C. Kassio, ja Cæsari murhattiin 15 p. Maaliskuuta v. 44 Senaatin kokouksessa 23 väkipuukon-pistolla.

§ 102.

Toinen triumvirikunta v. 43.

M. Antonio, Cæsarin murhan jälestä yksinänsä konsuli ja hänen testamenttinsa haltija, jota testamenttia hän erin julkeasti väärinkäytti, jakoi mielivaltaisesti virkoja ja maakuntia y. m. ja vaikutti, saadaksensa, niinkuin Cæsari ennen, sotajoukon ja maakunnan Ruomin lähistössä, vasten Senaatin tahtoa kansan luona sen, että Decimo Bruton piti vaihtaa maakuntansa, Gallia Cisalpina'n Makedoniata vastaan. Mutta kun

tämä ei tahtonut totella sitä Senaatin hyväksymätöntä kansan päätöstä, niin syttyi

Mutinan kansalais-sota (v. 44—43) Antonion ja Dec. Bruton välillä. Kun Antonio piiritti vastustajaansa Mutinassa, suostutti Ciceroni puhetaidollansa Senaatin sotaan Antoniota vastaan; Konsulit Pansa ja Hirtio sekä heidän kerallansa *K. Oktaviano* (Cæsarin sisaren tyttären poika, äitinsä enon ottopoika ja määrätty hänen perilliseksensä) voittivat hänet *Mutinan* luona; mutta molemmat Konsulit kaatuivat ja *Oktaviano*, joka kyllä älysi, että hän ei voinut samalla kertaa vastustaa Antonion ja salaliittolaisten valtaa, päätti ensin kukistaa nämät, ja suostui sentähden *Antonion* ja *Lepidon* kanssa (eräässä saarella lähellä Bononiata) hallitsemaan valtakuntaa viisi vuotta ja hävittämään Bruton ja Kassion lahkolaiset ja teki sillä tapaa

Toisen triumvirikunnan. Tasavallallinen puolue hävitettiin alinomaisten maanpakoon ajamisten kautta; myös Ciceronin uhrasi Oktavio Antonion kostolle, ja kaksinaisessa tappelussa *Filippoin* luona v. 42 kaatui ensin Kassio, sitten Bruto itsemurhan kautta. Sill' aikaa kuin Antonio meni Itämaahan ja seurasi Kleopatraa Egyptiin, vaikutti Oktaviano, anastamalla useita maatiloja, jotka hän jakoi vanhoille sotilaillensa,

Perusian kansalais-sodan ja piiritti L. Antoniota (triumvirin veljeä), johon ne ryöstetyt kansalaiset olivat luottauneet, Perusiassa, valloitti kaupungin ja hävitti sen (v. 40).

Uusi voittomaiden jaoitus, Antonion naiminen Oktavianon sisaren, Oktavian kanssa ja S. Pompejon vihoillisuudet, joka merirosvojen johtajana esti Ruomalaisilta tarpeiden tuonnin merellä, viivytti vielä vähän aikaa riidan ilmi syttymistä Oktavianon ja Antonion välillä. Mutta sitte kuin Agrippa oli voittanut S. Pompejon ja tämä saanut loppunsa Vähässä Aasiassa, Oktaviano poistanut Lepidon ulos triumvirikunnasta, Antonio hylännyt Oktavian ja julistanut Kleopatran oikeaksi puolisoiksensa, niin sai Oktaviano Senaatin rupeamaan *sotaan Kleopatraa vastaan* ja tuli Agrippan *merivoiton kautta Aktionin niemellä* itsevaltiaaksi v. 31. Antonio ja Kleopatra pakenivat Aleksandriaan, murhasivat itsensä ja Egypti tuli Ruomin voitto-
maaksi (v. 30).

Kolmas aikakausi.

Ruomi keisarien alla v. 30 e. Kr. — 476 j. Kr.

§ 103.

Oktavianon hallitsijasuku v. 30 e. Kr. — 68 j. Kr.

Sukutaulu:

Tib. Klaudio Neroni, nainut Livian, joka sitte
tuli Oktavianon kolmanneksi puolisoiksi.

Tiberio † v. 37.

Druso † v. 9 e. Kr.

Germaniko † v. 19. Klaudio † v. 54.

Agrippina, naitu Domitianon, sitte Klaudion kanssa.

Kaligula † v. 41.

Neroni, Domitianon poika † v. 68.

1) *K. Julio Caesari Oktaviano Augusto* (v. 30 e. Kr. — 14 j. Kr.) antoi, ynnä sen rajattoman vallan kanssa, joka hänellä Imperatorina jo oli, väbitellen antaa itsellensä kaikki korkeammat valtiovirat ja yhdisti, ottamalla nimen *Princeps*, itsellensä yksin kaiken vallan, jonka hän uskollisen Senaatinsa kautta uudistutti joka kymmenes vuosi. Sen ohessa pysyivät kyllä tasavallalliset virat, samoin kuin Senaattikin entisellään, mutta ilman voimatta; Augusto kysyi enimmäkseen neuvoa ainoastaan uskotuiltansa.

Rajain suojelukseksi asetti hän seisovia sotaväestöjä rajamaakuntiin Reinin, Donavan ja Eufratin luokse; itsellensä turvaksi varusti hän saksalaisen henkivartija-väen, johon luettiin 10 *cohortes praetoriae*, ja rauhallisuuden ylläpitämiseksi kaupungissa asetettiin 3 *cohortes urbanae*.

Sodat Auguston hallitessa eivät niin paljon tarkoittaneet uusien voittomaiden saamista kuin jo saatujen varjelusta. Niinpä *Hispanian* pitämistä varten kuuliaisuudessa kukistettiin peräti Agrippan kautta ne vielä voittamattomat Kantabrialaiset ja Asturalaiset; valtakunnan itäraja turvattiin *sotaretken kautta Partialaisia vastaan*, joiden kuningas, saatuansa tiedon Auguston tulosta Syriaan, antoi takaisin ne Krasson sotajoukolta

saaliiksi otetut sotamerkit ja vangit; mutta tärkein asia rajojen turvaksi oli *Eteläisten Donavamaiden*, Reetian, Vindelician ja Norikum'in valloitus, jonka Auguston poikapuolet Druso ja Tiberio tekivät. Sitä vastoin eivät Druson ja sittemmin Tiberion *sotaretket sisä-Germaniassa* tuottaneet mitäkään voittomaata, ja sen aikomuksen, että asettaa ruomalainen maaherra tähän maahan, tyhjäksi teki Keruskilainen *Herman* (Arminio), joka voitti maaherra Qvinktilio Varon *Teutoburgin metsässä* v. 9 j. Kr. (vertaa Keskiajan Historian § 3). Augusto kuoli Nolassa v. 14.

2) *Tiberio* (v. 14—37) oli äitinsä (Livian) pyynnöstä ottanut veljensä pojan, Germanikon ottopojakseen, mutta keki lakkaamatta saada häntä poistetuksi. Sentähden kutsui hän hänet takaisin voittorekiltä Saksanmaalla ja lähetti Itämaahan, jossa hän teki Kappadokian ja Kommagenen Ruomin voittomaiksi, mutta hän myrkytettiin. Yhdeksän vuoden ajalla antoi Tiberio hallituksen vartijaväkönsä päällikölle, Sejanolle, ja eli itse Kaprean saarella sangen irtaista elämää. Aikeellansa temmata itsellensä hallituksen joudutti Sejano turmiotansa ja murhattiin; Tiberio tyydytti nyt verenhimoansa vainoomalla Sejanon ystäviä, kunnes hän tukahutettiin patjojen väliin, jonka työn aikaan saattoi

3) *Kaligula* (v. 37—41), joka mielipuolisuudesta tuli ylen tuhlariksi ja julmaksi. Sotaretkestä Britanniaan, josta hän toi kotia ainoastansa merenraakkuja, pyysi hän voittoriemua ja jumaloitsemista. Kun Kaligula murhattiin, tahtoi Senaatti uudestaan asettaa tasavallan, mutta vartijaväki (Pretorianit) koroittivat sen murhatun keisarin milt'ei heikkomielisen setän, nimeltä

4) *Klaudio* (v. 41—54), valtaistuimelle; hän antoi hallituksen häpeällisille puolisoillensa (Messalinalle ja Agrippinalle) ja vapauden saaneille orjahylyille. Hänen aikansa alkoivat Ruomalaisten valloitukset Britanniaassa; Mauretania ja Trakia tulivat Ruomin voittomaiksi. Klaudion Agrippina myrkytti.

5) *Neroni* (v. 54—68) hallitsi alussa hyvästi, kunnes Poppæa Sabina vietti hänet murhaamaan äitinsä ja puolisonsa sekä naimaan hänet itsensä. Voidakseen rakentaa itsel-

lensä komeamman pääkaupungin luultiin hänen itsensä toimittaneen suuren tulipalon Ruomissa, jonka kautta kaupungin 14 osasta kolme kokonansa hävisi ja ainoastaan 3 jäi tulelta vahingoittamatta; mutta hän osasi lykätä tämän Kristittyjen syyksi ja koki kovan vainon kautta heitä kohtaan poistaa kaiken epäluulon itsestänsä. Kaupunki rakettiin uudestaan kaikkialta kiskotuilla rahoilla ja keisaria varten tehtiin se niin kutsuttu kultakartano. Italian ja Kreikan täytyi ihmetellä häntä näyttelijänä ja kilpataistelijana, kunnes Hispanian legionit julistivat Galban keisariksi, jonka perästä Neroni pakeni Ruomista ja antoi vapautetun orjan murhata itsensä.

§ 104.

Galba, Otoni, Vitellio ja ne 3 Flaviota v. 68—96.

Galban hallittua 7 kuukautta, poisti hänet *Otoni*, tämän 3 kuukauden perästä syömäri *Vitellio* ja tämän taas 8 kuukauden perästä

T. Flavio *Vespasiano* (v. 69—79), joka kaikin keinoin pyysi uuteen voimaan saada hirmuvaltiasten sortamaa valtakuntaa. Hän paransi sotakurin, palkkautti opettajia puhujataidossa, sai kaupungin uudesta-rakentamisen päätetyksi, kunnisti sen oivallisilla rakennuksilla (Kolosseumi), antoi Senaatille takaisin sen vanhat oikeudet ja järjesti säästämällä rahaasiat paremmalle kannalle. Jo Neronin aikana syttyneen *kapinan Juutalaisten seassa* päätti Vespasianon poika Tito Jerusalemin hävittämisellä v. 70. *Sodan Britanniassa* alkoi Julio Agrikola uudestaan ja hänelle onnistui lempeydellä ja oikeudella suostuttaa Brittiläiset ottamaan ruomalaista sivistystä vastaan.

Tito (liikanimellä: ihmiskunnan lempi ja ilo, v. 79—81). Hänen hyödyllisen, mutta liian lyhyen hallituksensa ajalla hävitti Vesuvion äkillinen ja sentähden sitä kaubistavampi tulensyöksy Herkulanumin ja Pompejin kaupungit; Ruomissa

raivosi rutto ja suuri (3 päiväinen) tulipalo. Hänen nuorempi veljensä

Domitiano (v. 81—96) palautti, hyvästi alettuansa, Nero'nin ajat takaisin. Naurettavan ylpeyden ja lapsellisen turhamaisuuden kanssa yhdisti hän suunnattoman ylellisyyden, joka saattoi hänet muiden sortajaksi ja hirmutöihin. Sotapäällikkönsä Agrikolan, joka oli valloittanut Britannian, kutsui hän takaisin hänen onnellisista yrityksistensä Kaledoniassa. Itse teki hän sotaretken Saksanmaalle, jolloin hän luultavasti valloitti Schwabenin ja kenties rakensi rajamuurinkin Donavan ja Reinin välille. Onnettoman sodan kävi hän Dacialaisia vastaan ja osti rauhan verolla. Kuolemaan tuomitun puolisonsa tuumasta murhattiin tämä kärpäisen-pyytäjä, joka kutsutti itseensä herraksi ja Jumalaksi, ja hänen muistonsa hävitettiin.

§ 105.

Ruomin valtakunnan onnellisin aikakausi

v. 96—180.

1) *Nerva* (v. 96—98), vanha Senaatori. Domitianon murhaajat koroittivat hänet valtaistuimelle, ja hän otti pojaksensa sotaväen rakastaman Hispanialaisen, nimeltä

2) *Trajano* (v. 98—117), joka parhaastansa mietti, mitenkä laajentaa valtakunnan rajoja ja toimittaa suurenmoisia rakennuksia. Hän ei maksanut Dacialaisille Domitianon myöntämää veroa, ja, kun he uudistivat partioretkiänsä Donavan ylitse, valloitti hän *Dacian*, käytyänsä kaksi sotaa. *Retkellä Partialaisia vastaan*, joiden kuningas oli asettanut veljensä Armenian valtaistuimelle, teki hän Armenian, Mesopotamian ja Assyrian Ruomin voittomaiksi, sillä aikaa kuin Syrian maaherra toimitti muutamia valloituksia Arapia Petraiassa, niin että Ruomin valtakunta hänen hallitessaan saavutti suurimman laveutensa. Yksin Numidiakin tuli Ruomin vallan alle ja oli edeskinpäin sen alaisena aina 3 vuosisadan keskipaikoille asti.

3) *Hadriano* (v. 117—138), jota sanotaan Trajanon otto-
pojaksi, antoi rauhan teossa Partialaisten kanssa takaisin voitto-

maat toisella puolen Eufratia, joita oli vaikea varjella, ja käytti koko toimensa sisällisen hallinnon parantamiseksi. Hän oli ensimmäinen kaikista, joka älysi, että hän Ruomin keisarina myös oli maailman herra, eikä siis luonut huolenpitoansa ainoastaan Ruomiin ja Italiaan. Sentähden kulki hän itse, enimmiten jalkaisin, valtakuntansa joka maakunnan läpitse, rakennutti Britanniassa maurin Piktiläisiä vastaan ja pani kaikissa paremman järjestyksen toimeen. Hänen hallitusaikansa kului melkein ilman sodatta; ainoastaan ruomalaisen siirtopaikan perustaminen Jerusalemin jäännöksille herätti hirmuisen kapinan Juutalaisten seassa, joka vasta kolmivuotisen sodan perästä tukahutettiin. Häntä seurasi ottopokansa

4) *Antonino Pio* (v. 138—161), joka rauhallisen, vilpittömän ja lempeän hallituksensa tähden sai liikanimet: toinen Numa ja kansan isä. Hänen ottopokansa

5) *Marko Aurelio* Antonino Filosofo (v. 161—180) kävi, sill' aikaa kuin rutto, maanjäristykset ja vedenpaisumiset hävittivät Italiata, 13:vuotista sota *Markomannia* ja *Qvadilaisia* vastaan, jotka yhdessä muiden Germanilais- ja Sarmatialaiskansojen kanssa olivat hävittäen karanneet Ruomin eteläpuolisiin Donavamaihin ja ulottaneet retkeilyksiänsä aina Italiaan asti, siihen aikaan, jona suurin osa sotaväkeä seisoi Itämaassa Partialaisia vastustamassa. Marko Aurelio läksi 9 kertaa sotaan heitä vastaan; sodittuansa 13 vuotta vaihettelevalla onnella, varsinkin Pannoniassa, kuoli hän Vindobonassa (Wienissä), ennenkuin hänelle onnistui täydellensä turvata valtakunnan rajoja.

§ 106.

Kommodosta Diokletianoon asti v. 180—284.

Kommodo (v. 180—192), Marko Aurelion heikko poika, osti Markomannilta rauhan ja jätti hallituksen henkivartijainsa päällikölle, saadaksensa itse rauhassa näyttäitä ruomalaisena Herkuleena kilpataisteluissa ja petotappeluissa, sekä heitti itsensä häpeällisimpään irstaisuuteen.

Sitten seuraavina 91 vuotena Kommodon kuolemasta Diokletiaanoon asti hallitsi 24, tavallisesti legionien sodassa julistamaa keisaria, joista useimmat murhan kautta saivat sekä menettivät valtikkansa; ainoastaan 5 kuoli luonnollisen kuoleman.

Jo ensi vuotena Kommodon kuoltua vaihetteli hallitus kolmasti, siten että ensin Pertinaci, sitte enimmäen tarjoova Juliano ja viimein *Septimio Severo* (v. 193—211) seurasivat toinen toistansa. Viimeksi mainittu teki, paitse kahta sotaretkeä Aasiaan, vanhuuden iällä retken Britanniaanikin, kun Vuori-Skotilaiset olivat murtaneet Hadrianon rajavallin ja käyneet siitä ylitse; hän tunki aina kaukaisimpiin Ylämaiden seutuihin asti ja paransi vanhan maavallin. Hänen poikansa ja sijaantuliinsa, hirvuisen *Karakalla* (v. 211—217) murhautti veljensä ja hallitsijakumppaninsa Getan ynnä hänen 20,000 puolelaisensa kanssa, antoi jokaiselle voittomaalaiselle ruomalaisen kansalais-oikeuden, voidaksensa panna heidän päällensä suuremman veron ja matkusti maakuntien läpitse, riistäen ne työpötyhiksi. Hänen pojaksensa sanottu ja toinen jälkeisensä, nuorukainen *Heliogabalo*, heittihe törkeimpään irstaisuuteen, pahuuteen ja hulluuksiin. Hänen äitinsä ja äitinäitinsä toimittivat varsinaiset hallitusasiat ja astuivatpa vielä Senaattiinkin. Paremmin hallitsi hänen serkkunsa ja sijaantuliinsa *Aleksanteri Severo* (v. 222—235) äitinsä ja muutamain Senaatorien ohjauksella; hän kävi myös jotenkin onnellisesti sodan Uuden Persian valtakunnan perustajata, Artakserksestä vastaan, joka tahtoi entiseen laveuteensa uudistaa vanhan Persian valtakunnan. Hänen jälkeistensä aikana alkoi valtakunta voipua ei ainoastaan niistä aina tiheämmistä *Saksan kansojen karkauksista*, mutta myös sisällisestä rauhattomuudesta. *Gallieno* (v. 260—268) kun nousi valtaistuimelle, sai 19 vastakeisaria, ne niin kutsutut 30 tyrannia, jotka kaikki murhattiin, paitse Odenatoa Palmyrassa, joka sai hallituksen Itämaassa ja antoi sen puolisolonsa Zenobialle. *Aureliano* (v. 270—275) lopetti Palmyran valtakunnan ottamalla Zenobian vangiksi ja hävittämällä Palmyran, mutta hänen täytyi heittää Dacia Gotilaisille. Alemannilaisten karkaus Italiaan saattoi hänet uudella muurilla suojelemaan Ruomia barbarilaisia vastaan. Voimallisimmasti vastusti keisari *Probo* (v. 276—282) Saksalaisten hyökkäyksiä, koska hän ei ainoastaan ajanut heidät Galliasta Reinin ylitse, mutta myös itse Saksanmaalla pani valtansa alle useita ruhtinaita, vahvasti rajamuurin Donavan ja Reinin välillä ja jakeli saksalaista palkkasotaväkeä ruomalaisten legionien sekaan. (Frankilaiset palajavat Pontosta Saksanmaahan).

§ 107.

Jakamisten aikakausi valtakunnan jälleenyhdistämiseen Konstantino Suuren kautta v. 284—324.

Diokletiano (v. 284—305) otti Maksimianon hallitsijakumppaniksensa ja antoi hänelle länsimaat; molemmat ottivat kohta, kun Reinin ja Donavan luona asuvat Germanilaiskansat yhä tiheämmin karkailivat maahan, kumpikin Cæsarsinsa (niin kutsuttiin luultu perintöruhtinas): Galerion ja Konstantio Kloron, ja nämät 4 hallitsijaa jakoivat valtakunnan keskenänsä. Täten onnistui torjua lähikansojen karkaukset ja Galerio vielä voitti sodassa Persialaisten kanssa Mesopotamiankin sekä viisi maakuntaa toisella puolen Tigris-jokea. Diokletiano kielsi, Galerion viettelyksestä, kristinopin harjoittamisen ja vaikutti sillä, että kristittyjä hirmuisesti vainottiin koko valtakunnassa. Hän järjesti hovissansa Nikomedian kaupungissa itämaalaisen käytösmenon, mutta luopui, sairauden perästä, omin ehdoin hallituksesta ja sai Maksimianon tekemään samoin.

Valtakunta jaettiin vielä edeskinpäin 4 hallitsijan kesken, koska molemmat Cæsarit, Konstantio ja Galerio, nimitettiin Augustoiksi ja ottivat taas kaksi Cæsaria. Konstantion kuoltua (v. 306) retkellä Britanniaan, julistettiin hänen poikansa *Konstantino* siellä keisariksi; hän poisti kaikki hallitsijakumppanit, joiden luku viimein nousi viiteen (siis 6 keisaria) ja tuli v. 324 yksinänsä koko valtakunnan hallitsijaksi.

§ 108.

Valtakunnan jälleenyhdistämisestä Konstantino Suuren kautta sen pysyvään jakoon Teodosion kautta v. 324—395.

Konstantino Suuri, yksinänsä hallitsija v. 323—337, kääntyi, nähtyänsä ihmeellisen näyn taivaalla ennen kolmatta voit-

toaan hallitsijakumppaninsa Maksention ylitse, *kristinoppiin*, jonka hän julisti valtio-uskonnoksi, ja kutsui v. 325 kokoon *ensimmäisen yleisen kirkkokokouksen Nikaiassa*, jossa Arion oppi Kristuksen luonnosta kumottiin. Hän muutti v. 330 asuntonsa siihen vastarakettuun Konstantinopoliin (uuteen Ruomiin), jakoi valtakunnan uudella tavalla (13 hiippakuntaan (lääniin) ja 116 maakuntaan) ja järjesti uudellensa sekä valtio- ja hovivirat että veronlaskutoimen. Hänen kuoltuansa Niko- mediassa jakoivat hänen kolme poikaansa,

Konstantino II, Konstantio ja Konstanti valtakunnan; vihdoin tuli Konstantio koko valtakunnan herraksi. Hänen serkkunsa *Julianon* (Apostata) julistivat legionit (Pariisissa) keisariksi, sillä hän oli voittanut Frankilaiset ja Alemannilaiset sekä tehnyt onnellisia karkauksia Saksanmaahan, ja Konstantio kuoli sotaretkellä häntä vastaan. Vaikka oli kasvatettu kristinopissa, oli Juliano kanssakäymisen kautta pakanallisten tietoviisaiden kanssa ja tultuansa tietämään Kreikan salapyhäisyydet, rakastunut pakanuuteen, jota hän koki asettaa entisellensä ja parantaa; samalla hän myös, vainosta kristityitä kohtaan, suojeli Juutalaisia ja rupesi uudestaan rakennuttamaan Jerusalemin temppeliä, joka työ kuitenkin maan sisästä nousevan tulen kautta estyi. Hänet tapasi kuolema sodassa Persialaisia vastaan, jonka jälkeisensä Joviano päätti antamalla takaisin ne 5 maakuntaa toisella puolen Tigris-jokea. Tämän seuraaja

Valentiniano I otti *Valenti* nimisen veljensä hallitsijakumppaniksi ja antoi hänelle itämaat. Siitä lähtien jaettiin valtakunta länsi- ja itä-valtakuntaan; ainoastaan *Teodosio* yhdisti vielä viimeisenä hallitusvuotensa nämä molemmat valtakunnat, mutta jakoi ne taas kuollessansa v. 395 molempien poikajensa välillä; *Honorio* sai länsipuolen ja *Arkadio* itäpuolen. Itävaltakuntaa hätyyttivät ne v. 375 itä-Aasiasta Europaan tunkeutuvat *Hunnilaiset* ja näiden edeltä pakoitetut Alanilaiset, Itä- ja Länsi-Gotilaiset; keisari Valentin he löivät Adrianopolin luona (v. 378) ja polttivat muutamaan majaan. Hänen sijaantulijansa Teodosio otti Gotilaiset vastaan Ruomin valtakuntaan.

§ 109.

*Länsiruomalainen valtakunta aina perikatoonsa
asti v. 393—476.*

Se heikko *Honorio*, joka muutti asuntonsa Ravennaan, ei voinut päästä kadottamatta useita maakuntia muukalaiskansojen tunkeutuessa hänen valtakuntaansa. *Burgundilaiset* asettuivat Galliaan v. 407, *Vandalilaiset*, *Alanilaiset* ja *Sveviläiset* Hispaniaan v. 409, *Länsigotilaiset* karkasivat kahdesti Alarikin johdolla Italiaan, piirittivät, valloittivat ja ryöstivät Ruomin v. 410, mutta Alarikin jälkeinen Ataulf vei heidät Galliaan ja Hispaniaan v. 412 (vertaa Keskiajan Historian § 5).

Honorion pojan ja toisen seuraajan *Valentiniano III:n* aikana valloittivat ne Hispaniasta ahdistetut *Vandalilaiset* Geiserikin johtaessa v. 429 myös Afrikan pohjaispuolisen rantaan, *Anghilaiset* ja *Saksilaiset* taas sen Ruomalaisilta (jo v. 426) omin ehdoin jätetyn Britannian, noustuansa sinne maalle Hengistin ja Horsan johdolla (v. 445?). Sitä vastoin taas ruomalainen sotapäällikkö Aëtio löi ynnä Länsigotilaisten kuninkaan Teodorik I:sen kanssa *Katalauni-kedoilla* (*Chalons sur Marne'n* luona) v. 451 ne kuninkaan *Attilan* johdolla Galliaan karanneet Hunnilaiset takaisin; Attila karkasi vielä kerran hävittäen Italiaan (pakolaiset perustivat Venedigin), mutta antoi lahjoilla suostuttaa itsensä palajamaan, jonka tehtyä hän kuoli ja Hunnilaisten valtakunta hajosi.

Vielä 9 keisaria seurasi pikaisesti toinen toistansa siinä melkein vaan Italiaan supistuneessa valtakunnassa. Ensimmäinen niistä, Maksimo, tahtoi pakoittaa hänen toimestansa murhatun keisarin Valentiano III:n leskeä, Eudoksiata, naimiseen kanssansa; tämä rukoili kostoa Vandalilaisten kuninkaalta Geiserikiltä, joka laivastolla tuli Tiberin-joelle; Maksimo murhattiin, Ruomia ryöstivät Vandalilaiset kaksi viikkoa ja Eudoksia vietiin Kartagoon (v. 455). Useimmat seuraavat keisarit olivat Gotilaisen Ricimerin vallanalaisia; viimeisen heistä *Romulo Augustulon*, syöksi Herulilaisten, Rugialaisten ja muun saksalaisen palkkaväestön päällikkö, Odoaker, valta-

istuilta, ja Ruomin vallan sijaan syntyi nyt germanilainen valtakunta Italiassa v. 476.

§ 110.

Maantieteellinen katsaus Ruomin valtakuntaan.

A. Maita Euroopassa:

1) *Italia* Rubikoniin ja Apenniniin asti jälkeen vuoden 266. Se jo v. 222 *) valloitettu Gallia Cisalpina luettiin Cæsarin aikana, mutta Liguria, samoin kuin Karnilaisten, Istrialaisten ja Venetiläisten piirikunnat vasta Auguston aikana Italiaan. *Sicilia* lähisaarinensa (Kartagon osa v. 241, koko saari v. 210). *Sardinia* ja *Korsika* (v. 238). 2) *Hispania* (v. 206, mutta vasta v. 19 täydelleen valloitettu). 3) *Gallia Transalpina* Reiniin asti (etelä-osa, nimeltä *provincia Romana*, jo v. 121, täydelleen v. 51). 4) *Britannia* (koko saari v. 85 j. Kr.). 5) *Luoteis- ja Lounais-Germania*. 6) *Etelä-Donavamaat*: a) *Reetia* (v. 15), b) *Vindelicia* (v. 15), c) *Norikum* (v. 15), d) *Pannonia* (v. 33), e) *Meesia* (v. 29). 7) *Illyrikumi* (osaksi v. 228, kokonansa v. 219). 8) *Dacia* (v. 106 j. Kr.). 9) *Makedonia* (v. 148). 10) *Trakia* (Klaudion jälkeen). 11) *Akaia* eli Kreikka (v. 146). 12) *Epiro* (v. 167). 13) *Kreeta* (v. 66, yhdessä sen v. 96 voitettun Kyreenen valtakunnan kanssa pantu yhdeksi voittomaaksi).

B. Maita Aasiassa:

1) *Asia Proconsularis* (sitte v. 130; siihen kuuluivat Vähän Aasian läntiset rantamaat ja suurin osa Frygiata). 2) *Pamfylia* (sitte v. 78 paikoin). 3) *Kilikia* (v. 75). 4) *Kappadokia* (v. 18 j. Kr.) ynnä vähä Armenia ja enin osa Pontoa. 5) *Galatia* (v. 25) ynnä Paflagonia. 6) *Bitynia* (v. 74). 7) *Suuri Armenia* (v. 106 j. Kr.). 8) *Mesopotamia* (v. 106 j. Kr.). 9) *Assyria* (v. 106—117 j. Kr.). 10) *Syria* ynnä Foinikia (v. 64), Kommagene (Tiberion jälkeen), Palestina (v. 44 j. Kr.) ja Ara-

*) Vuosiluvut ilman muutta lisättä merkitsevät vuosia ennen Kr.

bia Petraia (v. 105 j. Kr.). 11) *Kypro* (v. 58). 12) *Provincia insularum* (Vespasianon jälkeen).

C. *Maita Afrikassa:*

1) *Egypti* (v. 30) sekä se hietainen rantamaa lännessä Kyreeneen asti. 2) *Africa propria* (v. 146) ynnä Numidia (v. 46). 3) *Mauretania* (Klaudion jälkeen). 4) *Nubia* (Trajanon jälkeen).

§ 111.

Ruomalaisten sivistys.

Melkein kaikissa sivistyksen haaroissa ovat Kreikkalaiset olleet Ruomalaisten opettajia.

Uskonto. Paitse muutamia kansallis-jumaloita, niinkuin Jano, Aineias, Qvirino ja eräitä jumaloiksi ajateltuja ymmärteitä, niinkuin Terminus, Fides, Concordia j. n. e., palvelivat Ruomalaiset samoja jumaloita kuin Kreikkalaiset, ainoastaan muutetuilla nimillä (vertaa § 62); useimmat heidän uskonnollisia menojaansa, niinkuin rukoukset, lupaukset, uhrit, juhlat, taistelut, salapyhäisyydet lainasivat he Kreikkalaisilta, muuttamat myös (niinkuin merkkien selitystaidon) Etruskilaisilta. Ruomalainen uskonto oli enimmäkseen valtiotarkoitusten palveluksessa: ei ryyhdytty muka mihinkään julkiseen toimeen, ell'ei ensin pyydetty varmaa tietoa jumaloiden suosiosta, tarkastamalla erinomaisia luonnon sattumia eli eräiden lintujen ääniä ja lentoa. Etevimmat papit, katso § 77, 2. — Konstantino Suuren ajoista oli kristinoppi valtio-uskontona.

Ruomalaisten *hallitusmuodossa* oli ensin sekaisin ruhtinas-, ylimys- ja kansavallallista ainetta, vaikka sitte jälkimmäinen, kovasti taisteltua, pääsi voitolle. Hallituksessa ottivat nimitäin osaa: 1) *Kuninkaat*, jälkeen vuoden 509 Konsulit, jotka kutsuivat Senaatin ja Kansankokouksen yhteen, olivat uhripappina, sodan ylipäällikköinä ja aina Preetorinviran syntymiseen asti myöskin tuomarina. 2) *Senaatti* (100, 200, 300, 600 ja vielä useampiakin jäseniä), joka keskusteli kaikista julkisista asioista sekä teki päätöksiä, ja jonka esityksestä

3) *Kansa* ratkaisi kaikki, mikä kuului lainsäätämiseen, virkamiesten valitsemiseen, sotaan ja rauhaan; tämän tekivät alussa ainoastaan *Patrisit* heidän kokouksissansa (*comitia curiata*), sitte *Servio Tullion* ajan koko kansa (*comitia centuriata*) ja, sitte kuin kansa jaettiin *Tribus*'iin, *Plebejitkin* (*comitia tributa*), kuitenkin isot aikoja ainoastaan jos *comitia curiata* olivat sen hyväksyneet. Valtakunnan ylimmäiset virkamiehet, paitse *Konsulia*, olivat: *Diktatori* (katso § 79), 2 *Censoria* (katso § 81), *Preetorit* (alussa yksi, katso § 84, sittemmin 2, 4, 6, 8), 2 *Aediles Curules* nimistä, jotka pitivät huolta yleisestä järjestyksestä ja julkisista taisteluista, *Qvestorit* (2, 4, 20) eli rahanvartijat, *Kansantribunit* (5, 10), jotka aluksi olivat *Plebejien* aina syytöksestä vapaita puolustajia, mutta sittemmin saivat oikeuden tehdä ja kiellollansa (*veto*) estää lain-ehdotuksia. Kaikki nämä virkamiehet valittiin joka vuosi, ainoastaan *Censorit* joka viides vuosi, mutta *Diktatorin* valta annettiin vaan erinomaisissa tiloissa. Keisarien aikana oli hallitusmuoto itsevallallinen. — Italian asujamilla Ruomin ulkopuolella oli hyvin erilaiset valtiolliset oikeudet, kunnes *Liittolais-sodan* jälkeen (katso § 96) kaikki saivat ruomalaisen kansalais-oikeuden; voittomaita hallitsivat eronneet *Konsulit* ja *Preetorit* (*Proconsules*, *Propraetores*).

Sotatoimi on Ruomalaisilla noussut korkeammalle kannalle kuin millään muulla vanhan maailman kansalla. Sotapalvelukseen sodan aikana oli jokainen Ruomin 16—45-vuotias kansalainen velvoitettu eli, kuten Ruomalainen parempana aikansa asian arveli, oikeutettu. Ruomalaisen legionin kokoonpano perustui *Servion Centuria-sääntöön* (katso § 77, 6).

Legionissa oli tavallisesti 300 ratsastajaa ja 4,200 miestä osittain keveä-, osittain raskas-aseellista jalkaväkeä, yhteensä siis 4,500; sittemmin useasti 6,000 miestä, joihin tuli sama verta liittolaisia; kaksi legionia oli tavallisesti se sotajoukko, jota *Konsuli* johdatti. Säännöllisen palkan sai sotaväki vasta vähää ennen viimeistä *Vejin* sotaa (katso § 82); muunlaatuksia palkintoja olivat osa saaliissa, kruunut, kunnia-aseet, y. m. s.; parhain päällikön palkinto oli voitto-riemu. — Ruomalaisen merivallan synnystä katso § 87 ja sen häviöstä § 99.

Ennen Sicilian ja Kreikan valloittamista eivät Ruomalaiset tunteneet *muodostavista taiteista* muuta kuin *rakennustaiteen*, jonka olivat oppineet Etruskilaisilta ja jota käyttivät temppelien, kloakien, circus'en, kapitolumin, vedenjohtimien ja maanteiden rakentamiseen; mutta kauniin rakennustaiteen tulivat he tuntemaan voitettujen Kreikkalaisten kautta, ja vasta tasavallan viimeisinä aikoina, samoin kuin keisarien ajalla kohosi kreikkalaiseen tapaan raketuita mitä kauniimpia temppeleitä, monilukuisia teateria, pyöröteateria, pylväskäytäviä, kylpypaikkoja ja riemukaaria. Useimmat ja parhaimmat kreikkalaisen *veistotaiteen* teokset ja monet *maalaelmat* koottiin valloitetuista Kreikan kaupungista, etenkin Syrakusasta ja Korintista Ruomiin, joten halu taidetta harrastamaan herätettiin Ruomalaisissa, ilman että Ruomi itse kuitenkaan synnytti mitään etevämpiä taidenieikkoja.

Kirjallisuus. Ruomalainen *Rumotaide* rupesi muodostumaan vasta ensimmäisen Punilais-sodan jälkeen siten että käännettiin kreikkalaisia esikuvia (etenkin näytelmällisiä runoelmia), ja oli, yksin niin kutsuttuna kulta-aikakautenansakin Auguston aikana, tuskin muuta kuin taidollista Kreikkalaisten jälittelemistä; ainoastaan Satiri (pilkkaruno) on Ruomalaisten keksimä ja ensin viljelemä runonlaatu.

Kuuluisimmat ruomalaiset runoniekat, järjestettyinä ajan mukaan, olivat: Ennio (Aikakirjoja kuusimitta-runolla), Plauto ja Terentio (Komedioita), Katullo (Elegioita), P. Virgilio Maroni (Eklogit, Georgika, Aeneis), Tibullo ja Propertio (Elegioita), Q. Horatio Flakko (Odia, Epodia, Satiria, Epistolia), P. Ovidio Nasoni (Metamorfosit, Elegioita, Aikakirjoja, j. n. e.), Faidro (Satuja), Persio ja Juvenalis (Satiria).

Puhujataide. Jo aikaisin ja usein olivat Ruomin sotapäälliköt ja valtiomiehet, niinkuin Bruto, Kamillo, Katoni, molemmat Grakkot, luonnollisen puhujataidon voimalla liikuttaneet aikuisiansa, kuin kreikkalaisten Reetorien (puhujataiteenopettajain) kautta, huolimatta heitä vastaan annetusta Senaatin kiellosta, puhujataitoa opetettiin Ruomissa taiteen mukaisesti. Joukko oivallisia puhujaita astui nyt Forum'ille, joista M. Tullio *Ciceroni* (v. 106—43) sai kuuluisimman nimen. Hän oli myös Ruomalaisten erinomaisin *viisaustieteellinen* kirjoittaja, vaan ei kuitenkaan miettinyt mitään omituista tiedejärjestöä,

mutta teki vaan maamiehensä tutuiksi Kreikanmaan viisauttieteen eri laatujen kanssa. Suuremmalla innolla ja itsenäisyydellä isänmaallista *historiankirjoitusta* viljelivät ensisti ajan-tiedoitsijat, sitten taiteenmukaisemmalla esitystavalla varsinaiset historiankirjottajat.

Mainioimmat olivat: K. Julio Cæsari (*de bello gallico, de bello civili*), Sallustio (*bellum Catilinarium, bellum Jugurthinum*), Kornelio Nepoti (*vitæ excellentium imperatorum*), Tito Livio (*historiæ*), Vellejo Paterkulo (*historiæ Rom.*), K. Kornelio Tacito (*Agricola, Germania, historiæ, annales*), Suetonio (*vitæ XII imperatorum*), Justino (hänen otteensa Trogo Pompejosta), Eutropio (*breviarium histor. Rom.*) j. m.

Muista tieteistä sai semmenkin *lakitiede* taitaviksi harjoittajikseen hyvin useita ja kelvollisia lain-oppineita (Papiniano, Ulpiano y. m.) ja Ruomalainen Oikeus on suuresti vaikuttanut kaikkein nykyisempien aikain lainsäädäntöön.

AIKALUETTELO.

Ensimmäinen Aikakausi,

*vanhimpain valtakuntain syntyisestä Kyron aikoihin
asti v. 558 e. Kr. s.*

Ennen Kristusta.

- v. 2000 paikoin. Abraham. Nimrod. Nino.
- » 1500 paik. Josua valloittaa Palestinan. Sesostris.
- » 1194—1184. Trojan sota.
- » 1104. Doorilaisten eli Herakleisten vaellus.
- » 1095—975. Ruhtinasvalta Palestinassa.
- » 975. Palestina jaetaan Judan ja Israelin kuningasvallaksi.
- » 880. Lykurgo lainsäätäjänä Spartassa.
- » 776. Ensimmäinen Olympiakausi.
- » 753. Ruomi perustetaan.
- » 747. Babylonialaiset ja Medialaiset erkanevat Assyrian vallasta.
- » 722. Salmanassar kukistaa Israelin valtakunnan.
- » 594. Soloni lainsäätäjänä Ateenassa.
- » 586. Nebukadnezar polttaa Jerusalemin.
- » 558. Kyyro perustaa Persian valtakunnan.

Toinen Aikakausi,

*Kyron ajoista Aleksanteri Suuren kuolemaan
v. 558—323.*

- v. 538. Kyyro valloittaa Babylonian.
- » 525. Kambyses valloittaa Egyptin.
- » 510. Peisistraton jälkeiset ajetaan Ateenasta.
- » 509—30. Ruomi Tasavaltana.
- » 500—449. Persialais-sodat. Kreikkalaisten puolustussotia Persialaisia vastaan v. 492—479.

Ennen Kr.

- v. 494. Plebejien ulosmatkustus Ruomista.
 » 490. Miltiades voittaa *Maratonin* luona.
 » 480. Tappeluja *Termopylain*, *Artemisionin*, *Salamin* luona.
 » 479. — Plataian ja Mykaleen luona.
 » 478—449. Kreikkalaisten karkausotia Persialaisia vastaan.
 » 469. Kimonin voitto Eyrymedonin luona.
 » 451 ja 450. Decemvirien lainsäädäntö.
 » 449. Salamin tappelu Kyprolla.
 » 444. Konsulinvallalliset Sotatribunit Ruomissa.
 » 431—404. Peloponneeson sota.
 » 422. Amfipolin tappelu. Kleoni ja Brasidas kaatuvat.
 » 415—413. Ateenalaisten sotaretki Siciliaan.
 » 410. Alkiabiadeen voitto Kyzikon luona.
 » 405. Lysanderin voitto *Aigospotamoin* luona.
 » 404. Lysander hävittää Ateenan. 30 Tyrannia vuoteen 403.
 » 404—395. Ruomalaisten viimeinen sotaa Vejiä vastaan.
 » 394—387. Korintilais-sota.
 » 389. Ruomalaiset voitetaan Alian luona; **Gallilaiset valloittavat Ruomin.**
 » 387. Antalkidaan rauha.
 » 378—362. Sota Spartan ja Teeban välillä.
 » 376. Licinion lainehdotukset, hyväksytyt v. 366.
 » 371. Epaminondaan voitto Leuktran luona.
 » 362. Epaminondas kaatuu Mantineian luona.
 » 359—336. Filippo II kuninkaana Makedoniassa.
 » 342—290. *Ruomalaisten sota Samnilaisten kanssa.*
 » 338. Filippo II voittaa Kreikkalaiset Keironenian luona.
 » 336—323. Aleksanteri Suuri.
 » 334. *Aleksanteri* voittaa Persialaiset *Graniikon* luona.
 » 333. — — — *Isson* »
 » 331. — — — *Gaugameelan* »

Kolmas Aikakausi,

Aleksanteri Suuren kuolemasta Auguston yksinvaltaan
v. 323—30 e. Kr.

Ennen Kr.

- v. 323—30. Ptolemaiot hallitsevat Egyptiä.
- » 321. Ruomalaiset voitetaan *Kaudiumin* luona.
- » 312—64. Syrian valtakunta Seleukisten ajalla. *Aera Seleucidarum* v. 312.
- » 301. Antigono kaatuu *Ipson* tappelussa.
- » 295. Q. Fabio Maksimo voittaa Samnilaiset Sentinum luona.
- » 282—272. Ruomalaisten sodat Tarentumin ja *Pyrron* kanssa.
- » 280. Gallilaiset karkaavat Kreikanmaahan.
- » 266. Ruomi valloittaa täydellensä Italian.
- » 264—241. Ensimmäinen Punilais-sota.
- » 260. Ruomalaisten ensimmäinen merivoitto *Mylon* luona.
- » 242. Lutatio Katulon voitto *Aegatin saarien* luona.
- » 218—201. Toinen Punilais-sota.
- » 218. Hannibal voittaa Ticinon ja Trebian luona.
- » 217. — — Trasimeno-järven »
- » 216. — — *Kannen* »
- » 212. Marcello valloittaa Syrakusan.
- » 207. Hasdrubal kaatuu *Metauron* tappelussa.
- » 202. P. Kornelio Scipioni voittaa Hannibalin *Zaman* luona.
- » 168. Perseo voitetaan *Pydnan* tappelussa.
- » 150—146. Kolmas Punilais-sota.
- » 146. *Kartagon* hävittää nuorempi Scipioni ja *Korintin* Mummio.
- » 133. Nuorempi Scipioni hävittää *Numantian*.
— Tiberio Sempronio Grakkon peltolaki.
- » 123. Kajo Sempronio Grakko.
- » 113. Kimbriläiset karkaavat Italiaan.
- » 111—106. Sota Jugurtan kanssa.

Ennen Kr.

- v. 102. Mario voittaa Teutonilaiset Aquæ Sextiaen luona.
 » 101. — — Kimbriläiset Vercellen »
 » 91—88. Marsilais- eli liittolais-sota.
 » 88—82. *Sisällinen sota Marion ja Sullan välillä.*
 » 82—79. Sulla Diktatorina.
 » 65—62. Katilinan kapinaliitto. Ciceroni.
 » 60. **Caesari, Pompejo ja Krasso tekevät ensimmäisen Triumvirikunnan.**
 » 58—51. Caesarin sodat Galliassa.
 » 49—48. Sisällinen sota Caesarin ja Pompejon välillä,
 » 48. *Caesari voittaa Pompejon Farsalon luona.*
 » 46. Caesar voittaa Pompejolaisten Tapson luona.
 » 45. — — Pompejon pojat Mundan »
 » 44. Caesarin kuolema.
 » 43. Toinen Triumvirikunta Oktavianon, Antonion ja Lepidon välillä.
 » 42. Bruto ja Kassio voitetaan Filippoin luona.
 » 31. Agrippa voittaa Antonion *Aktiumin* tappelussa.
 » 30. Oktaviano yksin hallitsijana,

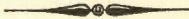
Neljäs Aikakausi,

Auguston yksinvallasta Länsiruomalaisen valtakunnan perikatoon v. 30 e. Kr. — v. 476 j. Kr.

- v. 30 e. Kr. — 14 j. Kr. *K. Julio Caesari Oktaviano Augusto,*
 » 4 eli 6 (?). Kristus syntyy.
 Jälkeen Kristuksen.
 v. 9. Arminio voittaa Varon Teutoburgin metsässä.
 » 69—96. Kolme Flaviota: Vespasiano, Tito, Domitiano.
 » 70. *Tito hävittää Jerusalemin.*
 » 96—180. Ruomin valtakunnan onnellisin aikakausi. Nerva, Trajano, Hadriano ja molemmat Antoninot.
 » 284. Valtakunnan ensimmäinen jakaminen Diokletianon kautta.

Jälkeen Kr.

- v. 324. Valtakunnan jälleensä yhdistäminen Konstantino Suuren kautta.
- » 324—337. *Konstantino Suuri* yksin hallitsijana.
- » 330. Konstantinopoli tehdään pääkaupungiksi.
- » 375. Hunnilaiset karkaavat Europaan.
- » 395. Teodosio jakaa valtakunnan.
- » 476. Länsiruomalaisen valtakunnan perikato.

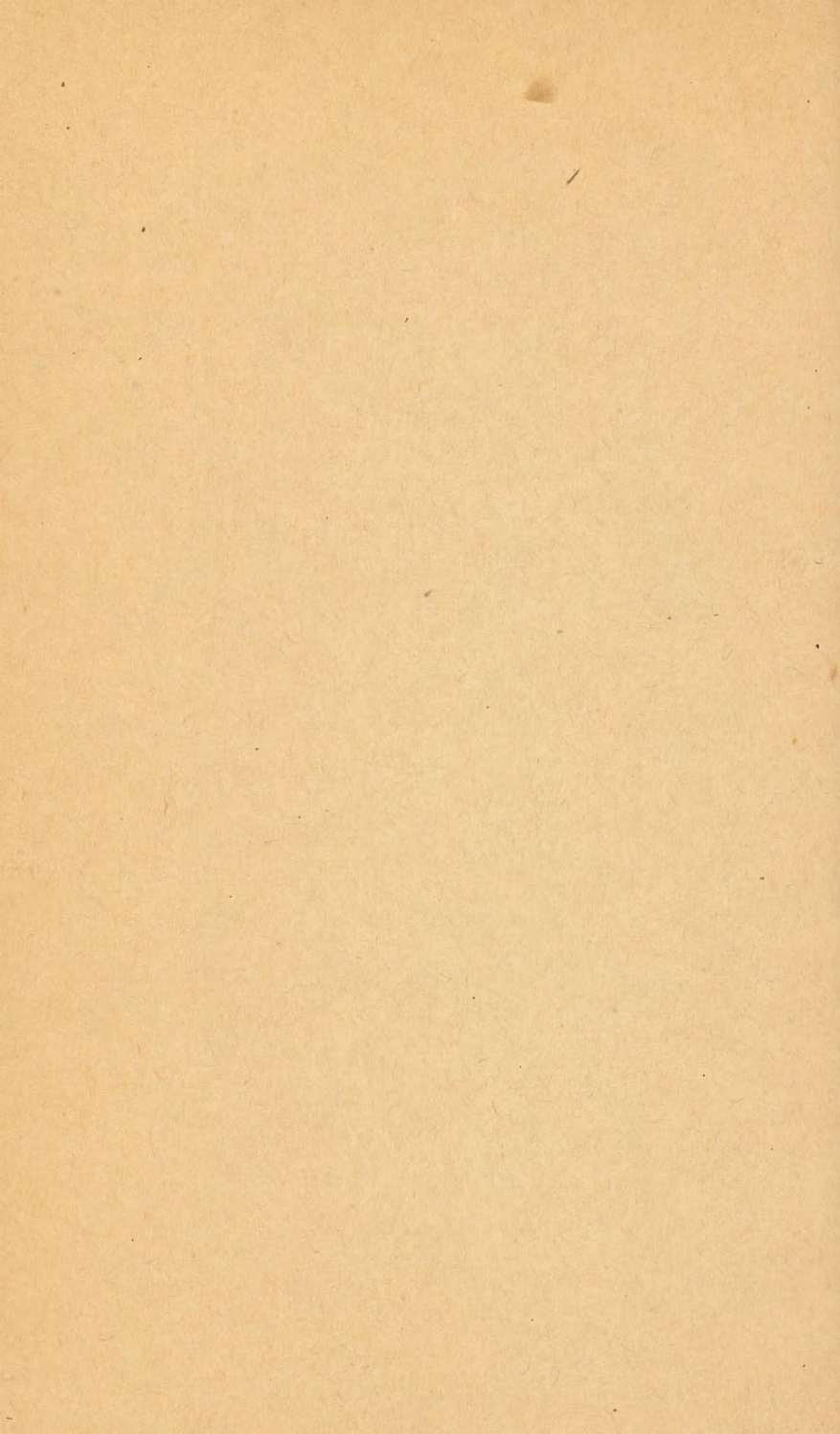
- 1000 41
 v. 324. Vorkursus Jälkeen Yhteinen Käsittely
 325. Käsittely
 v. 326. Käsittely
 v. 327. Käsittely
 v. 328. Käsittely
 v. 329. Käsittely
 v. 330. Käsittely
 v. 331. Käsittely
 v. 332. Käsittely
 v. 333. Käsittely
 v. 334. Käsittely
 v. 335. Käsittely
 v. 336. Käsittely
 v. 337. Käsittely
 v. 338. Käsittely
 v. 339. Käsittely
 v. 340. Käsittely
 v. 341. Käsittely
 v. 342. Käsittely
 v. 343. Käsittely
 v. 344. Käsittely
 v. 345. Käsittely
 v. 346. Käsittely
 v. 347. Käsittely
 v. 348. Käsittely
 v. 349. Käsittely
 v. 350. Käsittely
 v. 351. Käsittely
 v. 352. Käsittely
 v. 353. Käsittely
 v. 354. Käsittely
 v. 355. Käsittely
 v. 356. Käsittely
 v. 357. Käsittely
 v. 358. Käsittely
 v. 359. Käsittely
 v. 360. Käsittely
 v. 361. Käsittely
 v. 362. Käsittely
 v. 363. Käsittely
 v. 364. Käsittely
 v. 365. Käsittely
 v. 366. Käsittely
 v. 367. Käsittely
 v. 368. Käsittely
 v. 369. Käsittely
 v. 370. Käsittely
 v. 371. Käsittely
 v. 372. Käsittely
 v. 373. Käsittely
 v. 374. Käsittely
 v. 375. Käsittely
 v. 376. Käsittely
 v. 377. Käsittely
 v. 378. Käsittely
 v. 379. Käsittely
 v. 380. Käsittely
 v. 381. Käsittely
 v. 382. Käsittely
 v. 383. Käsittely
 v. 384. Käsittely
 v. 385. Käsittely
 v. 386. Käsittely
 v. 387. Käsittely
 v. 388. Käsittely
 v. 389. Käsittely
 v. 390. Käsittely
 v. 391. Käsittely
 v. 392. Käsittely
 v. 393. Käsittely
 v. 394. Käsittely
 v. 395. Käsittely
 v. 396. Käsittely
 v. 397. Käsittely
 v. 398. Käsittely
 v. 399. Käsittely
 v. 400. Käsittely

Wegen Uebung

- 1000 41
 v. 401. Käsittely
 v. 402. Käsittely
 v. 403. Käsittely
 v. 404. Käsittely
 v. 405. Käsittely
 v. 406. Käsittely
 v. 407. Käsittely
 v. 408. Käsittely
 v. 409. Käsittely
 v. 410. Käsittely
 v. 411. Käsittely
 v. 412. Käsittely
 v. 413. Käsittely
 v. 414. Käsittely
 v. 415. Käsittely
 v. 416. Käsittely
 v. 417. Käsittely
 v. 418. Käsittely
 v. 419. Käsittely
 v. 420. Käsittely
 v. 421. Käsittely
 v. 422. Käsittely
 v. 423. Käsittely
 v. 424. Käsittely
 v. 425. Käsittely
 v. 426. Käsittely
 v. 427. Käsittely
 v. 428. Käsittely
 v. 429. Käsittely
 v. 430. Käsittely
 v. 431. Käsittely
 v. 432. Käsittely
 v. 433. Käsittely
 v. 434. Käsittely
 v. 435. Käsittely
 v. 436. Käsittely
 v. 437. Käsittely
 v. 438. Käsittely
 v. 439. Käsittely
 v. 440. Käsittely
 v. 441. Käsittely
 v. 442. Käsittely
 v. 443. Käsittely
 v. 444. Käsittely
 v. 445. Käsittely
 v. 446. Käsittely
 v. 447. Käsittely
 v. 448. Käsittely
 v. 449. Käsittely
 v. 450. Käsittely
 v. 451. Käsittely
 v. 452. Käsittely
 v. 453. Käsittely
 v. 454. Käsittely
 v. 455. Käsittely
 v. 456. Käsittely
 v. 457. Käsittely
 v. 458. Käsittely
 v. 459. Käsittely
 v. 460. Käsittely
 v. 461. Käsittely
 v. 462. Käsittely
 v. 463. Käsittely
 v. 464. Käsittely
 v. 465. Käsittely
 v. 466. Käsittely
 v. 467. Käsittely
 v. 468. Käsittely
 v. 469. Käsittely
 v. 470. Käsittely
 v. 471. Käsittely
 v. 472. Käsittely
 v. 473. Käsittely
 v. 474. Käsittely
 v. 475. Käsittely
 v. 476. Käsittely
 v. 477. Käsittely
 v. 478. Käsittely
 v. 479. Käsittely
 v. 480. Käsittely
 v. 481. Käsittely
 v. 482. Käsittely
 v. 483. Käsittely
 v. 484. Käsittely
 v. 485. Käsittely
 v. 486. Käsittely
 v. 487. Käsittely
 v. 488. Käsittely
 v. 489. Käsittely
 v. 490. Käsittely
 v. 491. Käsittely
 v. 492. Käsittely
 v. 493. Käsittely
 v. 494. Käsittely
 v. 495. Käsittely
 v. 496. Käsittely
 v. 497. Käsittely
 v. 498. Käsittely
 v. 499. Käsittely
 v. 500. Käsittely

B. c.

Hle

SKS

Toim

37:7

(1865)

